

הפענוח

כתב עת מוצא לאור על ידי מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ט

בתוכן:

- 1 . . . לתולדות ההתישבות החב"דית בחברון / בצלאל לנדוי
- 15 . . . דיני ירושלים וערים אחרות בארץ / ד"ר אריה קימלמן
- 32 טלטול שיער בעל-חי בשבת / הרב קלמן כהנא
- 33 הערות על גבולות הר הבית / יצחק אדלר
זהויה של משפחת גרים באונגריה בזמן הראשונים /
- 35 שמואל וינגרטן
- 40 ערוך השלחן העתיד, דיני קדשים / יונה עמנואל
- הערות ותגובות
על גזירת תחודש בימי החשמונאים / הנסיונות לחדוש
56 . הקרבנות אחרי החרבן / על קריאת התורה בראש חודש
- 59 מה בין שואל לדוד (פרקי השלמה) / הרב יהושע בכרך
- *
71 הערות לספר „שם הגדולים“ / שמואל בנימין סופר
- 76 תקונים ל„הערות ביבליוגרפיות לספרי החת"ס“ / א. שישא

בס"ד ירושלים תמוז תשכ"ט . כרך ט, גליון ד . המחיר — 2 ל"י
מנחם שנתו: — 6 ל"י
כחוק לארץ — \$ 3

לתולדות ההתישבות החב"דית בחברון

למתנחלי חברון

אם פרשת עליית החסידים הראשונים לאר"י ידועה במקצת¹, הרי הפרטים על עליית חסידי חב"ד, בתקופת הנהגתו של רבי דובער מליובאוויטש, הידוע כ„אדמו"ר האמצעי", מועטים ביותר, אם כי הם שכוננו את הישוב האשכנזי בחברון עיר האבות, וכמה מחלוצי הישוב החסידי בירושלים, עיר הקדש והמקדש נמנים ביניהם.

זה מאות בשנים לא שפר גורלם של היהודים בחברון וכמה סבות לדבר, ובכל זאת נטו שכמם לסבול יסורי אר"י, כדי לקיים את משמרת הישוב היהודי בעיר האבות.

היה זה בשנת תקע"ט, כאשר מספר משפחות מחסידי חב"ד, תושבי צפת, נענו להוראת רבם, האדמו"ר האמצעי, עקרו מבתיהם והתישבו בחברון, ומכאן ואילך הופנו לכאן כל עולי חב"ד שהגיעו לאר"י.²

בראשונה היה מספרם מועט. ב„שאלה ותשובה“, שפורסמה באמשטרדם בשנת תקפ"א, ע"י „רבי משה בן מוהר"ר צבי חיים יצ"ו“, שליח כולל האשכנזים בצפת וטבריה, נמסר על „חמשה עשר בעלי משפחות שעקרו מצפת והתישבו בחברון“.³ עליית המתישבים הנוספים עודדה את רוח היהודים תושבי חברון, אם כי לא היה בכך כדי להפיג, וייתכן שאף הגבירה, שגאת השכנים הערביים ליהודי עירם.⁴

לא עברו אלא שנים אחדות ובארץ השתררה אנדרלמוסיה בגלל חוסר שלטון יציב. יהודי חברון נפגעו קשות, ובאגרתם משנת תקפ"ז לקהילות בבל, שנמסרה לשד"ר ר' יצחק אשכנזי, הם כותבים על קשיי הקיום בחברון: „עברו עלינו מים הזדונים, ברשעת הגויים אוכלים את ישראל בכל פה, עול החובות השתרגו... כי אין ישוב וקיום בעיר הזאת, כי אם ע"י בליעות גדולות“.⁵

בשנים הקרובות היתה קהילת חברון שרויה במצב קשה, בגלל המלחמות והמרידות המקומיות שהיו פורצות בה תדיר, והבצורת הקשה שבאה באותם הימים, וכך מסופר באיגרת שליחות אחרת מחברון, שנמסרה לשד"ר יוסף דוד עייאש

1 ראה „עליות החסידים הראשונים לאר"י“ לישראל היילפרין, הוצאת שוקן תרצ"ז.
2 ראה מאמרנו „אדמו"ר האמצעי וארץ ישראל“, בבטאון חב"ד, גליון 4, תמוז—אלול תשכ"ג, עמ' 21, שם צוינו מקורות לראשית ישוב חב"ד בחברון, ובידינו מקורות נוספים, שיפורסמו אי"ה במקום אחר.

3 קטעים הימנה פורסמו ע"י א' יערי בספרו „שלוחי אר"י“, עמ' 679.

4 „אר"י וישובה בימי השלטון העותומני“, ל' בן צבי, עמ' 369—371.

5 כ"י ששון מספר 538 (לפי אהל דוד ח"א עמ' 400) תצלום האיגרת במכון בן צבי, וראה גם אצל יערי, שם, עמ' 682, ובהערה שם.

- בשנת תק"צ (1829), „כי זה שבע שנים, אין יוצא ואין בא, והוא מסיבת הלכות מלכים ומלחמותיהם“, וכן סבלו בגלל הבעורת, „זה חמש שנים“⁶.
- בשנת תקצ"ב (1832) הצליחו צבאותיו של איברהים פחה, בנו של מוחמד עלי שליט מצרים, לכבוש את כל אר"י, תוך נסיון להשתחרר מחסותה של קושטא. בימי המלחמה סבלו יהודי חברון יותר משאר קהילות אר"י, שכן ערביי חברון גילו התנגדות ממושכת לצבא המצרי, ואבראהים פחה פקד על צבאו לדכא באכזריות את ההתנגדות. הצבא המצרי התנפל איפוא על העיר בחימה שפוכה ועשה שמות בתושביה ולא הבחין בין ערבים ליהודים.
- מאז ועד סוף המאה הששית שררה אנדרלמוסיה בארץ כולה. לעתים קרובות פרצו גם התמרדויות מקומיות. שייכים בעלי אגרוף ניצלו את המצב כדי לנצל את החלשים מהם, והיהודים האומללים סבלו קשות. הן מידי הפלחים שוכני הסביבה והן מידי אנשי השבטים הנוודים, שפרצו לערים ופגעו בתושביהם למטרות שוד ובוזה.⁷
- סבלותיה של קהילת חברון מפורטים באגרת השליחות שנמסרה בשנת תקצ"ד, לר' נתן עמרם, שיצא לגולה בשליחות משותפת של הספרדים ואנשי חב"ד בחברון: „ביום א' ט' אייר העבר, מרדו הגויים על המשנה, אשר הוא כאן כמו מלך ממש, ובכל יום ויום התפארו עלינו לסכן נפשינו במיתות אכזריות ומשונות, רק בחמלת ה' עלינו, וע"י השתדלות — — — מעלת הרב הפקיד מחו"ר קה"ק הספרדים אשר הוא מכיר עצמו עם כל השרים של העיר, וע"י הוצאות רבות, אשר הוכרחנו ליתן להם, היה יד השרים אתנו להצילנו מידם.“
- ביום ב' כ"ח תמוז בא המשנה לכאן, קוינו לאור ושמה לצלמות, אשר ניתן מאתו רשות למשחית לשלול ולבזו אותנו, „וקמו עלינו בזרוע עוזם, ורצח בעצמותם, מהם הרגו בקנה שריפה, מהם חתכו בסיף, נשים רבים ענו וטמאו... ס"ת מחמדי עינינו, קרעהו פרעהו, — — — קצוצי תפילין — — — ברחובות קריה, ס"ת מגוללים מדם ההרוגים בביהכ"נ. בתינו החריבו ושברו, וחפשו אחר מטמוניות ואשר בתוכם שללו ובוזו עד אשר לא השאירו שריד ערומים נותרנו.⁸
- שנים רבות נמשכו סבלותיה של קהילת חברון, ור' יחיאל כהן, שיצא לארה"ב בחורף תר"ז, הודיע שם לחברת „תרומת הקדש“ על הרעב והמלחמות הפנימיות בין ה„שייכים“ המוסלמיים, שגרמו מצוקה ליהודי חברון.⁹
- 6 „שלוחי אר"י“ עמ' 683, ע"פ מאמרו של י' ריבקינד בקובץ „ירושלים“, לזכר לונץ (תרפ"ח), עמ' קמו—קמו.
- 7 „תבואות הארץ“ לרבי יהוסף שווארץ, מהדורת לונץ עמ' ת"ז, וכן בספרו הנ"ל של י' בן צבי עמ' 344 ואילך.
- 8 המסורת על הנס שאירע בימי איבראהים פחה בשנת ת"ר בערך, והעלתה על הכתב במקורות שונים, בהערותו של הרי"ז הורביץ בספרו „אר"י ושכנותיה“, עמ' 255 צוינו המקורות השונים והסתירות ביניהן.
- 9 האגרת המקורית שמורה בידי ר' חיים קליינרמן מירושלם. פורסמה בידי הרי"מ טולידאנו, בספרו „שריד ופליט“, ת"א תש"ה, עמ' 62, וראה גם אצל יערי, שם, עמ' 687.
- 9 אוקסידנט, ירחון יהודי ארה"ב, שבט תר"ז, והובא ע"י יערי, שם, עמ' 692.

גם בשנה הבאה, תר"ח, כותבים חכמי חברון, „זה שנתיים הרעב בארץ — — — ומטר לא ניתך ארצה כדבעי, ויעל הארבה ויאכל את כל עשב הארץ, שנית — — — האי תיגרא נפלה בין הגויים ואילי הארץ רבתה אש המחלוקת ביניהם — — — וכל מחשבותם רק רע כל היום לרעו"ת ביעקב — — — נפל עלינו פחד ואימה מפני המלחמות שנעשית ביניהם ובין השר השורר על הארץ הק' ירושלם — — — וקרא אליהם לשלום, ולא הטו את אונם, גוי עז פנים יצאו נצבים איש חרבו על ירכו מערכה מול מערכה — — — ובעידן ריתחא יצאו אנשים בני בליעל — — — ופשטו ידיהם לשלול שלל — — — ושללו את כל העיר, ולא הבחינו בין בני ישראל לשאר אומות העולם”¹⁰.

גם לאחר שהארץ שקטה באופן יחסי, היו חברון וסביבותיה נתונים למרמס ביד אחד השליטים המקומיים. השיך עבד אל רחמן, מהכפר דורא במערב חברון, אשר הטיל מרותו בכל הסביבה בבחינת מושל בלתי רשמי, הוא הציג עצמו כשליט עליון וכמגן, כביכול, על יהודי חברון, לבל יהיו למרמס לשודדים אחרים, ובשכר זה חשב את כלם לקנין כספו והטיל עליהם סכומים גדולים, בתור מס או פדיון נפש. תשלומים אלה הוטלו עליהם כחובה בכל חצי שנה, וגבאי ה„חלוקה” שבחור”ל אף הכירו בכך והקציבו את חלקו ברשימה, ועד שנת תר”ט בערך הופיע ברשימותיהם בשם „הרב השחור”¹¹. הלה היה נכנס לבתי היהודים כבעל בית גמור ונוטל את כל אשר ישר בעיניו. לפעמים כאשר ה„חלוקה” נתאחרה לבא הלוה לראשי העדה הסכומים הדרושים לכלכלת בני הכולל, ברבית קצוצה, לפי המסופר הסתפק בשטר כתוב עברית, אך רבות סבלו אם אחרו לשלם את חובם.

הקונסול הבריטי בירושלם, גיימס פין שהיה מעורב בחיי הישוב, מוסר כמה פרטים על סבלות היהודים מידי שליט פראי זה. באחד הימים בגדו בו רעיו, והוא נעצר ע”י השלטון המרכזי, אך מיד לאחר שהצליח לברוח ממאסרו חזר לחברון, גירש את המושל התורכי ותפש שוב את השלטון בעיר, וכנקמה הטיל קנסות גדולים על היהודים, ואף הקונסולים לא העיזו בפניו.

היהודים היו בבחינת בני תערובת, וכאשר נמצאו תיירים מן החוץ שניסו להתלונן עליו, איים עליהם כי יהרוג את כל יהודי המקום¹². אם מצבם של תושבי חברון הותיקים, מבני עדות המזרח, היה קשה, הרי מצבם

10 מתוך איגרת שליחות לשד”ר ר’ יצחק מוטרן, שנשלחה בשנת תר”ח לקאייד נסים שמתמה בתוניס. כ”י במכון לחקר קהילות ישראל במזרח התיכון, וצוטט בספר „אר”י וישובה” עמ’ 371.

11 על סבלות יהודי חברון מידי „הרב השחור” אין בידינו תעודות בכתב מבני הדור ההוא, אלא מסורות שהועלו על הכתב עשרות בשנים לאחר מכן. בראשונה ע”י רי”ז הורביץ בספרו „ארץ ישראל ושכנותיה” בערך חברון, עמ’ 254, והימנו ע”י ישראל קפלן בסדרת מאמרים, שפורסמו בשבועון „התור” בשנת תרפ”ג ונאספו בחוברת „עיר האבות”, ירושלים תרפ”ד, וכן בילקוט חברון לא”י לבנון, ירושלים תרצ”ו.

12 ראה מאמרו של מ’ איש שלום, „הישוב היהודי בחברון לפי מקורות נוצריים”, תדפיס מספונות ט, (ספר זכרון ל’י בן צבי), עמודים שנה—שנו, וראה עתה ספרו, מסעי נוצרים בארץ ישראל, הוצאת עם עובד, תשכ”ו.

של אנשי חב"ד, העולים החדשים שהגיעו לעיר מערבות רוסיה הרחוקה, ומהם שלא הבינו שפת תושבי הארץ, היה חמור עוד יותר, כדברי אחד מרושמי קורות חברון: „עוד יותר מהעדה הספרדית, שהתאזרחה לפני שנים רבות, נפגעה קשה העדה האשכנזית, מרשעת התקיפים שבתושבי העיר הערבים“, והם נאלצו איפוא לבקש את עזרתם של יהודי הגולה.¹³

פרשיות הסבל, שחלוצי חב"ד בחברון עמדו בהם, נשקפות לעינינו מכתב השליחות שאנו מדפיסים בזה לראשונה, ואשר ניתן בשנת תרי"ו לרבי שאול אשכנזי, מנכבדי חסידי חב"ד בירושלם וחברון.^{13*} אנו מבינים איפוא את האמור בכתב השליחות כי „נוסף עלינו יגון ואנחה מן הגויים אילי הארץ, כי הגויים בני בליעל, יושבי חברון, מכבידים עולם הקשה על היהודים, לקחת מהם כסף מלא, בעלילות דברים, בשוד ובחמס, יבואו עלינו, כי גוי נבל המה, אימת מלכות אין להם, כי לא נסו בכל אלה, והעולה על רוחם לא יבצר מהם, ותמלא הארץ חמס מפניהם, ושום מורא לא יעלה על ראשם“.

פרשת סבל נוספת, הנזכרת בכתב השליחות, היא הרעב בגלל הבעורת, ויהודי ירושלם וחברון סבלו ממנו, וכך נאמר באגרת, „כי זה חמשה שנים הרעב חזק בארץ, ספו שנה על שנה, ועתה בעוה"ר החשך כסה את הארץ, תפארת ישראל חשך משחור תארם, אופל ועלטה עטפה הר ציון, באה שמשה הבת ירושלם, מצאנו צרה וצוקה, בוקה ומבולקה, כי נגעה עד לב ירושלם, צפו מים על ראשנו, באנו במעמקי מצולה ואין מעמד, ושיבולת זרם הרעב שטפתנו, כפנא הוה בארעא מדלית איסר מצוי, להחיות נפשות אומללות, העניים והאביונים, הרעבים ללחם וצמאים למים, מי ראה כזאת ומי שמע כאלה, השמים אילו יריעות היה, לא יוכלו לספר גודל התלאה אשר מצאתנו.¹⁴

כאמור בכתב השליחות, הוטלה עליו השליחות לגייס את עזרת אחינו בני ישראל בקהילות המזרח, במצרים, צפון אפריקה, המערב הפנימי והמערב החיצון גם יחד. שיגורו של שליח חב"ד לקהילות ספרדיות לא היה מן החידוש, שכן מאז התישבותם של חסידי חב"ד בחברון קיימו יחסי ידידות עם העדה הספרדית. לעתים יצאו שליחים משותפים לשתי העדות ולעתים יצאו שליחי חב"ד לארצות המזרח.¹⁵ בהסכם בין הספרדים ואנשי חב"ד משנת תר"ב, אף ישנו סעיף מפורש (סעיף 8) שחכמי הספרדים יתמכו בידי שליחיהם של אנשי חב"ד לקהילות המזרח: „וקבלנו עלינו לבוא על החתום ולקיים חתימת חו"ר האשכנזים חב"ד הי"ו, ובצו לצו, לחלות בפני עם קודש, לרחם עליהם במדת בני"י“^{15*}, וכך נעשה בכתב השליחות אשר לפנינו.

13 א' י' שחראי בספרו על חברון במסגרת ספרי „לנוער“, תל-אביב תר"ץ.

13* הגיע לידי באדיבות נכדו ר' שמואל שאולזון, והריני מודה לו על הסכמתו לפרסום זה.
14 ראה גם האגרת משנת תר"ו לראשי פקוא"מ באמסטרדם, פורסמה ע"י מ' בנינו ברבעון ירושלם, שנה ב חוברת א—ב עמ' מב, על פי דף אחד שנמצא בכריכת ספר בספריית פרינץ בירושלם.

15 ראה אצל יערי, שם, עמ' 682.

15* ראה להלן הערה 35.

רבי שאול אשכנזי, אבי משפחת שאולזון, עלה לאר"י (תקפ"ה או תקצ"ז)¹⁶, התום על אגרת ראשוני מתישביי חב"ד בירושלם, לסיר משה מונטיפיורי בשנת תרט"ט, בו הודיעו לו על הסבות שהניעו חלק ממתישביי חב"ד מחברון לעבור לירושלם: „אשר זה שנתיים עלינו ונתישבנו פעה"ק ירושלם טובב"א, מרוב דחיקת אילי הארץ ועול רשעת הגוים, להכביד עולם עד אין להכיל, כי ערו ערו עד יסוד מצב כוללינו הי"ן, וברוך ה' מרבים העם לעלות לפה, ובפרט מרוב צרותיהם ודוחקם, ע"כ הוכרח למעט ישיבת העיר הנ"ל, להקל העול מעט, ובפרט דחיקת ישיבת בחצר היהודים, אשר אי אפשר לשבת חוצה לה בין הפראים"¹⁷.

גם לאגרת המינוי שנשלחה ע"י אנשי חב"ד, לסיר משה מונטיפיורי, הצטרף ר' שאול, ואם כי המכתב נכתב בעיקרו ע"י כולל חב"ד בחברון, הצטרפו אליו „יחידי סגולה, אשר נתישבו עם אחיהם מעדת כוללינו הנ"ל הי"ן, פה העירה, אשר בחר הבוחר בירושלם, אשר שכינתו לא זוה מכותל מערבי"¹⁸.

בתקופה זו התגורר ר' שאול בירושלם, ובמפקד שנערך בשנת תרט"ו, לפי הוראת מונטיפיורי, הוא נמנה ברשימת מלמדי ירושלם, המלמד תנ"ך וגמרא¹⁹. בשנת תרכ"ו חזר לחברון ונמנה על הנהגת הכולל. במפקד תרל"ה אף נמנה בין חברי בית הדין, בראשותו של רבי שמעון מנשה. לאחר מכן עבר לירושלם ובה מצא את מנוחתו האחרונה²⁰.

לגבי מרבית החתומים על כתב השליחות (מחוץ לאחד) ישנם בידינו פרטים על מעמדם, ביחוד מתוך המפקדים שנערכו בפקודת סיר משה מונטיפיורי בשנות תרט"ו, תרכ"ו ותרל"ה²¹.

ראשון החתומים הוא רבי שמעון מנשה ב"ר משה מסלוצק, מעולי חב"ד הראשונים שעלה ארצה בשנת תקע"ט²², עבר מצפת לחברון, ובמשך עשרות שנים שימש כראש ומנהיג עדת חב"ד בעיר האבות²³.

16 ע"פ מפקד מונטיפיורי משנת תרכ"ו עלה תקפ"ה, ולפי מפקד תרל"ה — בשנת תקצ"ז.

17 מתוך ארכיון מונטיפיורי (צלום במכון בן צבי, ירושלם).

18 שם. צלום שני כתבי היד, שאחד מהם הוא כתב מינוי לסיר משה מונטיפיורי כגבאי, והשני בקשה לסייע לביסוס התישבות חב"ד בירושלם ע"י רכישת בית כנסת. נמצא ברשותי ויפורסמו אי"ה במקום אחר.

19 צלום במכון לכתבי יד בספריה הלאומית בירושלם.

20 ב,אבני זכרון" לפ' גרייבסקי, חוברת י"ב, (היא רשימת הנפטרים לכולל חב"ד בירושלם בשנות תרל"ח—תרצ"א, ירושלם תרצ"א) נזכר „ר' שאול ב"ר יעקב מרדכי חברוני", שנפטר ער"ח חשוון תרנ"ו, והוא כנראה רבי שאול דנן. בני משפחתו כינו עצמם על שמו „שאולזון" (בר-שאול).

21 צלומי המפקד הועמדו לרשותי על ידי עודד אישר, עורך ספר חברון, ולו תשואות חן על עזרתו האדיבה, ולממונים על ארכיוני מונטיפיורי ברמסגייט על רשות הפרסום.

22 ע"פ מפקד מונטיפיורי משנת תרכ"ו וכן משתמע ממפקד תרט"ו, לפי מפקד תרל"ה — עלה תקע"ה, ולא נראה. וראה לעיל, הערה 2.

23 ל' א' פרנקל, בספרו „ירושלימה" (תרגום עברי עמ' 177), וראה בספר „אר"י ושכנותיה" להר"י הורביץ, עמ' 254.

בין היתר מסופר עליו ש, "הצטיין במדותיו הנעלות, עניזת ושנאת בצע, באופן יוצא מן הכלל". קרוב לשבעים שנה שמש ברבנות שלא על מנת לקבל פרס. ר' מנחם מנדיל מלזובאוויטש בעל "צמח צדק" תיאר את תכונתו: "שמעון מנשה הצדיק שלי הנהו בבחינת ה,בינוני" של ה,תניא"²⁴.

בין ראשי חב"ד בחברון חתם על האגרת למונטיפיורי מיזם ד' תמוז תקצ"ט בדבר העסקת העולים בחקלאות²⁵, על אגרת השליחות לר' יוסף יהודה ליב (מושיוף)²⁶, על אגרת העידוד לראשי פקוא"ם משנת תר"ד²⁷, ועל המכתב לראשי פקוא"ם משנת תר"ו על הרעב שנבר אז בארץ²⁸. כן הצטרף בשנת תר"ט לחכמי ירושלים וחתם על אגרת המחאה למונטיפיורי נגד התנהגות הרופא פרנקל²⁹.

עשרות בשנים שימש כאב"ד ופרנס כולל חב"ד בחברון, ולפי מפקד תרל"ה שימש גם כמנהיג, "חברת ביקור חולים והכנסת כלה" שתפקדה, "להשגיח על הצטרכותם של החולים ועל הכנסת כלה", אולם בכל תפקידיו עסק שלא על מנת לקבל פרס ואשתו, זיסא, עסקה במשא ומתן לפרנסת הבית³⁰. בין תרכ"ו לתרל"ה נפטרה אשתו הראשונה³¹, ואז נשא את אשתו השנייה, דבורה³².

ר' מנחם אריה ב"ר שמואל הלוי

אביו, ר' שמואל ב"ר מרדכי סגל, מו"צ דק' ראהטשוב היה מראשוני מתישבי חב"ד בחברון. חתום על כתב השליחות לר' נתן עמרם משנת תקצ"ד³³, על האגרת למונטיפיורי משנת תקצ"ט³⁴, על הסכם עם הספרדים משנת תר"ב³⁵, וכן הוא

24 „עיר האבות" לי' קפלן, ירושלים תרפ"ג, עמ' לט.

25 צלום כתב היד נמצא ברשותי ופורסם על ידי בעוה"י.

26 צלום אגרת השליחות פורסם ע"י א' עץ הדר, בספרו „אילנות", תל-אביב תשכ"ו, לוח מס' 9, ובמקום אחר עוד נחזור לדון בחותמיה.

27 פורסם בקונטרס „אמת מארץ", אמשטרדם תר"ד.

28 ראה לעיל הערה 14.

29 ראה מאמרו של ש' בארון „מתולדות הישוב היהודי בירושלים", בספר היובל לי' קלוזנר, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 307 בהערה 5.

30 במפקד תרכ"ו נמסר עליה ש, היא נושאת ונותנת בסחורה שמקבלת בהקפה ומוכרת בביתה".

31 במפקד תרל"ה מופיע כבר שם אשתו השנייה.

32 לפי רשימת בית העלמין הישן לכוללות החסידים בירושלים, שהועמדה לרשותי ע"י ר' אליהו מינץ, מהגחש"א דכוללות החסידים פעה"ק, נפטרה אלמנתו דבורה, ביום י"ג כסלו תרע"ד. וכן ב,אבני זכרון" לפ' גרייבסקי, חוברת יב. ראה לעיל הערה 20.

במפקד מונטיפיורי תרכ"ו, מתואר ר' דוד צבי ב"ר אליה יוסף ריבלין מדרבינ כ,חתן ר' שמעון מנשה". כנראה שרעותו ראשקע נתגדלה בביתו של ר' שמעון מנשה.

33 ראה לעיל הערה 8.

34 ראה לעיל הערה 17.

35 קטעים פורסמו ע"י מ' ד' גאון, בספרו „יהודי המזרח באר"י", ח"א, עמ' 185. נוסח

ראשון החותמים על האגרת לראשי פקוא"מ,³⁶ ועל אגרת ההמלצה לר' יוסף יהודה ליב (מושייף)³⁷.

על אגרת השליחות לר' נתן עמרם וכן על שתי האגרות האחרונות, חתום כבר גם בנו ר' מנחם אריה, שעלה לארץ יחד עם אביו.

במפקדי מונטיפיורי, משנת תרט"ו ותרכ"ו, הוא מתואר כ„עוסק בתורה“, ונזכר גם כ„משגיח בביהכ"נ הקטנה בחברון, הנקרא אברהם אבינו“³⁸. בשנת תרט"ו מננה בין חברי בית דינו של ר' שמעון מגשה, ובמפקד תרל"ה הוא רשום כ„ראב"ד וכראש ישיבת אהל אברהם ברח' היהודים, וכל מתפללי ביהמ"ד הם תלמידיו“.

ר' שניאור זלמן ב"ר אפרים יצחק עפשטיין

אביו ר' אפרים יצחק ב"ר אברהם חתום על המינוי שגשלה בשנת תרט"ט על ידי אנשי חב"ד למונטיפיורי³⁹. באותה שנה חתם, יחד עם חכמי ירושלים, על האגרת למונטיפיורי נגד הכנסת למודי חול בירושלים⁴⁰. בנו ר' שניאור זלמן היה מנהיג כולל חב"ד בירושלים וכך הוא רשום במפקד מונטיפיורי תרט"ו כ„פרנס הכולל“⁴¹.

ר' זאב וואלף ב"ר אברהם דוב הלוי. רשום במפקד אנשי חב"ד בירושלים משנת תרט"ו כבן 26, עוסק בתורה, אשתו שינדל ולהם בן (יצחק יעקב) ובת (טובה).

ר' יוסף ב"ר משה הלל חתום באגרת המינוי משנת תרט"ט למונטיפיורי בין ממוני חב"ד בחברון⁴².

ר' שניאור זלמן ב"ר נחום יוסף (שניאורזון)⁴³ חתום בשנת תרט"ט על אגרת

מלא ושונה במקצת פורסם ע"י מנשה מני, בספרו „חברון וגבוריה“, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 205–211.

36 ראה לעיל הערה 27. 37 ראה לעיל הערה 26.

38 זכרון ירושלים לר' שניאור זלמן מנדילוביץ, ירושלים תרל"ו, ט' ע"ב.

39 ראה לעיל הערה 8.

40 ראה מאמרו הנ"ל של ש' בארון, ב„ספר קלויזנר“, עמ' 302–312, ולעיל בהערה 29.

41 ל' א' פראנקל מספר בספרו „נאך ירוולם“ (לייפציג 1858, ח"ב עמ' 50, ובתרגום עברי עמ' 177) בשנת תרט"ו על חסידי חב"ד בירושלים: „מחלקה אחת ממנה כארבעים או חמשים נפשות במספרם, מתגוררים בירושלים, ושם פקידם הרב שלמה עפשטין, והוא מוסיף לספר על התנגדותו לתכנית ביה"ס החילוני שהוצעה ע"י פראנקל (שם, עמ' 202). אין ספק שהוא מתכוין אליו, וראה גם בספר „תולדות משפחת הרב מלאדי“, (עמ' 100), שהיה חותנו של ר' אברהם שמרלינג.

42 ראה לעיל הערה 17.

43 נכדו של ר' משה, בנו של האדמו"ר הזקן בעל ה„תניא“. ר' שניאור זלמן הביא לדפוס כמה מספרי ראשונים, שהיו גנוזים בכתבי יד, ובהקדמת הגהות והערות על האלפסי (ירושלים תרכ"ה) הוא מספר על בואו לארץ בשנת תר"ד–תר"ה: „עוד בהיותו כבן שבע עשרה אסרוני סעיפי בתשוקת אה"ק... לעזוב ארץ מולדתי ולבוא עד הלום, ומבואי

אנשי חב"ד בירושלם למונטיפיורי⁴⁴. לפי מפקד תרס"ו נמנה בין ראשי עדת חב"ד בירושלם, „קורא בביהכ"נ של ר' אליה יוסף, נגד ביהכ"נ הגדול דפרושים, שנלקח במשכנתא בסך י"ב אלף גרושים“, ולפי מפקד תרכ"ו „סופר החברות של הנולל“. ר' יוסף יהודה ליב בהר"ה. בנו של ר' חיים שו"ב (מושייף)⁴⁵ ונזכר בזכרונות בני חברון כר' יושע חברוני. התום עם ממוני חב"ד על ההסכם עם כולל הספרדים בחברון משנת תר"ב⁴⁶. עבר לירושלם ובשנת תר"ט התם על כתב המינוי שנשלח ע"י חסידי חב"ד בירושלם למונטיפיורי⁴⁷. באותה שנה ייצג את כולל חב"ד באגרת המהאה של חכמי ירושלם נגד הכנסת לימודי חול לירושלם⁴⁸. במפקד תרכ"ו הוא רשום כגבאי בבהמ"ד חב"ד בית מנחם בירושלם. ר' יעקב זבולון ב"ר יוסף יהודה ליב (מושייף) בנו של החותם הקודם. אף הוא מראשוני העוברים לירושלם. נפטר בירושלם בשנת תרכ"ז⁴⁹. ר' דובער ב"ר שמואל הקטן כלול במפקד תרס"ו בין מלמדי כולל חב"ד בירושלם, „דוב בער הקטן“, ולו 3 תלמידים, לומדי תנ"ך וגפ"ת⁵⁰. ר' אברהם ב"ר שמעון. לא הצלחנו למצוא את שמו ברשימות. אף הממליצים מבין חכמי הספרדים היו מנכבדי העדה: רבי עבדאללה חיים בנו של רבי משה חיים, רבה של בבל, עלה לירושלם ונמנה מחשובי הרבנים בעיה"ק⁵¹.

עד עתה זה לי עשרים שנה, וראה בספרו של ישראל קלוזנר „רבי חיים צבי שניאורוון“, עמ' ד', ירושלם תש"ז בספרו „שלוחי אר"י“ עמ' 695, מייחס א' יערי את הדפסת ספרי הראשונים לר' שניאור זלמן ב"ר מנחם מנדל מנדלוביץ, וכבר עמדה על טעות זו שושנה הלוי בספרה „הספרים העבריים שנדפסו בירושלם, עמ' 48, ירושלם תשכ"ג.

44 ראה לעיל הערה 18.

45 בנו של ר' חיים שו"ב משקלאב (אבי משפחת מושייף), ע"פ מ' ש' סלונים, (בספרו „תולדות משפחת הרב מלאד"י עמ' 50), עלה לאר"י עם השיירה הראשונה של החסידים הראשונים בשנת תקל"ז, ונפטר בירושלם ר"ח תמוז תקצ"ט, (תח"י, ח"ג, עמ' 178).

46 ראה לעיל הערה 35.

47 ראה לעיל הערה 18.

48 ראה לעיל הערה 40. בספר „אילנות“, לוח מס' 9, ת"א תשכ"ו, צולמה אגרת שליחות, שנמסרה לו ע"י ראשי כולל חב"ד בחברון, וראה לעיל הערה 25.

49 ע"פ רשימות בית העלמין דחסידים בירושלם, וראה אצל סלונים, שם, עמ' 75.

50 באגרת הבקשה משנת תר"ט למונטיפיורי בדבר ביכ"נ חדשה לכולל חב"ד בירושלם (ראה לעיל הערה 18), התום „דוב בער ב"ר שלום הזקן“ והדברים טעונים בירור.

51 תולדות חכמי ירושלם, פרומקין-ריבלין, ח"ג עמ' 290, וכן בספרו של מ' ד' גאון „יהודי המזרח באר"י“, ח"ב עמ' 491. לדברי י' ריבלין, במאמרו על רבי יעקב ספיר,

ב„מאזנים“, הגיש ר' עבדאללה עזרה מרובה לישוב האשכנזי בירושלם, וראה „אבן ספיר“, ח"א, דף א' ע"ב, שם הוא נזכר בין מעוררי הר"י ספיר.

רבי חי ידידיה סוזין נמנה על רבני ירושלים ועסקניה⁵².

רבי חיים פאלאג'י. אין צורך לעמוד על פעלו, אך מן הענין לציין את דבריו על החובה לנהוג כבוד בשלוחי אר"י. „כל רב ומורה צדק בקהל עדתו תהיה השגחתו על האורחים הבאים מארץ ישראל... ויהיו הם מריקים שקיהם צרורות כספיהם, ואפילו אם יהיה שליח לעצמו... כי הוא בא ממקום קדוש, וידענו נאמנה שאלולי תפלתם של יושבי א"י לא תהיה חס ושלום תקומה של בני חוצה לארץ“⁵³.

כתב השליחות של כוללות חב"ד בחברון וירושלים

לר' שאול אשכנזי

זכרו מרחוק את ה' וירושלים תעלה על לבבכם

הסכת ושמע ישראל, אחינו מרחמינו, ידידי ישורון, עם קדוש, אוהבי נחליאל, ירך לבבכם מקול ענות חלושה, אשר תשח אמריהם מארץ הקדושה, באפס אונים, לשוע אל ההרים, וקול להרים, כשל כח, נר צורח, תחנונים יבקשו, בבכי יבקשו, על פתחי נדיבות אחינו גואלינו, במר נפשינו, בשבר לבבינו, בדמע עינינו, בצר רוחינו, בחשכת תארינו, נבואה שעריכם, נדפוק דלתותיכם, הטו נא אזניכם, שימו לבבכם ותחי נפשכם, וישמע ה' אליכם ממעון קדשו מן השמים.

אוהבי ה' אשר בחר בם לעם סגולתו, עמו וצאן מרעיתו, קדש ישראל לה' ראשית תבואתו, יקר תפארת חמדתו, נטע שעשועיו, בני ברייתו, שומרי אמונתו, נחל קדומים, גוחלי תורתו, על ישראל הדרתו ונחלתו, כולם קדושים חכמי חרשים ונבוני לחשים, המה היקרים, כארזים נטו, להם יקרא היקרים, בני ציון. **נדבה** לה' המתנדבים בעם, המה הבונים, נטע נאמנים, בריחים תיכונים, העמודים והמכונות, אשר בית ישראל עליהם נשענים, יראי ה' וחושבי שמו — — — נדיבי עמו, נשיאי ישראל, המחכים לבנין אריאל, המה היקרים, אור לישרים, הגבירים המפוארים, נכבדי עם סגולה, לשם ולתהילה, רוזני צדק, מחזיקי כל בדק, החרדים אל דבר ה' אוהבי ציון וירושלם, פעולם צדקתם לחיים, האיתנים מוסדי ארץ, גבורים לעמוד בפרץ, והעולים על גביהם, חורי הארץ, השרים הפרתמים, רודפי צדקה וחסד כל הימים, אנשי החסד והרחמים, ומתוכם כעין החשמל, האורים

52 תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמ' 301, יהודי המזרח באר"י, ח"ב, עמ' 476. גאון מספר שם כי ראה את חתימתו על תעודות היסטוריות משנת תרי"ד, ובין היתר חתם על שטר המכר של בתי הכולל, ליוסף שלום בן ח"ר עבדאללה חיים. אף בגנזי ר' אברהם בן יעקב בירושלם ראיתי חתימתו על כתיב בית דין מאותה שנה.

53 „צוואה מחיים“ דף יח ע"ב, וראה בספרו של הרב יש"י חסידה, „רבי חיים פלאג'י וספריו“, עמ' 50—50, ירושלים תשכ"ח.

הסגנים, גביהם חסנם כאלונים, החכמים הנבונים, יושבי על מדין, הנשיאים הגדולים, קדש הלולים, ואחריהם כל ישרי לב ישראל קדושים, רחמנים בני רחמנים, אשר בכל ערים ואמהות בישראל מצרים יע"א ועוב"י אלכסנדריה היא נוא אמון יע"א, ובכל מדינות מערב החיצון יע"א היינו אם המדינות תונים יע"א ואגפיה יע"א ותראבלום יע"א ואגפיה יע"א, וגירכה יע"א, ועוב"י קוסטאנטנינה יע"א ואגפיה יע"א, ועונאבה יע"א ועוב"י ארגיל יע"א ואגפיה יע"א ועוב"י והראן יע"א ותולמסאן יע"א ואגפיה יע"א וכל מדינות מערב הפנימי ע"א וכל אגפיה יע"א ועריה וכפריה יע"א. ה' צבאות יגן עליהן ויתענגו על רב שלום, ויזכו לראות בטוב ירושלים.

קול דודים דופקים, פתח דברינו יאיר באספקלריא דרחמותא, חביבותא דארעא קדישא, אהבת ציון והבת ירושלים, חמדת ישראל כולה, עיר האלקים אשר אהב סלה, ושפתינו אתנו, בקול רנה זו תפלה, היא העולה דרך העתרים, בשעריך ירושלים, וזה שער השמים, סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, במקום מה נורא, מרום מראשון מקום מקדשינו, הנה זה עומד אחר כתלינו, כותל המערבי, אשר לא וזה משם שכינת עוזינו, ובעיר קדשינו ותפארתנו, קרית ארבע היא חברון ת"ו, אצל מערת המכפלה, ציון קבורת אבותינו הקדושים אשר בארץ המה, אנו ל' ולי' עינינו, תכון תפלתנו למען תחיון וטוב לכם, ויהיה נועם ה' עליכם ועל בניכם, והלל והשמחה במעונותיכם, לא ישמע שוד ושבך בגבולכם, והייתם כגן רוה, ברבות הטובה, עוד ינובון בשיבה עד ביאת הגואל הן משיח לישראל.

הנה אנחנו בקדש סגולת עם ה', שלומי אמוני ישראל ק"ק כולל אשכנזים חב"ד הי"ו. זה לנו יותר מחמשים שנה מעת הוסד שבתינו בארץ הקדושה, ובתוככי ירושלים ועיה"ק חברון ת"ו יסדו עוז מוסדינו המאורות הגדולים צדיקי יסודי עולם, זכרם לנצח יברך, הלא מעולם אנשי השם, ראשונים לכל דבר שבקדושה, ותהלה לאל השוכן בציון, מאתנו כולנו עוסקים בעבודה תמה, זקנים ונערים, כולם אהובים כלם ברורים, בכתר מצוה ומע"ט מוכתרים, מלאים מצות בכל פינה שהם פונים, לגמול חסד איש את רעהו, ואיש את אחיו יעזורו, בגופם ונפשם ומאודם, כרם חמד יענו לה', כולו זרע אמת, עליהם נאמר ישראל אשר בך אתפאר, אל עליון השוכן בציון והבוחר בירושלים, ישוב ירחמינו וימהר יחיש לגאלינו, וישיב שבותינו, ויקבץ נדחינו, וכימי קדם יחדש ימינו ושנותינו, והן עתה זה כמו ארבעה וחמשה שנים, הורם הנזר והורד העטרה, כי נוטל כבוד מבית חיינו, נהפך למשחית הודינו, וירד מבת ציון כל הדרה, כי נשבע(?) עדת ה' התלאה אשר מצאתם, עניי צאן קדשים, שחדה מרעיתם, כי לא נשבה רוח צפונית נסתתמו מעיני ישועתינו, נתקלקלו צנורות השפעתנו, מארץ מולדתינו, מצפון ואשכנז יאותה לנו, מסיבות רבות וצרות, צרורות אשכולות מרורות, אשר עליהם תסובינה, דבר חרב רעב כולתו אית בהו רח"ל, אכלונו הממנו מלך הכורת, ויפר את עמינו מהשתתף בצרותינו ומרודינו, היה הולך וחסור משענת לחמנו ומימינו, כשל כוחם וכוחינו לעמוד בעזרתנו, מאז חשכה עינינו נכסף קומתינו, הורד לארץ כבודינו, באין משען ומשענה, ואפס עצור ועזוב, עוד עמדנו מרעיד ומשתומם, בבלום פיות והעמד אפים, עצרנו מילין עד כת, אמרנו תשועת ה' כהרף עין, אולי יעתר ה' לארץ הקדושה, להשפיע לנו שבר רעבון אבינונו, פה בארץ החיים, חברון וירושלים, עפ"י אופנים שונים [אשר לא קצרה יד ה' מלהושיע], באשר היה בלבב

אנשים להיטיב, עדי ירחם ה' את עמו, אמנם אמנם עינינו רואות וכלות, כי ירדנו עוד עשר מעלות, ויום יום קללתו מרובה, כי זה חמשה שנים הרעב חוק בארץ, ספו שנה על שנה, ועתה בעוה"ר החשך כסה את הארץ, תפארת ישראל, חשך משחור תארם, אופל ועלטה, עטפה הר ציון, באה שמש הבת ירושלם, מצאנו צרה וצוקה בוקה ומבולקה, כי נגעה עד לב ירושלם, צפו מים על ראשינו, באנו במעמקי מצולה ואין מעמד, ושיכולת זרם הרעב שטפתנו, כפנא הוה בארעא מדלית איסר מצוי, להחיות נפשות אומללות, העניים והאביונים, הרעבים ללחם וצמאים למים, מי ראה כזאת ומי שמע כאלה, השמים אילו יריעות היה לא יוכלו לספר גודל התלאה אשר מצאתנו, הלא נתקיים בנו בעוה"ר כי באו בנים עד משבר, וכה אין ללידה, תשתפכנה אבני קודש בראש כל חצות, נמוגים מרעב מלאים ברחובות, צחה צמא, נפוחי כפן, קול הקריה הומה בכל פינה מר צורה, לחם, מים, בית, כסות בקרה, מחסה מזרם, מי יעמוד לבו בעת הזאת, מי יחזיק ידו בראותו שטף מים כבידים, השוטפים שבר לכל רוח, וכל פנים קבצו פארוו, כל ראש לחלי וכל עין דמוע, כמתי עולם נחשבים כאנשים מחוקים על הקיר, באפס דמים דמות פניהם, וילכו שחוח בלא כה. אדה ה' אלקינו, כלה לא תעשה לפליטת שארית צאנך ומרעיתך, אשר למען התורה וירושלם עיר קדשך, השליכו נפשם מנגד, לבא מרחוק לטם קדשיך, ועזבו ארץ מולדתם ומגורותיהם, ונחלת בית אבותיהם, ובחרו בירושלים, להסתפח בנחלת קדשיך, אל יבושו מסברם.

בסערות החרדות ובזרם הפחדים האלה נתאספנו יחד, קבצנו קהל כל פינות כוללים קדש, אשר בשתי ערי ק[קדש] ירושלם וחברון, טכסנו עצה כדת מה לעשות לכרם ה' צבאות, בל יבולע חלילה, ובפרט כי נוסף עלינו יגון ואנחה, מן הגויים אילי הארץ, כי הגוים בני בליעל, יושבי חברון, מכבידים עולם הקשה על היהודים, לקחת מהם כסף מלא, בעלילות דברים, בשוד ובחמס יבואו עלינו, כי גוי גבל המה, אימת מלכות אין להם, כי לא נסו בכל אלה, והעולה על רוחם לא יבצר מהם, ותמלא הארץ חמס מפניהם, ושום מורא לא יעלה על ראשם, כאשר שם ישבנו גם בחיננו, להמתיק סוד ולתקן עצה, ישבנו כמשותמים וכואבים על שבר בת עמינו, ולא מצאנו תרופה לחלינו, כי אם רק להודיע לרבים צערינו ולוחצינו, לפני אהינו מרחמינו, אנשי גאולתינו, היושבים בארץ מרחקים, בראותינו כי אחינו בני מדינתנו, אשר במדינת צפון ואשכנז, אין לאל ידם להושיע [להושיע] לנו, עתה אתם ברוכי ה', אחינו אנשי גאולתינו, שרים ואלופים, אל תאמרו גואש חלילה, עוד יקבץ נדחינו ונהיה לעם אחד בעיר אלקינו, וגם היום, אם כי מדינתכם רחוקה מאתנו, אמנם הנפשות רחוקות וקשורות יחדיו יודבקו, ממחצב אחד כולם נחצבים, ובחבל נחלה יעקב אבינו, כולם כאחד ישולבו, לתת משפט הגאולה, לגאול אותנו ממות לחיים בירושלים. הלא אתם ידעתם, ולא מראש בסתר דברנו, ומן השמים יעידו עלינו, כי מעולם לא הכבדנו ולא העמסנו עליכם, לשלוח לכם שלוחא דרחמנא דידן, לבקש מכם עזרתינו ופדות נפשינו, כל עוד לא קצרה דינו וידי אחינו בני מדינתנו, מלהושיע נפשות אביונים בלחם צר ומים לחץ, ובמותרות תאוה מעולם לא חפצנו, רק פת במלח ומים במשורה אם לא תחסר לנו, ומודים אנחנו על ארצנו ועל נחלת אבותינו לה' אלקינו.

אך לעת כזאת כי קשה כה הסבל לראות עוללים ויונקים, נמוגים ברעב בחיק

אמותיהם, ולא עת לחשות עוד, כי חוששים אנחנו אם היינו מחשים ומצאנו עון, ועצור במילין מי יוכל, אמרנו אולי יחנן ה' צבאות שאגת אחינו העניים האומללים, ויתנונו לפניכם, לחן ולחסד ולרחמים, לבא במחוקק במשענתם, כברכת ה' הטובה עליכם, להציל ממות חיות נפש אחיכם העניים, יראי ה' אלמנות ויתומים, ותשב"ר המדוכאים ברעב, ולהחיות נפשות החלכאים בלחם יבש, ולגאול אותנו מעול החובות, המדאיבות רוחינו ונפשינו, ונשענונו בחסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלך רחמיו, באשר רחמיו מרובים, לחלצינו מן המצר, כי יתן רחמים רבים בלבבכם הטהורות, לרחם עלינו, למען תרוחמו מן השמים, כאמור ונתן לך רחמים ורחמך. ובכך אורנו חלצינו ושינסנו מתנינו לבחור מקהל עדתינו, ציר נאמן אשר רוח חכמה נוססה בקרבנו, והתנדב לבו ללכת באלה מסעי, ובחרנו בחור מעם הקדוש, מעדת קדשינו, ויהבו רבנו עינייהו בהאי צורבא מרבנו, מיקירי ירושלים, יקר ונעים, גטע שעשועים, מגזע היחוס, והמעולה לשם ולתהלה, הוא ניהו המוכ"ז הנוכחי הרב הכולל, בישראל להלל, שקדן בתורה ויראת ד' תהורה, כמוהר"ר שאול אשכנזי הי"ו. עיני כל עדת קדשינו, כולל אשכנזים חב"ד, עליו תלויות למען יתהלך במישרים אל אחינו הנעמים והנאהבים, היושבים בארץ מרחקים, להרהיב עוז ידידות בנפשים היקרים, תקות הישועה והרחמים לפארה, מעשה הצדקה הטהורה, להגדילה להאדירה, והרב השד"ר היקר הזה, הכין את לבבו ונטה שכמו לסבול עול עבודת הקודש הזאת, בכתף עליו ישא, ואויה להשליך נפשו מנגד, ולטובת אחיו, העניים האומללים יושבי שתי ערי הקודש ירושלים וחברון ת"ו, אשר בצרתם לו צר ולכתת רגליו, וללכת בדבר מצוה, ולהיות נודד ללחם, או לדלג על הערים, ערי ישראל הרחוקים, בני בריתנו, אחינו גואלינו, לקרב לבבם הטהורה, לנפשות אחיהם העניים, הנאנחים ונאנקים יושבי עיה"ק ת"ו, להיותם קרובים אל החלל, חללי רעב, לשום שארית לפליטת יהודה וישראל, ולהרים תרומת ה' מאת כל איש אשר ידבנו לבו, לבא לעזרת ה' בגבורים, להמתיק מי המרים, להחיות לפליטה גדולה נפשות יקרות, והיו למאורות על העיר ה' ועל העזרות של ת"ח, עניים ואביונים, אלמנות ויתומים, להחזיקם בעץ החיים, בכרם נחלת ה' צבאות, תוככי ירושלים, איש איש כברכת ה' הטובה עליו, ישכיל אל דל, צאן קדשים, ברוח נדיבה וחמלה רבה, להביא תרומת הקודש ליד הרב השד"ר היקר הנו', אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב, וכעין החמלה וחנינה יתנו לכסף מוצא, להשיב נפשות העטופים ברעב, היושבים לפני ה' בתוככי ירושלים וחברון, ארץ חריבה ושממה, כי היום הזה אין בה שום מסחר לפרנס ממנו איש את ב"ב, אפי' בלחם צר ומים לחץ, ולפקוח עיני עברים, המסתפחים ומתגדרים בכרם נחלת ה' צבאות להפיה בהם רוח חיים, אשר הוא חייכם ואורך ימכם, כל הכתוב לחיים.

ועתה אתם ברוכי ה' הדבקים בה' ובתורתו וביראתו, ומרצים ומחנים עפ"י אדמתו, שמרו משפט ועשו צדקה, קומו וברכו את נחלת ה', תנו כבוד לה' טרם יחשיך השמש ח"ו, בטרם יכבה נר ה' חלילה. עתה העת לכם, לקנות נפשות ישראל בעוד נפשם ישאו בכפם, בעוד רוח חיים באפם, ויש תקוה להחיותם, ולהחזיק גופם ונפשם ונשמתם ולא יכולע ח"ו, חמלת ה' שארית פליטת ישראל, מבחר הסגולה היושבים לפני ה' בעיר האלקים אשר אהב סלה, והמה תלויים בה'

ועיניהם עתה עליכם, להמציא חגיגה למחלתם, ומה ראו על ככה, ומה הגיע אליכם, העת והעונה הזאת להטות אזניכם ולשמוע בקול דברי אהובינו הרב השד"ר היקר הגז', ויהי לבבכם למלאות בקשתו בכל אשר יבקש, מטוב חסדכם ואמתכם, ובפרט לכבדהו ולנטלהו, לנשאתהו, בין שרים וכבדי ארץ לשית כסאו, כי כבודו הוא כבוד כל עדת קדשינו, ונכון לבם בטוח יהיה, כי כל אשר יתנו ליד השד"ר היקר הלזה, יגיע לידינו נגד היסוד פיקוח נפשות עניי כוללינו ק', נא ידידי ה', נא אהבי ציון, עמדו ישרים, קחו עמכם דברים, היצאים מעומק לבבינו, להיות לכם חלק וצדקה וזכרון בירושלם.

גמירי לן ישראל רב"ר (רחמנים בני רחמנים) המה, ובפרט לעתות בצרה כזאת, בטחנו כי תשימו לבבכם הטהורות, לקול תחנוני עניי עמיכם ואחיכם, ותתעוררו ברחמים גדולים ובאמונת לבבכם, איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק, חזקו ונתחזקו בעד עמינו וערי אלקינו, לעת כזאת אשר חיהם תלויים עלינו, ונפשתיהם קשורות בנו, ומה אחיכם העניים דורשים מאתכם, לא לחם שואלים כהוגן, והשוכן בציון והבוהר בירושלם, יהיה בעזריכם, וימלא שובע אסמיכם, ויביא לכם ברכה במעשה ידיכם, ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם דלתות ארובות השמים ממעל, ודלתות הארץ מתחת, והריקותי לכם ברכה אלף פעמים ככה.

ואנחנו בשם ה' על משמרתינו נעמוד, לברך לגדולי המעשים מאת ה' ולכל המתנדבים בעם, אשר יורשם שמותיהם הטהורים, ונדבותיהם, בפנקס אשר ביד השד"ר היקר הגז' הי"ו, כל הכתוב לחיים בירושלם, טוב עין הוא יבורך, גבר ירא ה' בקהל רב, ובתפלתינו השגורה בפנינו נעתיר בעדם אצל כל מקומות הקדושים אשר בארץ המה, אצל מ"ק רחל אמנו ואצל מ"ק שמואל הנביא ואצל מ"ק חגי זכריה מלאכי ואצל מ"ק שמעון הצדיק ושבעים סנהדרין וגם אצל מקום קבורת אבנר בן נר ועל מ"ק עתניאל בן קנז, ובכל מקומות הקדושים אשר בארץ המה, למען חייכם. ה' צבאות יגן עליכם, הון ועושר בביתם, גם זקנה ושיבה, ברבות הטובה, עד כי יעמוד כהן לאות בב"א.

הכ"ד חו"ר וממוני ומנהלי עדת ישורון וראשי ישיבות ק"ק אשכנזים חסידי חב"ד הי"ו הבעה"ח פעה"ק חברון וירושלם ת"ו בש"א לחו' אלול שנת תרט"ב לפ"ק ברב עז ושלום.

נאם שמעון מנשה בלא"א משה זללה"ה

נאם מנחם אריה בלאאמ"ו הרב מוהר"ר שמואל הלוי זללה"ה

ונאם שניאור זלמן בה"ר אפרים יצחק זצ"ל עפשטיין

ונאם זאב וואלף הלוי

ונאם יוסף בא"א מו"ה משה הילל זללה"ה

ונאום שניאור זלמן בלא"א מו"ה מנחם יוסף זללה"ה

ונאם יעקב זבולון במו"ה יוסף יהודה ליב נ"י

ונאום יוסף יהודה ליב בהר"ח זללה"ה

ונאם דובער במו"ה שמואל הקטן

ונאם אברהם באאמו"ה שמעון זללה"ה

עליונים למעלה הא דתנו רבנן חו"ר חב"ד אשכנזים יצ"ו, היוטבים בשתי ערי הקדש וחרון ת"ו, היות אמו"צ זה שנים רבות הרעב חוק בארץ, כאשר כתבו הרבנים החתומים לעילא, אי לזאת הוכרחו לשלוח ציר נאמן למע' הרב הכלל, בישראל להלל, שקדן בתורה כמוה"ר שאול אשכנזי נר"ו הנ"ל, אשר הכין לבו ללכת למרחקים לטובת אחינו האשכנזים העניים הע"י, כאמו"ל. ובכן גם אנחנו הבאים עה"ח, חכמי ורבני עיה"ק ירושלם ת"ו, באנו לחלות פני קדשם, שיטו אוונם לקול דברי השד"ר הנז', למלאת בקשתו ובקשת הרבנים העליונים כמלאכים למעלה, לחוס ולרחם עליו ולהעניקו מפרי צדקתם, מן הכלל ומן הפרט, ואכסניה ומדור לפי כבודו, ולצוות לו מעיר לעיר לקבלו בספ"ר, ולהשפיע לו בעין יפה, לכבוד שתי עה"ק הנז"ל, ונאמן ה' אלקינו לשלם להם י"כר טוב על כל פרוטה ופרוטה תרקבא דדינרי.

כ"ד החותמים לאהבת ה' פעה"ק ירושלם ת"ו בש"א לח' רחמים מש' תרטו"ב ליצירה, והיה זה ברוב עז ושלום.

הושע עלי הי"ו
 עבדאללא ח"ר משה חיים יצ"ו
 אליהו יעקב נסים ס"ט
 יוסף ז' סוזין ס"ט

הנני בא בשולי היריעה בדברות שתיים, לא נצרכה אלא להעדפה, לצוות לזה מע' הרב שאול בחיר ה' ובחר הו"ד ברבני אשכנזים העי"א מק"ק עיה"ק ירושלם ת"ו ועמק חרון ת"ו ליציר נאמן, הנה שפתי יוצאת וחולות, ככל דברי מע' הרבנים עליונים למעלה, מק"ק אשכנזים וק"ק ספרדים יצ"ו, פתחו שערים שערי צדק, מן הכלל ומן הפרט, וכע"ד מצו"ר שואלים זכות הרבים וזכותא דא"י ת"ך לקרב הגאולים, ובא לציון גואל, ואני אברכם בברכה המשולשת בתורה, כותב וחותם פה העירה עי"ת איזמיר יע"א בש"א לחדש חשון משנת זכרך לעולם ברית"ו לפר"ק ברוב עז ושלום.

חיים פאלאנטי
 (מקום החותמת)

דיני ירושלים וערים אחרות בארץ

(ליקוט מקורות ומחקרים, ולא פסיקת הלכה למעשה כלל)

עיר הקודש נתקדשה קדושה יתירה על הקדושה של ארץ הקודש, דינים מיוחדים חלים עליה. בזמן שירושלים היתה בידי יהודים, נשמרו בה הדינים, שנקבעו בתקנות קדומות. חלק מדינים אלה הם, "עשרה דברים" שנאמרו בירושלים (בבא קמא פ"ב ע"ב), ואחדים מהם נוגעים לתכנון העיר ובנינה, והם:

(1) קרקע העיר שייך לכל עם ישראל. בבתיים שנבנו יכולים יחידים לגור, אין הם יכולים להשכיר את הבית בשכר; לפי הגרסא באבות דרבי נתן (פרק לה) הם יכולים למכור ליהודים אחרים בית ללא קרקע.

(2) אסור להשאיר קברים בעיר;

(3) אסור לנטוע אילנות וצמחים, לזרוע ולחרוש, ואין לקיים אילנות הנטועים

מכבר;

(4) אסור לקיים אשפות;

(5) אסור להוציא זיוים וגזוזטראות;

(6) אסור לעשות כבשן;

(7) אסור לגדל תרנגולים.

יש גם דינים נוספים הנוגעים לירושלים, וכן דינים הנוגעים לכל עיר ועיר,

או הנוגעים לכל ארץ ישראל, או החלים בכל מקום.

השטח בו נוהגים הדברים המיוחדים לירושלים

בזמן בית ראשון כללה העיר גם את המורד הדרומי מהשטח הקרוי היום, "העיר העתיקה, שבין החומות", כלומר את כל השטח שמדרום לחומה הדרומית של ימינו, עד העמק שמדרום לעיר.

בזמן בית שני הוסיפו על העיר, הן לצד הר הזיתים¹, והן כלפי צפון עד "החומה השלישית", העוברת בשכונת מורשה ומגיעה עד מאה שערים. המהרי"ט² כתב שעשרת הדברים של ירושלים חלים גם בשטח בתוך החומה שקדשו עולי הגולה, אף על פי שהחומה לא נתקדשה במלך, ובשטח שנוסף לא אכלו קדשים קלים ומעשר שני. לפי המהרי"ט קדש גם הר הזיתים עד למעלה, וכן משמע מהרדב"ז³.

1 שבעות ט"ז ע"א.

2 ש"ת חלק שני חלק י"ד שאלה ל"ו.

3 תשובה תרל"ג. הוא מכנה דברים אלה בשם "עשר הקדושות של ירושלים", וכן מכנה אותם בשם "קדושות" הכפתור ופרח, פרק ו' ד"ה ומסתברא. לכן קראנו להם להלן לפעמים בשם "עשר הקדושות".

בעת בנית שכונת מאה שערים התעוררה השאלה אם מותר לנטוע ולגדל תרנגולים בה, כי היא היתה בתוך העיר בימי בית שני⁴, אך יש לזכור שקיימים דינים החלים על כל עיר ועיר⁵, ודינים החלים על השטח שסביב לכל עיר ועיר⁶.

עשר הקדושות בזמן הזה

הפוסקים דגו בשאלה אילו מעשר הקדושות של ירושלים נוהגות גם אחרי החורבן. אך עתה, כששוב אנו הטולטים בעיר, זכינו לראות כיצד נשתנו לעינינו המסיבות המתוארות בנימוקי פוסקים שהסבירו מדוע אין מקפידים על עשר הקדושות.

התשב"ץ⁷ כתב שגם כיום נוהגים דברים אלה.

הרדב"ז⁸ מסביר למה לא נהגו (בימיו) להקפיד על דינים אלה: בענין הגינות — שהנימוק הוא שמא מסרח — הוא כותב, „השתא דכולה ביד עכו"ם ליכא האי טעמא". בענין כבשונות — בהם הנימוק הוא כדי שלא ישחירו החומה — הוא כותב, „האידינא דישחירו וישחירו". בענין השכרת בית כתב, „ועתה כל הבתים של עכו"ם היו ומכח העכו"ם אתר". ואחרי שהוא מונה את יתר הטעמים, הוא מוסיף, „ותו איכא טעם כללי שלא גזרו אלא בזמן שאפשר להתקיים אבל האידינא דרובה עכו"ם אי אפשר להתקיים גורתם שאם לא יעשו ישראל יעשו העכו"ם". ומשזכינו שנתקיים בנו, „ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאתם", נראה שעלינו להקפיד שוב בענינים אלה⁹, וביחוד שיש פוסקים שכתבו שהדינים נוהגים גם בזמננו, כשהעיר היתה בידי זרים.

העוסקים בתכנון נותנים דעתם לא רק על צרכי ההווה, אלא מתארים בדמיונם את המסיבות הצרכים של העתיד, ולפיהם הם מתכננים עד לפרטים את הבניה כיום. אמנם עתה אין נוהגים בדיני טומאת מת, מלבד הכהנים, אבל בתכנון לזמן ארוך ובבניה עלינו להתחשב בדינים אלה גם היום. בהרבה דברים נקבעו דינים בהנחה כי „מהרה יבנה המקדש", וכל שכן שבימינו יש לפעול לפי זה; ובודאי

4 ראה „מאה שערים" של פרופסור יוסף יואל ריבלין עמוד 35, מובא על ידי הרב מרדכי הכהן ב„פנים אל פנים" מו' תמוז תשכ"ז עמ' 15. וראה עוד במאמר ב„פנים אל פנים" שם, ובי"ג תמוז עמ' 13.

5 ראה להלן. 6 ראה להלן. 7 חלק ג' סוף סימן ר"א. 8 ראה הערה 3.

9 ואף בדינים הנובעים מקדושת ערים מוקפות חומה, כתבו התוספות (כתובות מ"ה ע"ב ד"ה על) שאם רוב יושביהן נכרים, אין הדינים נוהגים. ואם כי שם לא מדובר על דיני ירושלים, נוכל להבין שאם כתבו פוסקים, בזמן שהעיר היתה בידי נכרים, שבזמנם לא נוהגים כמה מדיני קדושת העיר, הרי עתה יתכן ששוב נוהגים הדינים. וראה רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו' הלכות י"ד עד ט"ז.

הרב זילברשטיין ב„מעשי למלך" על הלכות בית הבחירה פרק ו' הלכה י"ד אות ג' ד"ה ובמש"כ, הביא את דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל פרק י"ב שערי חומה לא קדשו לעתיד לבוא, וה„מעשי למלך" מוסיף שלדעת הרמב"ם בתי ערי חומה „א"צ קידוש... רק בביאת ישראל מתקדש", גם אם אז לא תהיה העיר מוקפת חומה; והוא מפרש שכונת הרמב"ם שכתב שלעתיד ימנו יובלות ויקדשו ערי חומה אינה

ובודאי בתכנון העיר ובבנינה, שלא תהיה בניה על מנת להרוס אלא בנין עולם. אין לתאר שנבוא לתכנן ולבנות עיר, ביודענו כי כאשר יבנה המקדש נצטרך להרוס את מה שבונים עתה (כגון להרוס את הגוזזטראות ולעקור את זאילנות). ואם הביאו בחשבון את התקוה כי „מהרה יבנה“ בדבר שיחלוף כעבור זמן לא רב, כגון כהן שנשתכר שיתפכח כעבור זמן מה¹⁰, על אחת כמה וכמה שאין לעשות עתה דברים שלא נוכל לשנות ביום אחד.

בניה

אסור להוציא (מן הבנינים)¹¹ גוזזטראות וזיזים¹², בין אם הם גמוכים כך שאפשר להתקל בהם ולהנזק, ובין אם הם גבוהים (כי העובר תחתיהם נטמא באהל אם יש טומאת מת מתחתיהם מעל הקרקע או מתחת לקרקע¹³א). מטעם זה נראה שמעל רחובות, רשות הרבים, או מקום בו מצוים בני רשות הרבים, אין לעשות קימורים¹³ב, קשתות או שערים, או להעביר דבר רחב טפח¹³ג כגון צנור או מרוב¹¹, ואין לעשות תריסים או אהילים (כגון של הנויות) הנפתחים

שיקדשו בפה, אלא „שבביאתן לארץ יתקדשו הערי חומה דקדושת ערי חומה תליא בביאת ישראל“.

ודברים דומים ראה ב„מקדש מלך“ לגרצ”פ פרנק, עמודים טו–טז בחלק טור מלכא, ובעמוד יז.

10 ראה רמב”ם הלכות ביאת המקדש פרק א’ הלכה ז’.

11 ש. ביאלובלוצקי, ב„עלי עי”ן, מנחת דברים לשוקן“, עמוד 32, העיר שבתוספתא נגעים פרק ו’ תוספתא ב’ וברמב”ם הלכות בית הבחירה פרק ז’ הלכה י”ד, כתוב „לרשות הרבים“, אך בתלמוד בבלי (בבא קמא פ”ב ע”ב) לא כתובות המלים „לרשות הרבים“. וראה להלן הערה 17.

12 ראה רש”י בבא בתרא ס’ ע”א בדבר פירוש זיזין וגוזזטראות.

13א דין זה הוא מעשר הקדושות של ירושלים. בבא קמא שם, תוספתא שם, אבות דרבי נתן פרק ל”ה, רמב”ם שם. הנימוק משום היזק מובא רק בבבא קמא.

13ב בכל מקום אסור לבנות מעל רשות הרבים מעבר (גשר) בין הבתים, כי זה מאפיל על רשות הרבים (ש”ע חו”מ סי’ קנ”ה סעיף כ”ז בהגה).

13ג בדרך כלל רק אם הדבר רחב טפח (לחומרא — 8 ס”מ) או יותר; אך לפעמים מביא זיו או דבר אחר את הטומאה, או מוציא לרחוב טומאה הנמצאת בבית, גם אם רוחבו פחות מטפח, ואפילו אם רוחבו כל שהוא — ראה רמב”ם הלכות טומאת מת פרק י”ו הלכות א’ עד ג’, לפי אהלות פרק י”ד משניות א’ עד ד’, וזה כשהזיו מעל פתח או חלון, ואפילו מעל חור בכותל.

וראה תפארת ישראל אהלות פרק י”ד יכין ס”ק כ’ ובעוז ס”ק ג’ שלפי הגרבי”א אפילו אם הזיו שרוחבו פחות מטפח אינו מעל פתח או חלון, אלא מקיף את הבית, דינו כך אם במקום אחד הוא מעל פתח או חלון; ו, משנה אחרונה על אהלות פרק י”ד משנה א’ ד”ה בזיו, ומשנה ב’ ד”ה זיו, כתב שלדעת הרמב”ם יכול להביא טומאה גם זיו שאינו מעל פתח ואינו רחב טפח.

14 אבות דרבי נתן, שם.

מעליהם. ומהטעם הראשון ('שאפשר להתקל בהם) נראה שיש למנוע כל דבר היכול להזיק¹⁵ לעולי הרגל, שאינם מכירים את העיר, הדרכים המכשולות¹⁶, ולזכור שבעת הדוחק נכנסים עולי הרגל גם לחצרות¹⁷.

האיסור להוציא זיזים וגוזזטראות לרשות הרבים חל בכל מקום, ולא בירושלים בלבד, והוצאתם מותרת רק אם הם למעלה מגובה של גמל ורוכבו ואינם מאפילים על רשות הרבים. אלא שבירושלים היא אסורה גם בגובה רב וגם אם אינם מאפילים¹⁸. אך מותר לאדם להכניס ולבנות את כותלו יותר פנימה מאשר גבול רשותו, ולהוציא גוזזטראות וזיזים עד לגבול רשותו¹⁹. דיני הוצאת זיזים וצנורות מעל רשותו של ש כן, מובאים ברמב"ם הלכות שכנים פרק ח ושלחן ערוך חשן משפט סימן קנג, ובענין אילן הנוטה מעל רשות השכן ראה רמב"ם שם פרק י הלכה ח ושלחן ערוך חושן משפט סימן קנה סעיף כו.

מעקה (דינים הנוהגים בכל מקום)

מצות עשה מדאורייתא לעשות מעקה, ומי שלא עשה מעקה עבר על לאו²⁰. החובה היא לעשות מעקה לגג שמשתמשים בו, לגוזזטרא, ולכל מקום שאפשר להכשל בו ולמחצ²¹. המעקה צריך להיות חזק, כך שאם נשענים עליו לא יפלו, ובגובה עשרה טפחים (לחומרא — מטר)²².

יש לעשות מעקה גם לבית הבנוי מכבר שאין בו מעקה, ואם בעל הבית לא עשאו, חייב השוכר לעשותו²³.

הרב ישראל משקלאו דן באריכות בחובת עשית מעקה ובדיניה בפאת השלחן סימן ב' סעיף כ', ובבית ישראל שם ס"ק כ"ז, וכן דן בכך הרב אברהם דנציג בהקדמה לספרו שערי צדק.

15 כגון תריסים של קומת קרקע הבולטים לרחוב.

16 ביאלובלוצקי שם.

17 בכל עיר נכנסים בני רשות הרבים לעתים לחצרות (בבא בתרא ז' ע"ב), וכל שכן עולי הרגל המרוכבים.

18 א שמה זה רק לטעם השני ולא לטעם מפני ההיזק.

19 בבא בתרא ס' ע"א, רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק י"ג הלכות כ"ד—כ"ה, שלחן ערוך חושן משפט סימן קנ"ה סעיף כ"ו. והוא הדין לאילן הנוטה מעל רשות הרבים (בבא בתרא כ"ז ע"ב, רמב"ם שם הלכה כ"ד, שלחן ערוך שם).

20 דברים כ"ב ח', רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק י"א הלכה ג', שלחן ערוך חושן משפט סימן תכ"ו סעיף ו'.

21 רמב"ם שם הלכה ד', שלחן ערוך שם סעיף ז'. שמה זה מקום שיש בו גובה עשרה טפחים (שהם לחומרא 80 ס"מ) או יותר (רמב"ם שם בצירוף רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק י"ב הלכה י' בענין השיעור שיש בו כדי למות).

22 רמב"ם שם הלכה ג', שלחן ערוך שם סעיף ה'.

23 שלחן ערוך חושן משפט סימן שי"ד סעיף ב', פאת השלחן סימן ב' סעיף כ'.

בדבר המרחק בין בנין אחד לשני, והמרחק מדבר העלול להזיק לבנין ובין הבנין, ראה להלן עמ' 24²⁴.

בכל מקום יש למנוע מלעשות תריסים אשר כשמרימים אותם הם מתקפלים ובוולטים החוצה כעין דף היוצא מהחלון, להיות לצל; כי בשבת אסור להרים תריס כזה. אסור לפתוח בשבת אהילים מעל חלון או גווזטרה בגלל איסור עשית אהל. כשבונים גווזטראות, כדאי לעשותן לא זו מעל זו, אלא באלכסון בצורה מודרגת, כדי לאפשר לבנות עליהן סוכות.

מטעם כבוד ראוי שלא לבנות חלונות של בכ"ס (ושל חדרי אמבטיית, וצנורותיהם) לכוון הר הבית, בכל השטח שממנו רואים את הר הבית („מן הצופים ולפנים“), או לכוון בית כנסת או בית מדרש²⁵. ואפילו כשאין חלון בקיר, אך גב בהכ"ס ליד הקיר הפונה להר הבית או לבית כנסת או לבית מדרש, ואין ביניהם דבר החוצץ, יש לבנות קיר נוסף כדי לחצוץ²⁶. בכל מקום (ולא רק בירושלים) מוטב לבנות בכ"ס (אפילו כשהוא עם מחיצות) כשהגב לצפון, או לפחות לדרום²⁷.

24 אין לבנות חלון מול צלב, ע"ז, או בית ע"ז (ספר חסידים תל"א ותל"ז).

25 בענין הדין כשאין מחיצות ראה רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכות ח' וט', ש"ע אורח חיים סימן ג' סעיף ז'.

26 משנה ברורה סימן ג' ס"ק י"ד. פתחי עולם ומטעמי השלחן סימן ג' ס"ק ט"ז מביא שגם בחוץ אין לבנות כשהגב לירושלים.

27 ראה משנה ברורה ס"ק ט', כף החיים אורח חיים סימן ג' ס"ק ט"ז בשם שלחן ערוך הרב (סימן ג' סעיף ז') משבצות זהב (סימן ג' ס"ק ד') בן איש חי (שנה א', פרשת ויצא סימן ט'); וכן במטעמי השלחן ופתחי עולם (סימן ג' סוף ס"ק י"ד). בבן איש חי כתוב עוד „ופה עירנו בגדאד... המנהג פשוט שלא לבנות בית הכסא בבית ובחצר שיש מחיצות אלא רק באופן שיפנו בו בין צפון לדרום“. והרי אפילו אם קיר הבית שבו צנור הביוב הוא בצד מזרח או מערב, אפשר לבנות זווית בצנור המחבר, ולבנות את ביהכ"ס עם הגב לצפון. וראה בשלחן ערוך הרב אורח חיים סימן ג' סעיף קטן ו' שאפשר גם לכוון צפון מזרח למשל, אם זה יותר לכוון צפון מאשר למזרח, וכן הלאה. ומן הצופים ולפנים יש נוסף לזה למנוע שגב בהכ"ס יהיה לכוון הר הבית.

אגב, ראוי לאדריכלים לזכור לעשות את הכיור לרחיצת ידים מחוץ לבהכ"ס, ושיבניהם תהיה מחיצה שלימה, באופן שאפשר יהיה לברך שם ובאופן שנטילת הידים תהיה כדיו. וכן כדאי לזכור לא לבנות את דלת בהכ"ס ממול דלת של חדר, שעליה תקבע מוחה (ראה קצור שלהן ערוך סימן י"א סעיף י"ח). בדבר תיכנון חדרי שינה, ראה שלחן ערוך אורח חיים סימן ג' סעיף ו'.

ראוי לפרסם את השיטות האלטרנטיביות לאשפרת בטון, הפוטרת מהצורך להתיו עליו מים מדי יום בעת הבניה, דבר שימנע חילולי שבת (ידיעות המכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, תשכ"ט, 2, עמודים 28, 29).

אין לבנות בתים גבוהים מן המקדש.

הרדב"ז²⁹ כתב: „וכן היו כל בתי ירושלים נמוכים מן המקדש, שאפילו בבית כנסת אמרו אסור לבנות בנין גבוה ממנו כ"ש בית המקדש, דכתיב לרומם את בית אלקיננו”³⁰.

וכן אין לבנות בתים גבוהים מעל בית כנסת³¹. דין זה חמור מאד, ראה משנה ברורה סימן ק"ב ס"ק ה' ושערי תשובה ס"ק ג'.

מגדל לשמירת העיר שאין משתמשים בו כלל יכול להיות מעל בית הכנסת, אך לא גג משופע³², ולפי ערוך השלחן³³ לדעת הרמב"ם יכולה רק חומת העיר להיות גבוהה מבית כנסת, אך לא בנין אפילו אין משתמשים בו.

ובמיוחד יש להקפיד שהבתים בשכונת בית הכנסת לא יהיו גבוהים ממנו³⁴. ובימינו שוב התכונן בידי יהודים, וחובה לבחור מקום לבתי כנסת בגובה העיר^{34א}, ולהגביהם מעל בתי העיר, ולדאוג מראש שגובה הבתים לא יהיה מעל בית כנסת.

ובגלל שבת אין לעשות דלתות לבית הנפתחות בלחיצת כפתור, ויש להתקין „שעון שבת” להפעלת ההסקה ולהפעלת המאור בחדרי המדרגות בשבת.

29 בתשובה תרל"ט.

30 שבת י"א ע"א. אפילו בית כנסת ובית מדרש אסור לבנות מעל המקדש, או באותו גובה כמו המקדש (ערוך השלחן העתיד, הלכ' בית המקדש סי' ג' סעיף ט"ו, שכתב שזה „בירושלים, או אפשר בכל א"י").

31 רמב"ם הלכות תפילה פרק י"א הלכה ב', שלחן ערוך אורח חיים סימן ק"ב סעיף ב', ומשנה ברורה שם ס"ק ה'.

ואגב — כל עוד אין נוהגים להתקין מעליות אוטומטיות בבתי מגורים רגילים, לא כדאי להרבות בבנינים גבוהים, בגלל חילול השבת הנגרם מהפעלת המעליות. וראוי להזכיר כי רבים המתנגדים לבנינים גבוהים גם שלא מנימוקים דתיים — כגון החלטה ארגון המהנדסים מב' כסלו תשכ"ב נגד בתים גבוהים, וכן את התנגדות חברת „שיכון” של ההסתדרות (פורסמה בעתונים ב"ח שבט תשכ"ג). וכמה סובלים הדיירים בקומות גבוהים כשהמעלית מתקלקלת.

32 ביאור הלכה סימן ק"ב ד"ה בירניות.

33 אורח חיים סימן ק"ב ס"ק ה'.

34 גם מה שכתב המגן אברהם (סימן ק"ב ס"ק ב'), שבזמן שרוב בתי הגוים (בחוף לארץ) גבוהים מבית הכנסת, יש מקומות שאין נוהרים גם בהגבהת בתי היהודים, גם זה לא נאמר על הגבהת בתים בשכונת בית הכנסת (כף החיים אורח חיים סימן ק"ב ס"ק י"ט). וכן כתב לבוש התכלת והחור סימן ק"ב ס"ק ב' בענין בזמן הדחק או בזמן שיש אימת מלכות שאינן רשאי לבנות בית הכנסת כדינו.

34א רמב"ם הלכות תפילה פרק י"א הלכה ב', שלחן ערוך אורח חיים סימן ק"ב סעיף ב'.

הואיל וקדשים קלים³⁵, הנאכלים בכל העיר³⁶, נאכלים רק בקומת הקרקע, ולא בגגים ובעליות (—קומה שניה ומעלה)³⁷, נראה שראוי לבנות את קומת הקרקע בכל הבנינים בירושלים באופן שיכילו ככל האפשר יותר בני אדם, למשל כדאי להרבות בחדרים ובאולמות, ולמעט במעברים, מחסנים, מבנים לאשפה או להסקה וכדומה. וראוי לציין שצורת הבניה המודרנית עם קומת קרקע פנויה מאפשרת להופכה למקום אכילה עבור כל דיירי הבית.

קרבנות אלה יובאו במספר רב, ביחוד קרבן פסח, שאותו יאכלו מליוני אנשים בעת ובעונה אחת, ועל כן חשובה כל פינה שבה אפשר לאכול³⁸.

נטיעה וזריעה

בירושלים אסור לנטוע ולזרוע אילנות וצמחים, ואסור לחרוש³⁹. אין לקיים אילנות הגטועים כבר⁴⁰, ויש לעקרם⁴¹. הנימוקים לאיסור זה הם: השימוש בזבל⁴², עשבים רעים המושלכים מהגינות⁴², העלים הנושרים מאילנות וכן עשבים רעים הנתלשים על ידי הבעלים ומניחים אותם ונעשים זבל⁴³,⁴¹. באילן יש גם נימוק של אהל הטומאה⁴⁵.

35 קרבן פסח, מעשר בהמה, בכור, שלמים, תודה, ואיל נזיר.

36 כלים פרק א' משנה ח'.

37 פסחים פ"ה ע"ב, רמב"ם הלכות קרבן פסח פרק ט' הלכה א'. וראה בערך גגין ועליות באנציקלופדיה תלמודית, עמודים קלה—קלו.

בענין השאלה אם מותר לאכול מעשר שני וקדשים קלים במרת פים בירושלים, ראה מנחת חינוך סוף מצוה שסב, עמוד ב: ד"ה ובעיר, שנסתפק בענין מחילות ומערות.

38 הדבר נוגע לשטח שנתקדש בומן הבית, אבל לעתיד לבא יתקדשו שטחים נוספים, וכדאי לבנות גם שם מלכתחילה כך.

39 דין זה הוא מעשר הקדושות של ירושלים. בבא קמא פ"ב ע"ב, תוספתא נגעים פרק ו', תוספתא ב', אבות דר' נתן פרק ל"ה, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד, פאת השלחן סימן ג' סעיף ט'.

40 תוספתא ורמב"ם שם.

41 „עזרת כהנים" (חלק מבוא המקדש שער ירושלים סימן ח') כתב שאסור לקיים אילנות אפילו בדיעבד, ובשעת התקנת התקנה בימי דוד ושלמה עקרו את כל האילנות שהיו.

42 פירוש רש"י למלה סירחא, שהיא הנימוק המובא בבא קמא פ"ב ע"ב.

43 פירוש המאירי על בבא קמא שם.

44 נזכור גם כי על צמחיה נמצאים מזיקים שונים, וצפורים המקננות באילנות מלכלכות את הסביבה.

45 שר"ת הרדב"ז תרל"ג. לפי ה„עזרת כהנים" שם גם איסור הנטיעה הוא משום סרחון, ולא משום טומאה, וכן כתב בבית ישראל ס"ק כ"ג על פאת השלחן שם.

הכפתור ופרח⁴⁶ כתב „נראה מכאן שאם היה בירושלים היום דקל שלולבו פסול וכיוצא בזה והנה ליה מצוה הבאה בעבירה“. עד כדי כך חמור האיסור, אפילו בזמן הזה! וגם לפי פאת השלחן⁴⁷ נוהג האיסור בזמן הזה.

כמה חודשים לפני כיבוש העיר העתיקה כתב הרב בנימין אדלר⁴⁸ שהמחלוקת בין הכפתור ופרח והרדב"ז היא כשהעיר מיושבת גוים. הרב אדלר דן על חלק העיר שחזר לידי ישראל בשנת תש"ח, אך כותב שיש אולי סניף להיתר שעדיין רוב עיר הקודש בתוך החומות בידי צר. וכן כתב שגם בעל השלחן ערוך יתיר לנטוע ולזרע בירושלים כשהיא תחת עול הגוים.

הרב אליהו פ. פרדס⁴⁹ סובר שדין זה נהג רק בזמן הבית.

יש להזכיר שגם בערים אחרות אין להפוך שטח שהיה בנוי לשטח של נטיעות או זריעה — יש איסור להרוס בית ולזרוע או לנטוע במקומו, או לזרוע בחורבה, כדי שלא תיחרב ארץ ישראל⁵⁰, ומסביר ש. ביאלובלוצקי⁵⁰, „אע"פ שאף נטיעות הן בכלל ישוב הארץ, בתים עדיפים מהן, עד שאף דין מצרנות אינו נוהג אם המצרן רוצה במקום לזריעה והלוקח לבנין (ב"מ ק"ח ב)“. הוא כתב שעקרו את העצים שהיו כבר נטועים כדי שיהיה מקום לבתים נוספים עבור עולי הרגל המרובים⁵¹. את השטח בתוך העיר יש לנצל באופן המירבי עבור בנינים.

גידול בעלי חיים⁵²

אסור לגדל תרנגולים⁵⁴ ואווזים⁵⁵ בירושלים, להחזיק שובך יונים בכל עיר, ואף במרחק של חמישים אמה מהעיר⁵⁶, לגדל בהמה דקה בארץ ישראל⁵⁷, ולגדל כלב שאינו קשור או חזיר בכל מקום⁵⁸.

46 פרק ו' סוף ד"ה תוספת.

47 סימן ג' סעיף ט', ובית ישראל שם ס"ק כ"ג.

48 ב„קול תורה“ כסלו—טבת תשכ"ז עמודים טז—יט, אדר א' וב' תשכ"ז עמודים טו—יט וסיכום בעמוד יח.

49 „נועם“ כרך י"א עמודים י"ג י"ד.

49א ראה להלן. 50 עלי עי"ן עמוד 33. 51 עלי עי"ן עמוד 34.

53 הדבר נוגע גם לדיני תכנון, למשל בענין בניית לולים.

54 בבא קמא פרק ז' משנה ז', בבא קמא פ"ב ע"ב, אבות דרבי נתן פרק ל"ה, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד. דין זה הוא אחד מעשר הקדושות של ירושלים, והוא בגלל העברת טומאה לקדשים (בבא קמא פ"ב ע"ב).

55 אבות דרבי נתן פרק ל"ה. אף זה מדיני עשר הדברים, אבל הגר"א מחק מלה זו.

56 בבא בתרא פרק ב' משנה ה', רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק ו' הלכה ט'. שלחן ערוך חושן משפט סימן קנ"ה סעיף כ"ד.

57 ראה פרטים בכפתור ופרח פרק י' עמודים ל"א ע"א עד ל"ב ע"א. רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק ה' הלכות ב', ג', ז', ח', שלחן ערוך חושן משפט סימן ת"ט סעיף א'.

58 בבא קמא פרק ז' משנה ז', רמב"ם שם הלכה י'. שלחן ערוך שם סעיפים ב' ג'. ובענין חתול מסוכן ראה רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק ט"ו הלכה י"ז.

קברים

אין להשאיר קברים בתוך ירושלים, ויש לפנותם⁵⁹. יש לפנות קבר גם במרחק של חמישים אמה מירושלים, גם אם העיר לא הקיפה אותו⁶⁰. אין מלינים מת, ולא מעבירים עצמות אדם בירושלים^{60א}. לכן אין לעשות בה מעבדות ומכונים פתלוגיים שבהם מחזיקים אברים, גם אם הם של גויים. ואף שלדים ללימוד בבתי ספר אין להחזיק בעיר. וזאת מלבד איסורי ההנאה ממת, איסור הלנתו, ועוד.

אשפה

אין לקיים אשפה בירושלים⁶¹. המדובר לא רק באשפה של דברים אורגניים, כגון שיירי אוכל, אלא אולי גם באשפה של שברי כלים⁶². ראוי להזכיר כי השווקים⁶³ בירושלים כובדו בכל יום⁶⁴.

דברים שיש לבנות לתועלת הרבים

מקום הכרזה על אבידות ומציאות⁶⁵.

בית כנסת⁶⁷.

בית דין⁶⁸.

59 תוספתא נגעים פרק ו' תוספתא ב', אבות דרבי נתן פרק ל"ה, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד. זה אחד מדיני הקדושות של ירושלים. ה"עזרת כהנים" (בחלק מבוא המקדש, שער ירושלים, דף כ'.) כתב: „בכל פעם שימצאו שם קבר מפנין אותן" (על פי אבות דר' נתן פרק ל"ה וכשפינו את הקברים מפני מה וכו').

לדעת הרש"ז אירבך המדובר גם בקברי גויים, כי גם הם מטמאים במגע ובמשא, ויש אומרים שאף באהל.

60 חזון איש על רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ג, ד"ה והנה.

60א בבא קמא פ"ב ע"ב, תוספתא אבות דרבי נתן ורמב"ם שם.

61 בבא קמא פ"ב ע"ב, תוספתא אבות דרבי נתן שם, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד. דין זה הוא מעשר הקדושות של ירושלים.

62 לפי זכחים צ"ו ע"א, אם כי נימוק האיסור הוא מפני השקצים הנמצאים באשפה (בבא קמא פ"ב ע"ב).

63 הכוללים גם רחובות בלשון ימינו.

64 פסחים ז' ע"א, בבא מציעא כ"ו ע"א.

65 אבן הטוען, בבבא מציעא כ"ח ע"ב נאמר שהיא היתה בירושלים, ולפי הרמב"ם הלכות גולה ואבדה פרק י"ג הלכה א' היא היתה מחוץ לעיר.

נזכיר גם כי „כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לחשב הולך לשם; למה? שלא יחשב בירושלים ויצר" (שמות רבה סוף פ' ג"ב). יתכן שזה רק בזמן הבית, כשכולם עולים לרגל.

67 לפי הדין בכל עיר. סנהדרין י"ו ע"ב, רמב"ם הלכות דעות פרק ד' הלכה כ"ג.

68 לפי הדין בכל עיר. סנהדרין ורמב"ם שם.

בית מלמדי תינוקות⁶⁹.

בית מרחץ⁷⁰.

מקוואות רבים⁷¹.

בית הכנסת אורחים⁷².

בכ"ס לציבור⁷³.

מניעת מעלות ומורדות⁷⁴ (כגון על ידי גשרים כדי לגשר בין מקומות גבוהים על פני שטח נמוך שביניהם⁷⁵, או באמצעים אחרים).

הרחקת דברים מזיקים (דברים הנוהגים בכל מקום)

דינים מיוחדים מחייבים להרחיק מגבול רשותו של אחר דברים העלולים לגרום נזק. המדובר במרחק של ארבע אמות⁷⁶ (או פחות) מגבול של חצר או בית סמוכים, או מגבול שדה. הדברים מנויים ברמב"ם הלכות שכנים פרק ז', פרק ט' הלכות א' עד י', פרק י' הלכות ה' וז', ושלחן ערוך חושן משפט סימן קנ"ד סעיפים י' עד ל"ב, סימן קנ"ה סעיפים ד' עד י"ד, ט"ז עד י"ט, כ"ה ול"א, ולא נפרטם כאן. לפני בניה, חפירה או עשית פעולה במרחק של פחות מארבע אמות מהגבול יש לברר אם אין הדברים האלה אסורים.

יש דברים שאותם יש להרחיק יותר מארבע אמות. הם מנויים ברמב"ם שם פרק י"א הלכות א', ג', ד', ה', ובשלחן ערוך שם סעיפים ז', ט"ו, כ' (וראה טור סימן קנ"ה סעיף כ"ו על מידת ההרחקה בדברים שלא נמנו בתלמוד), כ"א, כ"ה בהגה"ה השניה (לפי טור שם סעיפים ל"ה ול"ו יש להרחיק בזה יותר מארבע אמות), ל"ד, ל"ו עד ל"ט. וכן ראה רמב"ם שם פרק ה' הלכות ו' עד י"א, שלחן ערוך חושן משפט סימן קנ"ד סעיפים א'—ט'.

גם בין בית ועליה שעליו יש דינים על הרחקות ומניעת שימוש מזיק, והם מנויים ברמב"ם שם פרק ט' הלכות י"א עד י"ג ופרק י' הלכה ו', ובשלחן ערוך שם סעיפים א' עד ד'.

הכלל הוא שאסור לעשות שום דבר שיכול להגיע ממנו איזה היזק לשכן⁷⁶.

69 לפי הדין בכל עיר. תנא דבי אליהו זוטא סוף פרק ט"ז.

70 לפי הדין בכל עיר. סנהדרין ורמב"ם שם. 71 עבור עולי הרגל.

72 לפי הדין בכל מקום (,אהבת חסד" של החפץ חיים, חלק ג' פרק ב').

73 לפי הדין בכל מקום. ביאור הלכה על שלחן ערוך אורח חיים סימן ג', סנהדרין ורמב"ם שם. 74 ראה עירובין ג"ו ע"א.

75 כפי שבנו אבותינו גשרים בימי בית ראשון ובית שני, למרות שאז היתה בניה זו כרוכה במאמצים הרבה יותר רבים מאשר היום. כדי למנוע שהעוברים בחלל מתחת לגשר ייטמאו, אפשר לבנות שם מנהרה, כעין צנור מרובע ענקי, שתבלוט לכאן ולכאן משני צדי רחוב הגשר, ומתחתיה יהיה חלל כפול.

76 רק בענין אחד — בור או אמת מים — יש נוסף להרחקה גם לסוד אותם בסיד (רמב"ם הלכות שכנים פרק ט' הלכה א', שלחן ערוך חו"מ סי' קנ"ה סע' ה').

77 או לעוברים ברשות הרבים (קצור שלחן ערוך סימן קפ"ד סעיף ה') בענין נזק לעוברים ברשות הרבים ראה לעיל עמ' 17—18.

בירושלים אסור לעשות כבשנים⁷⁷, בגלל העשן המזיק⁷⁸ או המצער את האנשים⁷⁹ ובגלל השחרת החומה⁸⁰ והבתים⁷⁹. ואף בערים אחרות אסור לעשות כבשן⁸¹.

דבר הרחקת דברים מהשטה שמסביב לערים, ראה להלן.

הרחובות

בעוד שבתכנון כבישים שואפים לאפשר זרימה חופשית של מכוניות, הרי בתכנון רחובות ירושלים ראוי לשאוף לזרימה חופשית של הולכי רגל לכוון הר הבית. יש לזכור כי עיקר התנועה היא בזמנים שיש עולי רגל ובחגים ובשבתות, והתנועה היא של הולכי רגל ולא של מכוניות.

ראוי על כן לכוון את הרחובות (גם בעיר החדשה) לכוון הר הבית, ובאופן שיאפשר תנועת הולכי רגל נוחה ומהירה בנתיבים הקצרים ביותר — לעשותם ישרים (כדי לקצר את הדרך) ובלי שום מכשול בקרקע או מעל הקרקע עד גובה קומת אדם (כגון מדרגות, כיסויי ביוב, עמודים (של חשמל או תמרורים), עצים, וכל דבר המונע זרימה מהירה של הולכי רגל. הרחובות המוליכים לכוון הר הבית יהיו רחבים מהרחובות הנצבים להם, שבהם התנועה תהיה פחותה⁸².

77 = משרפות סיד לקדרות (של חרס) (רש"י לבבא קמא פ"ב ע"ב, גמרא חגיגה כ"ו ע"א). („עזרת כהנים", חלק מבוא המקדש, שער ירושלים, סימן ז' מגיה „וקדירות" לפי רש"י חגיגה כ"ה ע"ב ד"ה מן המודיעים). צ"ע מה דין עשן הנפלט מארובות וממכוניות ועשן אחר. זה אחד מעשר הקדושות של העיר. בבא קמא פ"ב ע"ב, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד.

78 תוספות בבא בתרא כ"ג ע"א ד"ה בקוטרא.

79 עזרת כהנים חלק מבוא המקדש שער ירושלים סימן ז'.

80 רש"י בבא קמא פ"ב ע"ב. 81 ראה להלן עמ' 30.

82 אגב — כבר על סבו של שאל ידוע שדאג להאיר מבואות אפלים (תנחומא תצוה ח').

82א אי אפשר לעשות עירוב לרחובות הרחבים 16 אמה או יותר, במקום שיש ששים רבוא בני אדם, ולכן אסור לשאת בהם דברים בשבת. הגמרא אומרת: „ירושלים אילמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים" (עירובין ו' ע"ב). היום אין לירושלים דלתות, וגם לעתיד לבוא היא תשב פרוות (זכריה ב' ח'). הואיל והרחובות פתוחים לרחבות שלפני החומה, ורוחב רחבות אלה יותר ממש עשרה אמה, יש דין רשות הרבים גם לרחובות שרוחבם 13 אמה ושליש (שלחן ערוך אורח חיים סימן שמ"ה סעיף ט'), שהם 6.4 מטר, לפי אמה = 48 סנטימטר (יש לחשב אמה ל-60 ס"מ או ל-48 ס"מ, בכל מקום לחומרא (ראה כעין זה בכף החיים אר"ח סימן שמ"ה ס"ק נ"א)). יש לציין שמידה זו היא יותר מאשר רוחבם של הרבה רחובות בעיר העתיקה בימינו. ונוכיר שבחפירות ארכיאולוגיות נתגלה הרחוב הראשי שחיבר את העיר התחתונה עם הר הבית, שעלה מבריכת השילוח להר הבית. רוחב הרחוב הוא 24 רגל (7.30 מטר) (Palestine Exploration Quarterly תרנ"ו, עמוד 302). זה פחות מ-16 אמה, ושוה ל-13 אמה ושליש אם אמה היא 55 ס"מ.

בענין עשית בורות ברשות הרבים או מתחת לרשות הרבים, ועשית דברים ברשות הרבים העלולים להזיק, ראה רמב"ם הלכות נזקי ממון פרקים י"ב וי"ג ע"ג.⁸³ ראה גם עמודים 17—18 ע"א.

למעלה הזכרנו את האיסור להוציא זיזים וגוזזטראות, ואחד הטעמים הוא כי אפשר להתקל בהם ולהגזק. יתכן שמטעם זה ראוי שלא יהיו ברחובות דברים שאפשר להכשל או להתקל בהם, אפילו אם בדרך כלל יכולים עוברי האורח

לכן כדי שאפשר יהיה לשאת דברים בשבתות כשהיו ששים רבוא (יש דעות שהיא הדין לעיר שאין בה ששים רבוא, אך היא מחוברת בכבישים לערים אחרות). מוטב לתכנן את הרחובות לכמה מסלולים שכל אחד מהם לא יהיה רחב מ־6.4 מטר. למשל אפשר לעשות ברחוב שני מסלולים, להולכי רגל בשני הכוונים, או להוסיף מסלולים עבור כלי רכב. (זה יועיל גם למנוע תאונות, ויאפשר זרימה מהירה של תנועה). בין מסלול למסלול תהיה מחיצה שגובהה בין שלושה לתשעה טפחים (לחומרא בין 30 ל־72 ס"מ) או יותר מעשרה טפחים (מטר), ואז יש למחיצה זו דין של „מקום הפטור“, אם רוחבה פחות מארבעה טפחים או דין כרמלית או רשות היחיד אם רוחבה יותר (ש"ע אורח חיים סימן שמ"ה סעיפים י' וי"ט).

אמנם יש בדעה שאם מבוי מפולש לרשות הרבים, והוא לאורך רשות הרבים, (בענין פירוש „לאורך רשות הרבים“ ראה כף החיים שם ס"ק מ"ה), יש לו דין רשות הרבים גם אם הוא צר מ־13 אמה ושליש (שלחן ערוך סימן שמ"ה סעיף ח' ומשנה ברורה סימן שמ"ה ס"ק כה).

באגרת אריסטיאס (סימן ק"ו, ראה תרגום הרטום, וכן ראה בספר בנין אריאל מהרב יהושע יוסף כלבו, בחלק מצב ירושלים, סימן ו') כתוב שברחובות ירושלים היו כמה מסלולים, בגבהים שונים זה מזה („מדרגות“), כדי שאלה שנטהרו יוכלו ללכת במסלול מיוחד כדי שטמאים לא יגעו בבגדיהם ויטמאום.

יתכן שזה פירוש המשנה שברגל היו הטהורים הולכים באמצע הדרך והטמאים בצדדים, כי הטהורים היו הרוב, וביתר ימות השנה להיפך (שקלים פרק ח' משנה א', רמב"ם הלכות אבות הטומאות פרק י"ג הלכה ח'). וכן בדיני קנין ובדיני שבת יש „רשות הרבים“, ו„צידי רשות הרבים“, וראה עירובין צ"ד ע"א, ורש"י שם בענין חיפופי.

83 בנוגע לפרק י"ג הלכה ט"ו, יש דין המיוחד לירושלים (אבות דרבי נתן נוסחא ב' פרק ל"ט, וראה ביאלובלוצקי, עלי עי"ן עמוד 32).

84 ראוי לבנות את הרחובות ואת הרחובות כיפין על גבי כיפין, כדי למנוע מעולי הרגל טומאה מקברים בתוך האדמה. כפי שבנוי הר הבית (פרה פרק ג' משנה ג'), וכפי שהיו כמה מחצרות ירושלים (שם משנה ב') ואולי גם כמה רחובות שהולכו להר הבית, כפי שראים עד היום כיפין על גבי כיפין מתחת לרחוב השלשלת. לצורך זה מספיק לבנות מתחת לרחובות חללים שגובהם לפחות 10 ס"מ, אורכם לפחות 10 ס"מ ורוחבם לפחות 10 סנטימטר (או קצת יותר למקרה שהם יסתמו במקצת או יתכופפו), ועליהם שכבה דומה, באופן שחלל השכבה העליונה הוא מעל המחיצות בשכבה התחתונה. אפשר להניח שתי שכבות של צנורות שקוטרם בפנים כ־15 ס"מ (כי אז יש בתוכן

לראותם ולהזהר מהם, אם הם עלולים לפעמים להכשל בהם כשאין משגיחים בהם, כגון כשיש דוחק, או בלילה אם התאורה נפסקת⁸², או עוורים. ראוי להזכיר כי כל שנה, בט"ו באדר, היו מתקנים את הדרכים הרחובות ואת המקוואות⁸⁴.

הר הבית

בהר הבית אסור לבנות (מלבד הבניינים של בית המקדש), ויש איסור לאו לנטוע אילן בהר הבית (מלבד האיסור הכללי לנטוע בכל העיר)⁸⁵. יתר הדינים

חלל המכיל קוביה שצלעותיה 10 ס"מ), או אפשר לעשות תבניות בטון בצורה זו

--	--	--

 (הואיל וזה חלל קטן, והוא לצורך הרבים, נראה שמותר לעשותו תחת רשות הרבים)

--	--	--

 (ראה רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק י"ג הלכה כ"ג, שלחן ערוך חושן משפט סימן תי"ז סעיף א' והגה"ה שם).

84 שקלים פרק א' משנה א'. וראה ברמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ח' הלכות ה' ו' פ"ט על בנית דרכים, גשרים והסרת מכשולים. הדברים אמורים לא רק בקרבת ערי מקלט, אלא בכל מקום ממנו עלול אדם להצטרך לנוס לעיר מקלט, כלומר גם במקום רחוק. וכשם שבזמן הבית דאגו לספק מים לעולי רגל מבורות (מועד קטן פרק א' משנה ב', תוספתא שקלים פרק א' תוספתא א'), כן ראוי לסדר היום ברוי מים בדרכים.

85 ספרי דברים פ"ט שופטים אות קמ"ה, רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ו' הלכות ט' ו"י, כסף משנה שם הלכה ט', ביאור הרב יוסף קורקוס להלכות בית הבחירה פרק א' הלכה ט' (נדפס ברמב"ם הוצאת עם ח"י).
 ואבנים וקורות שנפסלו (נחצבו) מתחילה לצורך אחר, אין בונים בהר הבית (תוספתא מגילה פרק ב' תוספתא י' הוצאת צוקרמנדל ג (ב) 5). ירושלמי יומא פרק ג' הלכה ו' ורמב"ם הלכות בית הבחירה פרק א' הלכה כ'.

לגוי אסור להשתתף בבניית חומת ירושלים, וקל וחומר לבניה בהר הבית, בין בעצמו ובין בממונו (פסקי התוספות סוף מדות, רא"ש מדות פרק ה' משנה ג', רמב"ם הלכות שקלים פרק ד' הלכה ח', הלכות מתנות עניים פרק ח' הלכה ח', והלכות ערכין חרמין פרק א' הלכה י"א). ומאחר שלמדים זאת בין היתר מהפסוק „ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים" (נחמיה ב' כ'), אולי הוא הדין לבניה בכל ירושלים.

בחשון תרפ"ט בנו הערבים קיר מעל קצוות הכותל המערבי שליד רחבת הכותל, עם מעקה ברזל בקצה הצפוני, כדי להדגיש שהכותל הוא בשליטתם וכדי שתהיה להם נקודת תצפית ושליטה מעל הכותל (כי הקירות שנוספו משמשים גדר שלידו אפשר לעמוד, בעוד שאי אפשר לעמוד בביטחה על הכותל במקום בו לא נוספו הקירות) (ראה „ציון" כרך ג', תרפ"ט, עמוד 95, ה„מחנים" קו תמוז תשכ"ו עמ' כו). גם בדורות קדמים הוסיפו גוים נדבכים לכותל. ראוי לשקול אם להרוס התוספות אלה, הן מבחינת ההלכה, הן כדי לבטל את מעשה הגויים ואת שליטתם, והן מבחינת מראה הכותל.

וראוי לדעת בקשר לזה, שגובה כל הנדבכים הקטנים ליד רחבת הכותל הוא 4 וחצי מטר, ובשתי קצות רחבת הכותל הגובה 6 מטר. הנדבכים הקטנים הם קיר של בור

אתר דעת - מכללת הרצוג
הנוגעים לירושלים, נוגעים גם להר הבית, מקל וחומר⁸⁷.

סביב הר הבית היה „מגרש ההר“, כלומר שטח פנוי ברוחב 50 אמה⁸⁷,
וראו לקבוע דבר זה בתכנון⁸⁸.
אסור לנתוח מהכותל אפילו רק נתיצה זעומה כמו כתיבה על הכותל^{88א},
וזה קל וחומר מאיסור נתיצת כותל בית כנסת^{88ב}.

סביב העיר (נוגע לכל הערים)

סביב ערי הלויים היה שטח פנוי, שנקרא „מגרש“, עד למרחק אלף אמה,
ומחוצה לו היה מסביב שטח זרוע או נטוע, שנקרא „שדה“, עד למרחק של
אלפיים אמה נוספות⁸⁹.

אסור להפוך את השטח הבנוי שבעיר לשטח זרוע או נטוע או לשטח פנוי.
ב„מגרש“ אסור לבנות ולזרוע^{89א}; ואסור להפוך את ה„שדה“ לשטח בנוי⁹⁰
או לשטח פנוי. איסורים אלה חלים בכל הערים בארץ ישראל, ולא רק בערי
הלויים. האיסור להפוך „עיר“ או „שדה“ למגרש הוא כי זוהי חרבת ישוב העיר
או ישוב הארץ, והאיסור לשנות את המגרש הוא כדי שלא לפגוע בנוי העיר^{91 92}.

מים הנמצא מאחוריהם, והמים מקלקלים את הכותל. אם יורידו את כל הנדבכים
הקטנים, ישאר מצד הר הבית גובה של 3 עד 3.60 מטרים מן הנדבכים הגדולים, וזה
מלבד חומה פנימית גבוהה, הנמצאת בין הבור ובין הר הבית, כלומר מי שישתכל
מצד הר הבית לא יראה כל שינוי, כי הוא רואה את החומה הפנימית הנמצאת כמה
מטרים פנימה מהכותל המערבי, והשינוי יהיה רק שגובה המים בבור מאחורי הכותל
יהיה גמוך יותר.

86 עזרת כהנים, חלק מבוא המקדש, טער ירושלים, עמוד כ"א ע"ב.

87 תבנית היכל ספר ב' סימן ט"ו.

88 ברחבת הכותל ראוי אולי לעשות בתכנון לא רצפת אבן, כדי למנוע איסור השתחואה
על אבן משכית, כי יתכן שיהיו אנשים שיטעו ויחשבו שכמו שאיסור זה אינו בבית
המקדש (רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ו' הלכה ז') כך איננו גם ברחבת הכותל.
וכן ראה הערה 83א.

88א משכנות לאביר יעקב שורש כב סק"ח.

88ב משנה ברורה סימן קנ"ב ס"ק י"א, כף החיים אורח חיים סימן קנ"א ס"ק עו, ערוך
השלחן העתיד הלכות בית המקדש סימן ד' ס"ק כד וכ"ה, וראה גם „המאסף“ שנה א"ב
חלק קדושת הארץ סימנים ד', ו', כ"ח"ל'.

89 לפי הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכה ה' היה רוחב השדה אלפיים אמה,
ולפי רש"י ערכין ל"ג ע"ב היה הרוחב רק אלף אמה. ראה עירובין נ"ו ע"א וע"ב,
רמב"ם הלכות שבת פרק כ"ח, שלחן ערוך אורח חיים סימן שצ"ח על אופן המדידה.

88א לשאלה אם מותר לנטוע שם, ראה משנה למלך הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכה ה',
ותפארת ישראל ערכין פרק ט' יכין ס"ק ג"ג.

90 כך נראה מהרמב"ם שם. 91 רש"י שם.

92 משנה וגמרא ערכין ל"ג ע"ב, רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכות ד' עד ו'.
ראה גם לעיל עמוד 22. בפירושו של הרב הירש לויקרא כ"ה כ"ד יש ראייה עמוקה

לכן מקום שהיה בנוי (יתכן שהדבר אמור ביחוד בזמן הישוב היהודי), או חורבה, בתוך העיר או מחוץ לעיר⁹³, אין למנוע את הבניה עליו במטרה להשאירו כשטח ריק או במטרה לזורעו. רק את עיר הנדחת, נצטוינו שלא לבנות⁹⁴ א. ומכאן שהתכנית למנוע את הבניה מסביב לחומות הנוכחיות של העיר העתיקה, באותם המקומות בהם היתה העיר בימי הבית (כגון במורד מחוץ לחומה בדרום, ומחוץ לחומה בצפון), היא אסורה, וכן אסור להקיף את החומה ב, חגורת ירק" (מלבד עצם האיסור לזרוע בירושלים). יש ליישב מחדש את המדרונות הדרומיים, וזה יביא לרציפות של ישוב יהודי מהכותל המערבי עד העיר החדשה, דבר שלא יושג גם אחרי יישוב הרובע היהודי בעיר העתיקה⁹⁵.

מסביב לכל עיר בארץ ישראל⁹⁶ יש להשאיר שטח פנוי מאילנות לנוי העיר, עד למרחק עשרים וחמש אמה מהעיר (ופנוי מחרוב ושקמה⁹⁷ עד למרחק חמישים אמה), ויש לעקור אילנות הנמצאים בשטח זה^{98 97}, ופנוי מזרעים עד מרחק אלף אמה⁹⁹.

הדין לא נהג בזמן שהערים היו בידי הגוים, ועתה הוא נוהג שוב (הרב יוסף קארו בבדק הבית חושן משפט סימן קנ"ה סעיף כ"ז כתב: „ונ"ל דאף בא"י אינו נוהג בזמן הזה שהיא בידי עכו"ם בעוונותינו עד שנזכה לזכות בה". וראה סמ"ע

בצדדים החברתיים והמשקיים של המגרש, השטח הפנוי „המשותף“, המונע מערים מלגדול יתר על המידה, על התוצאות השליליות שבדבר, והמביא ליסוד ערים חדשות. כן משמע מהרמב"ם שם הלכה ו'.

93 מותר לעשות במקומה של עיר הנדחת גנות ופרדסים (סנהדרין פרק י' משנה ו').
94 ישוב יהודי במדרונות הדרומיים יכול להביא גם לרוב יהודי בשטח המקודש של ירושלים, שבו מותר לאכול קדשים קלים. בזה תוסר מניעה אחת מתוך המניעות להקרבת קרבן פסח, לפי שיטה אחת, ראה „מקדש מלך" עמ' צא. ואגב ראוי לציין שבכפר השילוח התקיים ישוב יהודי עד מאורעות תרצו-תרצט, ורבות מאדמותיו רשומות על שם יהודים.

95 מגיד משנה הלכות שכנים פרק י' הלכה א', משנה למלך הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכה ה', טור חושן משפט סימן קנ"ה סעיף כ"ז.

96 כי ענפיהם רבים (רש"י בבא בתרא כ"ד ע"ב). ושמא הוא הדין לאילנות כמו אקליפטוס?

97 רמב"ם הלכות שכנים פרק י' הלכה א', טור חושן משפט סימן קנ"ה סעיף כ"ז.
98 בירושלים יש איסור נוסף של קיום אילנות (ראה לעיל עמוד 21) בשטח העיר עצמה, כלומר גם בכל המורד שמחוץ לחומה הדרומית הנוכחית של העיר העתיקה, ואסור לנטוע או לקיים אילנות עד מקום החומה בימי בית ראשון, שהיתה בתוך העמק שמדרום ל, „עיר העתיקה", ומשם ואילך יש למדוד את המרחק של 25 אמה (או 50 אמה לחרוב ושקמה), ואלף אמה לזרעים. ובדבר הנטיעה בשטחים שהיו מיושבים בימי בית שני, או בימינו, ראה לעיל עמוד 15.

99 תוספות בבא בתרא כ"ד ע"ב, רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכה ה'. דין זה כבר הוזכר לעיל.

סימן קנ"ה ס"ק מ"ח וש"ך סאמן קנ"ה המסוק ה'צב. ועתה משחזרו לדינו יש שב לקיים את הדין. לפי זה חלים דינים אלה בירושלים אפילו לדעת הסוברים שהיום אין הטעמים שבגללם התקינו את דיני עשר הקדושות של העיר.

קברים¹⁰⁰, כבשן¹⁰¹, גורן קבוע¹⁰², נבילות¹⁰⁰, דבורים¹⁰² וא ושובך יונים¹⁰⁸, אסור לעשות בתוך כל עיר, ואף במרחק חמישים אמה מכל עיר. עיבוד עורות (בורסקי) אסור לעשות בכל עיר, ואף מסיבב לה מותר לעשות רק בצד מזרח, וגם שם במרחק של לא פחות מחמישים אמה¹⁰⁴,¹⁰⁵. דינים אלו נוהגים גם בחוץ לארץ.

בשטח מול שער המזרח של הר הבית אסורה כל קלות ראש, גם בזמן הזה¹⁰⁶. לכן אין להקצות את השטח שממזרח להר הבית¹⁰⁷, ועד הר הזיתים ועד בכלל¹⁰⁸, לשימושים שבהם מצויים הקלת ראש, שחוק או דברי שעשועים¹⁰⁹.

100 בבא בתרא פרק ב' משנה ט' ; רמב"ם הלכות שכנים פרק י' הלכה ג', שלחן ערוך סימן קנ"ה סעי' כ"ג.

101 תוספתא בבא בתרא פרק א' תוספתא י', שלחן ערוך שם סעיף כ"ג. וראה ביאלובלוצקי ב„עלי עי"ן" עמודים 32—33.

102 בבא בתרא שם משנה ח', רמב"ם שם הלכה ב', ש"ע שם סעיף כ"ב.

103 וראה לעיל הערה 56.

104 בבא בתרא שם משנה ט', רמב"ם שם הלכות ג' ד', שלחן ערוך שם סעיף כ"ג.

בירושלים נראה שאסור גם ממזרח להר הבית, בגלל האיסור להקל ראש שם. ראה הנימוקים לאיסור עשית בורסקי באנציקלופדיה תלמודית ערך הרחקת נויקין עמוד תר"ע. ולכן נראה שמותר לעשות בורסקי רק ממזרח לעיר שלא ממול הר הבית.

105 וראה על דינים אלה באנציקלופדיה תלמודית, ערך הרחקת נויקין, סעיף „בנקי עיר“.

106 רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה ז'.

107 אין אנו יודעים היכן היה שער המזרח, ונמצא שאסור להקל ראש ממזרח להר הבית.

הדברים אמורים עד גובה הר הזיתים (פרשת המים), מנקודה הנמצאת בדיוק ממזרח לפינה הדרום מזרחית של חומות ימינו, ועד מצפון לכפר אטור, בערך עד קו שהיא המשך החומה הצפונית של הר הבית בימינו (כלומר נתווה קו על גבי החומה הצפונית, ונמשיך אותו באותו כוון עד הר הזיתים, וזה יהיה הגבול הצפוני). גבולות אלה הם על פי הספקות שהובאו ב„המעין“ ניסן תשכ"ח, עמוד 3 ואילך.

108 לפי עזרת כהנים על מדות פרק א' משנה ז', חלק בני יוסף ד"ה אחד בפסקא „ואל

חשיבני“, היה הר הזיתים בלתי בנוי, ועשו כן כדי שהכהן יוכל להזות כנגד פתח

ההיכל, וכנראה גם כדי שלא יסתכלו משם לראות עבודת הכהנים בבית המקדש. ומענין

שבכל המקומות שזכר הר הזיתים או הר המשחה במקרא, במשנה בתוספתא ובבבלי,

לא נזכרים בו בנין או ישוב, אלא בצעין (אחו — שבועות ט"ז ע"א), פרות חורשת

(פסחים י"ד ע"א, וראה תוספות שם), השאת משואות (ראש השנה פרק ב' משנה ד'),

שריפת פרה אדומה (פרה פרק ג' משנה ז'). ולפי יומא ס"ח ע"א, זבחים ק"ד ע"ב

וקי"ג ע"א היה הר הזיתים מחוץ לירושלים.

ויש לזכור שהר הזיתים גבוה היום 60 מטר מהמקום הגבוה ביותר כיום בהר הבית,

ואם הר הבית לא היה גבוה יותר בעבר, או אם לא נתוסף לגובה הר הזיתים על ידי

הקרקע בירושלים שייכת לכל עם ישראל, לא נתחלקה לשבטים ואינה שייכת ליחידים¹¹⁰. ביאלובלוצקי¹¹⁰ חושב שהעם בנה בתים, שניתנו למתישבים. הם עברו בירושה וניתנו למכירה, שמותר למוכרם רק כמות שהם ולא על מנת לפנותם, ואף כשנבנו במקומם בתים חדשים, הם נבנו בתנאי זה¹¹¹. אפשר למכור רק את הבית מן הקרקע ולמעלה¹¹².

אין משכירים בית¹¹³, אלא נותנים לעולי רגל להכנס בחינם¹¹⁴. אפילו מטות אין משכירים¹¹⁵.

אין נותנים מקום לגר תושב¹¹⁷ כדי שלא יפסיד מקום לישראל, וכל שכן לעכו"ם דבכל א"י אין נותנים להם חניה בקרקע¹¹⁸. ביאלובלוצקי מוסיף שגם מבחינה בטחונות אין סומכים עליו¹¹⁹.

*

אשרי הדור שזכה לאפשרות לבנות מחדש את ירושלים וערי ארץ ישראל. נקומה ונבנה.

בניות והריסות במשך הזמן, או על ידי סוללות מזמן הרומאים, היה אסור לבנות בהר הוותיק האיל והוא היה גבוה מגג ההיכל.

109 אנציקלופדיה תלמודית ערך בית המקדש, סעיף „מוראו“ (עמודים רל"ה ורל"ו). ולפי האמור שם אסור לעשות במקום הזה למשל מספרה ובריכה, ודברים אחרים שיש בהם קלות ראש, כגון אכילה ושתייה (לכן אין לעשות שם מזנון או מסעדה) חריעה (ראה שלחן ערוך אורח חיים סימן קנ"ג סעיף י"א ובאר היטב שם ס"ק י"ד), ועשית מלאכה בכלל. ראה „המעין“, ניסן תשכ"ח עמוד 16.

110 תוספתא מעשר שני פרק א' תוספתא י"א, מגילה כ"ו ע"א, רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י"ד, וראה עלי עי"ן עמ' 29—30. 111 עלי עי"ן עמודים 29—30.

111 דבר דומה עשו בתקנות הקרקע של „קרן קיימת“.

112 אבות דרבי נתן פרק ל"ה. זו אחת מדיני עשר הקדושות של ירושלים.

113 מגילה כ"ו ע"א, תוספתא נגעים פרק ו' תוספתא ב', רמב"ם שם. זה אחד מדיני הקדושות של ירושלים, ולפי התשב"ץ (חלק ג' סוף סימן ר"א), הוא נוהג גם כיום.

114 יומא י"ב ע"א, מגילה כ"ו ע"א, רש"י במגילה שם.

115 תוספתא מעשר שני פרק א' תוספתא י"א (בהוצאת צוקרמנדל 12), מגילה כ"ו ע"א. אבות דרבי נתן שם.

117 תוספתא נגעים שם, אבות דרבי נתן שם, רמב"ם שם. זה אחד מדיני הקדושות של ירושלים. וראה דברי הרב א. י. וולדינברג ב„המודיע“ כ"ה סיון תשכ"ז עמוד ב' שאסור ליישב גויים בין החומות, ושם כתב כי הטעם שמביא הרדב"ז בתשובה תרל"ט אינו קיים בימינו.

118 זר זהב ומנחת ביכורים על תוספתא נגעים פרק ו' תוספתא ב'.

בכל ארץ ישראל אסור למכור בית ושדה לגוי, אסור להשכיר שדה, ומותר להשכיר בית שאינו לדירה, אך לא לשלשה גוים זה ליד זה. (תוספתא עבודה זרה פרק ב' תוספתא ג' (בהוצאת צוקרמנדל 9), רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י' הלכות ג' ד').

119 עלי עי"ן עמוד 40.

טלטול שיער בעל־חי בשבת

רמב"ם ה' שבת פכ"ב הי"ט: „מי שנתלכלכה ידו בטיט מקנחה בזנב הסוס ובזנב הפרה ובמפה הקשה העשוי לאחוז בה קוצים". מקור הלכה זו בתוספתא שבת פ"י ה"ה. היא מובאת גם בשו"ע סי' שב סי"א. ועיין בביאור הלכה שם בשם תורת שבת, דמיירי בזנב שאינו מחובר בבהמה, דאם לא כן הא אסור לטלטל בעל חיים, אפילו מקצתו¹. ובביאור הלכה שם מתקשה, שלא נזכר הדבר בפוסקים שמדובר בתלוש; ומוסיף, שגם לשון התוספתא אינו מיושב כן, שהרי בתוספתא נאמר: „מקנחין בזנב הסוס ובזנב הפרה ובזנב שועל ובמפה של קוצין ובשיער של שועל". ואי מיירי באינו מחובר, הרי זנב שועל ושיער של שועל היינו הר. ועל כן נוטה להתיר אף במחובר. והאי דאסור לטלטל בעל חי אפילו מקצתו הכוונה לאברי הגוף, אבל בשערין אף במחובר לא חשוב כגופן, ע"כ. ואין לתמוה על הרמב"ם שלא הביא האי זנב שועל ושיער שועל, מפני שאינם מצויים והביא רק המצויים. ואולי משום כך נקט בתוספתא שועל ללא ה"א הידיעה וסוס ופרה בה"א הידיעה. — אך עם הכל תמוה דמפסיק בין זנב שועל ושיער שועל ב„מפה של קוצין". לכן נראית גירסת חסדי דוד: ושיער של שועים². ופירש כלי העשוי לסוד ולהטיח בו ועשוי משיער. ולפי גירסתו ופירושו אודא ראייתו של המ"ב מהתוספתא.

ואכן בדפוסים הראשונים של התוספתא (משנת רפ"א ושי"ב) נדפס ובישיע/ (שי"ב: ובשיער) של שועי. ואם כי באמסטרדם ת"פ כבר נדפס: ובשיער של שועל, הרי בכל כתבי היד הגירסא היא כדפוסים ראשונים (ווינה: שועין, ארפורט ולונדרון: שועית)³.

מאידך אין להביא ראיה שגם שיער המחובר לבעל חי אסור בטלטול מדברי רש"י שבת קנא סוף ע"א ששם אוסר רש"י בטלטול ריסי עיניו של מת. שאם כי מקובל להשתמש בביטוי ריסי עיניים לשערות שעל העפעף של עין (כלומר העור החיצון הנפתח הנעצם של העין), וכן מורה לכאורה „נשרו ריסי עיניו" בבכורות מג ע"ב שפירש"י שערות עיניו, הרי כבר נאמר בתוס' (שם ד"ה ושנשרו) שגם העפעף עצמו וגם השערות שעליו נקראים ריסיים — ועיי"ש ברש"ש שלדעתו ריסי

1 ועיי"ש ב„תורת שבת" ס"ק כ"א שמפרש שהתוספתא איירי בקינוח השולחן.

2 עיין ב„חסדי דוד" (השלם — בתוספתא שבש"סין מודפס רק הקיצור), שמפרש שאם יש טיט על גבי איזה דבר מותר לכבסו ולקנחו ע"י דברים אלו שהן קשים ולא שייך בהו סחיטה, ואפשר דלא זו אף זו קתני, דזנב הסוס קשה מכולם ואחריו של פרה ואחריו של שועל שאינו קשה כל כך, ואפילו הכי שרי דאין סחיטה בשיער; ומשמע דאף במפה של קוצים ובשיער של שועים אין סחיטה. אח"כ מביא ב„חסדי דוד" את הרמב"ם דאירי בקינוח היד והחשש הוא משום כיבוס, ומפרש דברי הרמב"ם אף הוא שכיבוס דקאמר היינו סחיטה, דסחיטה בבגד תחת סוג כיבוס הוא לדעת הרמב"ם.

3 עיין תוספתא כפשוטה; ומפרש שועית כמו שועית והוא זהה עם שיער של אפונין שכמשנהנו שבת פכ"א מ"ג.

עינים הוא רק העפעף. ובהחלט אפשר לפרש כן ברש"י שם נשרו ריסי עיניו שהשערות נשרו מהריסים. ועיין ברש"י ביצה כב ע"א ד"ה עמיץ ופתח — סוגר ופותח ריסי עיניו להכניס הכחול — הרי נראה שרש"י משתמש בביטוי ריסי עין לעפעף הנפתח והנעמץ על העין וכפי שמפורש בכורות לח ע"ב : אמר רב פפא : תורא ברא דעינא — ופירש"י שורה חיצונה של עין היינו בת [בש"ט"מ : בבת] עין המכסה את העין. וכן יעויין ברמב"ם הלכות ביאת המקדש פ"ח ה"ה—ה"ו שגם שם משמע שריס העין הוא העפעף ולא השערות. וכן מפרש בערוך (ערך רס ג') שריס היינו עור של העין. אך שלא יהיה בין שפירש רש"י כתוס', שאפשר לייחס ריס העין גם לשערות, בין שנמנע מזאת, הרי ברור שריס הוא — לפחות גם — העור שעל גבי העין הנעמץ והנפתח על גבה ; ואין ראייה מדברי רש"י בשבת, המובאים לעיל, שגם שערות בעלי חי אסורים בטלטול כשהם במחובר אך מאידך אין גם ראייה מהתוספתא להחיר. ואינני יודע מקור לחלק בין שאר אברי הגוף לשערות בענין זה.

יצחק אדלר

הערות על גבולות הר הבית

נכתב כבר הרבה על אודות גבולות הר הבית והשטח אשר אסור היום להכנס. ד"ר א. קימלמן כתב במאמרו „גבולות הר הבית והחיל ודיניהם” (המעין, ניסן תשכ"ח) שמאחר וחומות הר הבית היום אינן מכוונות לרוחות העולם, עלינו לחשוש ולהחמיר לשני הדברים, וכן כתבו גם אחרים בנדון. ודבר זה צריך עדיין עיון.

„הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה” (מדות פרק ב משנה א). משנה זו כנראה המקור להנחה שהר הבית היה מרובע, אולם לפי שנראה להלן אין ממשנה זו ראייה מחלטת.

ידועה המחלוקת בין הרמב"ם לרא"ש (הלכות קטנות, הלכות מזוזה סי' ט"ז) לענין שעור ד' אמות על ד' אמות בחיוב מזוזה. הרא"ש מצריך שיהיה לפחות רבוע של ד' על ד', אבל הרמב"ם, — בכל אופן לדעת הרא"ש — מצריך רק שטח של 4² אמות, דהיינו 16 אמות מרובעות. נמצאנו למדים דהרא"ש הבין לשון ד' על ד' כרבוע, וכן ת"ק על ת"ק דהוי רבוע. אולם לרמב"ם שמבין לשון ד' על ד' כ-4², יכול להבין גם לשון ת"ק על ת"ק כ-500², דהיינו 250.000 אמות מרובעות. הגר"א בביאורו למשנה הנ"ל במדות מביא בשם הירושלמי את מקור של ת"ק אמה על ת"ק אמה, וז"ל : „בירושלמי איתא להכי היה ה' מאות אמה, משום דכתיב ורוחב חמישים בחמישים, האי בחמישים הוא מיותר אלא הפי' שתעשה בבהמ"ק חמישים פעמים כך, דהיינו חמישים על מאה, וחמישים פעמים מאה על חמישים הרי ה' אמות, ודוק ותשכח”, וכן בפירוש הרא"ש (שם) ובבעל הטורים שמות כז, יח.

לפי זה יצא שהלמוד מהפסוק הוא שישטחו של הר הבית יהיה $50 \times 100 \times 50$,
ס"ה 250.000 אמות מרובעות (וזה חשבון ת"ק על ת"ק), ואולם אין מכאן שום
ראיה ושום סמך שזה צריך להיות רבוע!

ואפשר לדייק קצת מלשון הר"ע מברטנורא באהלות פרק ג' משנה ז' ד"ה
מרובע „להכי קתני מרובע שצריך שהיא ברחבו טפח ובארכו טפח“, אבל במשנה
במדות הרי לא כתוב מרובע.

ואם אכן כך הדבר, מיושב ג"כ מדוע המשנה אינה מציינת את מרחקי כתלי
העזרה מכתלי הר הבית, שהרי אם הר הבית איננו מרובע לא שייך לכתוב את מרחקי
העזרה שהיתה מרובעת.

ואפילו לשיטת הרא"ש שהר הבית היה מרובע, יש לשאול היכן מצאנו שהר
הבית היה מכוון לרוחות העולם? מצאנו זאת רק לגבי העזרה והמקדש, אבל לא
לגבי הר הבית (ראה ירושלמי ערובין פ"ה הל' א. וראה רש"י יומא כח ע"ב ד"ה
דלא מכווני).

אבל לפי הג"ל יצא חומרה גדולה, שהרי הדבר מקשה עלינו עוד יותר למצוא
את גבולותיו המדויקים של הר הבית, וממילא כל מקום אשר אין לנו גבול ברור,
עלינו להסתפק, אולי התפשט הר הבית גם לשם, והכניסה תהא אסורה.

המשנה בפרק קמא דסנהדרין — וכן נפסק ברמב"ם — אומרת כיצד מוסיפין על
העיר ועל העזרות, אבל היא איננה אומרת שאפשר להגדיל את הר הבית. ואם נאמר
שמשתיקת המשנה משמע שאי אפשר להגדיל את הר הבית ולרבע אותו, ולכן
אפשר הדבר, שהר הבית נשאר עם בליטות ושקעים, וזה יקשה עלינו עוד יותר את
זהו גבולותיו של הר הבית, וממילא כל מקום אשר אין שם גבול ברור, עלינו
להסתפק.

הערות אלו הועלו בדבוק חברים בישיבת כפר חסידים.

הופיע

תגים

קובץ ביבליוגרפי תורני-מדעי

קובץ א' — 120 עמ' — המחיר — 4 ל"י

הוצאת המרכז לספריות תורניות

בני-ברק ת"ד 538

זהויה של משפחת גרים באונגריה במאה העשירית לאלף הרביעי

(המאה השתים עשרה לספירה האזרחית)

— יוסקונט, יאסקוניטי, ויסקונט 1 —

בפרדס של רש"י² מובא הסבר מדוע קוראים לשבת שלפני פסח „שבת הגדול“, ובהמשך להסבר: וכן דרש קצין אחד רבינו יצחק מארץ הגר³.

דבר זה עצמו מובא בשם הפרדס ב„שבלי הלקט“⁴ בהוספת כנוי או תואר לר' יצחק: „מצאתי בפרדס שחיבר רבינו שלמה זצ"ל — — — וכן דרש קצין אחד ר' יצחק יוסקונט בארץ הגר“.

בכתבי יד שונים מימי הבינים המכילים פרושים על התורה, אנו נפגשים רבות עם באורי כתובים מאת ר' יצחק הגר. הוא היה גם בין שואליו של רבינו תם ומובא בספר „הרוקח“⁵: „שאל ר' יצחק הגר, מפני מה חטא בוקר מן הערב שבערב אומרים שתי ברכות לפני קריאת שמע ושתים לאחריה ובבוקר רק אחת לאחריה? והשיב לו ר"ת, לפי שבשחר יש מצות ציצית מה שאין כן בערב“.

על יסוד השואה מהותית של באורי ר' יצחק זה⁶ עם הבאור המובא בשם ר' יצחק מארץ הגר בפרדס של רש"י, יש לזהות את ר' יצחק הגר עם ר' יצחק מארץ הגר⁷. מתוך כך שר' יצחק זה נזכר בפרדס של רש"י, הסיק ד"ר שמואל כהן (ההיסטוריון של יהדות אונגריה עד לשנת 1526) כי „יתכן שר' יצחק יוסקונט, היה אחד מאותם הסוחרים היהודים האונגרים שהביאו את סחורותיהם עד הערים שעל יד הריינוס ושם נפגש עם רש"י, אשר בימי שחרותו עד למסביב שנת 1064 (היינו לפני מסע הצלב הראשון) שהה חליפות במגנצה, בורמיזה ובאשפירה⁸. לדעתו נכון איפוא שר' יצחק האריך ימים ועמד בקשר גם עם נכדו של רש"י, עם רבנו תם. יחד עם הנ"ל הולך ד"ר כהן בעקבות ברלינר⁹, הקורא את המלה „הגר“ לא בהא פתוחה וגימל צרויה, אלא בשני קמצים, ופרושה לכן הגרי, מארץ הגר. הוא

1 בהקשר לפרט אחד שבמאמרו של מר י. יוסף כהן, „ספריהם של חכמי הונגריה הראשונים“ ב„המעין“ תמוז תשכ"ח (כרך ח' גליון ד' ע' 2).

2 התצאת הרב עהרנרייך ע' שמ"ג.

3 שבלי הלקט ס' ר"ה.

4 הרוקח ס' שי"ט.

5 פליטת סופרים לפרופ' א. ברלינר ברסלוי 1872 בחלק העברי ע' 25.

6 (תולדות היהודים באונגריה) A Zsidók Története Magyarországon Budapest 1884 מאת ד"ר שמואל כהן ע' 57 בהערה.

7 שם ע' 56.

8 פליטת סופרים ע' 27 וע' 49.

גם סובר, כי אין להעלות על הדעת שגר יתעסק בביאורי תורה כל כך באינטנ-
זיביות, כפי שאנו מוצאים אצל ר' יצחק ⁹.

ד"ר כהן מטפל גם בכנוי יוסקונט. הוא מדייק בקריאת האותיות, עד כדי
בדיקה קפדנית בכמה מכתבי היד של „שבלי הלקט“, בהם מופיע כנוי זה. הוא מצא,
שבכתב היד שנמצא ברשותו של שזח"ה (האלברשטם) ובכתב היד של מנטראה
וכן בשני כתבי היד שבספריה הלאומית הצרפתית, כתוב, יוסקונט. בכתב היד
שבלמברג, כתוב, יוסקונטי, ביוד בסוף הכנוי. בכת"י אוקספורד חסר לגמרי הכנוי
יוסקונט והעתק הדברים שם הוא כמו בפרדס עצמו, רק, ר' יצחק ¹⁰.

לכתחילה שיער ד"ר כהן שהמלה, יוסקונט, נשתבשה ע"י מעתיקי ה„שבלי
הלקט“, מהשם זוסקינד. אבל חזר בו מהשערה זו. סוף סוף לא כל המעתיקים טעו
דוקא לצורת שיבוש אחידה, וביותר שאף השיבוש, מלה בלתי מובנת היא. גם לא
נמצא השם, זוסקינד בשום רשימת שמות הידועה לנו מן הזמן ההוא. ולפיכך החליט
שהשם או הכנוי הזה, ממוצא אונגרי הוא. הוא מציין את מקום-מוצאו של נושא,
היינו מקום גיאוגרפי מסוים באונגריה, יאס־קון, על שם שבטים אונגריים עתיקים,
כמו מחזו, יאס־נאדי־קון או העיר יאסב־ערטני.

כאסמכתא להשערה זאת, הוא מניח שלכתחילה היה כתוב שם זה, יאס־קונט
באלף אחרי היוד. כי כידוע משמשת אלף בכתב היידיש לציון הפתח, אבל יחד
עם זה היא משמשת גם לציון החולם. ולכן טעו המעתיקים וכתבו ויו במקום אלף ¹¹.
ד"ר ש. ביכלר בספרו „תולדות היהודים בבודפשט“ ¹² מפרך את השערת
ד"ר כהן מכל וכל. הוא מוכיח בראיות חותכות, שבתקופה המדוברת, היינו במאה
השתיים עשרה למספרם, לא היה עוד „יאס־קון“ מושג גיאוגרפי באונגריה. אין
איפוא כל אחיזה להשערה זאת והיא בבהינת דברים בטלים.

אלה הם תמצית הדברים, שהיו ידועים להיסטוריונים היהודים ונחקרו על ידיהם.
הפרופ' אפרים אורבך, בספרו „בעלי התוספות“, מבלי שהכיר את כל הוכחות
הפולפולים, ההשערות וההפרכות של ההיסטוריונים היהודים האונגריים במחקריהם
בשפה האונגרית, מסביב ל„קצין ר' יצחק יוסקונט“ זה, תרם תרומה חשובה לחקר
תולדות יהודי אונגריה, ברכוז בספרו ¹³ את כל אלה החכמים המצוינים כבני ארץ
אונגריה ונזכרים בתוספות ובספרי תלמידי בעלי התוספות, למקום אחד. הוא גם
הוסיף חומר חדש, עוד שני גרים באונגריה בתקופה זו עצמה, שגם הם עמדו בקשרים
עם בעלי התוספות והם, — אביו ואחיו של ר' יצחק.

פרופ' אורבך מוסיף עוד דבר חשוב. הוא קורא את המלה המוזרה שבאה
ככנוי לר' יצחק, לא יוסקונט ולא יוסקונטי, אלא יוסקונט.

9 כהן שם ע' 56 בהערה 3.

10 שם ע' 378.

11 שם ע' 379.

12 (תולדות היהודים בבודפשט) A Zsidók Története Budapesten מאת ד"ר ש. ביכלר
בודפשט 1909.

13 בעלי התוספות לפרופ' אפרים אורבך מוסד ביאליק תשט"ז ע' 194, 193.

הקריאה בכתבי יד ניתנת סוף כל סוף לשיקול דעת. במקרה זה שלפנינו, היא תלויה בהכרעה, איזה משני הקווים המציינים את שתי האותיות בהתחלת המלה, ארוך יותר. אם הקו השני ארוך יותר, יצא הראשון יוד והשני ויו והקריאה תהיה כפי ששיערו ברלינר וכהן וכפי שנדפס בשבלי הלקט, יוסקונט. ואילו אם הקו הראשון ארוך יותר, תצא האות הראשונה ויו והשני יוד והקריאה תהיה כפי שפרופ' אורבך קורא, — יוסקונט. ההשערה של יוסקונט, יוצרת מלה בלתי מוכרה ובלתי מובנת. לעומת זה הקריאה יוסקונט נותנת לנו בטוי מוכר וגם פירושו ידוע.

אם אנו מקבלים את קריאתו של פרופ' אורבך, אשר גם התגיון נוטה לצד קריאה זו, אנו יכולים להניח, שר' יצחק זה לא היה כלל יליד ארץ אונגריה. הוא היה יליד צרפת ותושב צרפת. כאן בצרפת הוא בא במגע עם רבנו תם ובית מדרשו ובטרם התגייר ואולי גם אחר כך, שימש ר' יצחק כמנהל עסקיו של איזה קונט-גראף ובפי העם נקרא, ממלא מקומו של הקונט', היינו ויסקונט¹⁴. יתכן אפוא, שגם התואר העברי, הקצין', בו ר' יצחק מצוין גם בפרדס של רש"י וגם בשבלי הלקט, הוא תרגומו העברי של ויסקונט הצרפתי. תומכת בהנחה זו גם הנוסחא שבשבלי הלקט, בארץ אונגריה' בבית ולא כמו שבפרדס, מארץ אונגריה' במם. פרופ' אורבך מוסיף לר' יצחק הנ"ל גם את ר' אברהם הגר, כאביו ומרשיב גם אותו בארץ אונגריה.

בתוספות קדושים ע"א ע"א בד"ה: קשים גרים וכו' נזכר בשם ר' אברהם הגר, פירוש על מאמר הגמרא, „קשיים גרים לישראל כספחת, לפי שהגרים בקיאים במצות“.

בכת"י אחד מימי הביניים, הנמצא בספריה הלאומית ברומא והעוסק בפירושי תנ"ך, משתדל פרופ' אורבך לזהות כמה אישים הנזכרים בו¹⁵. בכת"י זה נזכר אחד ר' אברהם עם קביעת מקום מגורו: „ר' אברהם מארץ אונגריה“. אורבך מזהה אותו עם ר' אברהם הגר שבתוספות קדושים. גם מר' יצחק מובאים בכת"י זה כמה ביאורי כתובים שבתנ"ך. אורבך משער שר' אברהם הגר מארץ אונגריה היה אביו של ר' יצחק ויסקונט, כי „אם אנו מניחים שר' יצחק היה בנו של ר' אברהם הנ"ל, מובן לנו מדוע נקרא גר זה בשם יצחק ולא בשם אברהם המיוחד לגרים“¹⁶.

אין פרופ' אורבך מקבל את ספקותיו של ברלינר, אם ר' יצחק היה גר, מפאת קריאתו של המלה, הגר' בשני קמצים, כי בכת"י הנ"ל מצוין ר' יצחק כגר באופן מפורש, היינו הוא מובא בשם „ר' יצחק גר“ בלא הא¹⁷.

14 שהתואר ויסקונט שימש כתואר רשמי למנהל עסקיו של קונט והיה נהוג בפי העם כבר במאה הי"א ראה: Ducauge: Glossarium Infimae et Mediae Latinitatis 1938 כרך 8 עמ' 313, 314 וכן Hatzfeld Darmester et Thomas, Diction Naire Général de La Langue Française כרך 2 ע' 2246.

בעד מקורות אלה אני מודה למר משה קטן ירושלים.

15 הרבעון הצרפתי 1935 ע' 74, 73.

16 בעלי התוספות ע' 194.

17 ברבעון הצרפתי ע' 74, 73.

בין הפירושים אשר בכתב־היד הנחלת מצא פירושו של ר' אברהם הגר על המאמר, קשים גרים לישראל, בשם ר' יהוספיה. לדעת הפרופ' אורבך, מזדהה ר' יהוספיה זה עם הפייטן שחי בסוף המאה הי"ב למספרם¹⁸. שגם ר' יהוספיה זה היה גר, מוכיח הוא על יסוד מקור אחר, מסוף קטע ארוך שבספר ויכוחים המכיל בקורת הבשורות והמגלה בקיאות רבה בהן וגם בסדר התפילה הנוצרי. ושם נזכר: „זה קבלתי מר' יוסף בן אברהם אבינו”¹⁹. אורבך מוסיף: „אין כל ספק שהמזכיר הוא בר' יוסף בנו של ר' אברהם הגר (שבתוספות קדושין) והוא כנראה ר' יהוספיה הפייטן שהיה לפי זה אחיו של ר' יצחק, ואולי נתגיירו שניהם יחד עם אביהם”²⁰.
 הרי לפנינו משפחת גרים, שגרו באונגריה במאה הי"ב ועסקו בפירושי מאמרי חז"ל, בפירושי המקרא ובעיקר בדחיית טענות הנוצרים ופירושיהם ועמדה בקשרים עם רבנו תם ובית מדרשו.

*

אין כל יסוד הגיוני לדברי ד"ר כהן שר' יצחק יוסקונט־יוסקונט היה יהודי אונגרי, היינו יליד אונגריה וקשריו עם רבנו תם (ולדעתו גם עם רש"י) היה מסע מסחרי מצדו לערי הריינוס וצרפת. בתקופה זו המדוברת, היו מסעי הצלב (תתנ"ו—1096, תתק"ז—1147, תתקמ"ט—1189). אין כל סברה להניח שבזמן שנוסעי הצלב שנהרו מצפון לדרום וכל מדרך כף רגלם היה עקוב בדם יהודים, טבח, רצחו והרגו, — נסעו יהודים בכוון לצפון לרגל מסחרם. מסתבר יותר, שיהודים מצרפת ששמעו על התפרעותם של נוסעי הצלב, הקדימו לברוח ולהמלט על נפשם לאירופה המזרחית וגם לארצות שבדרום־מזרח, לאונגריה. מסתבר כמו כן, שמשפחת גרים, שעסקה בחקר המקרא, באפולוגטיקה עם הפירושים הנוצרים ובדחית טענותיהם (וכנראה היו כומרים מקדם!), חששה עוד יותר מפני נוסעי הצלב, — ונמלטה לאונגריה, בה מלכה, קולומאן, אף התקומם נגד חיילות מסעי הצלב, האספסוף של הגראף אמיקו והנחילום מפלה.

באונגריה עצמה גם לא היתה הקרקע מוכשרה כלל בזמן שהוא לגדל אינטלקטים, מפרשי מקרא ומתוכחים עם הנצרות. בעל, אור זרוע' שהיה רב בוינה, בקרבת מקום לאונגריה ובן דורה של משפחת גרים זו, כותב: ²¹ „הנה ברוב המקומות שבפולין ורוסיה ואונגריין שאין שם לומדי תורה מתוך דחקם ושוכרין להם אדם מאשר ימצאו והוא להם ש"ץ ומו"ץ ומלמד בניהם”. הרי עדות נאמנה על מצב התרבותי בין היהודים באונגריה בתקופה זו.

ואמנם גם הרמה ההשכלתית של הכומרים הנוצרים באונגריה, היתה בשפל המדרגה בתקופה זו. „בתולדות החברה האונגרית מהימים העתיקים עד לתקופת

18 בעלי התוספות ע' 194 וברבעון הצרפתי עפ"י לנדסהוט כעמודי העבודה ע' 88.

19 בעלי התוספות ע' 194.

20 שם.

21 אור זרוע 4 דף 125 ע"ב (פרק 113 דף 40), פרק 366 דף 101 וכן במהר"ם מרוטנבורג

הוצאת לבוב ס' ק"ב.

אתר דעת - מכללת הרצוג
הארפדים" 22 אנו קוראים: „רוב הגדול של הכומרים ידע רק לקרוא, אבל לכתוב, לא. ידיעותיהם איפשרו להם בקושי לערוך את הטכסים הדתיים בצורה מיכנית — הם הסתובבו מצוידים בהרבות ובקשתות כאילו היו גולנים" וכו'.
ואם נניח לרגע קט שפרופ' אורבך צודק בדבריו, שמפאת חוסר הארגון היחסי של המדינה הנוצרית הצעירה (אונגריה), החידוש שבנצרות בשביל המוני העם, כל אלה איפשרו את המעבר מדת לדת ללא אותן הסכנות שכרוכות היו בצעד זה בארצות המערב, הרי עצם הענין שהנצרות היתה בה משום חידוש במדינה בשביל המוני העם וגם הכומרים היו בורים ומחוסרי השכלה, לא היה צורך בפולמוס אפולוגטי עם הנצרות, — והיא גם לא צמחה ללא צורך.

יש איפוא להניח, הנחה קרובה לדאות, שהורתם ולידתם של גרים אלה לא היו באונגריה. היו אלה פליטים במדינה, שברחו מחמת המציק, מסעי הצלב. קשריהם עם רבנו תם וגם פירושיהם נעשו בזמן היותם עוד בצרפת.
בלתי מבוססת היא גם דעתו של ד"ר כהן, „כי מאחר שנזכר ר' יצחק בפרדס של רש"י, היה בן דורו ואולי גם הכירו פנים אל פנים". גם הבקורת הזהירה ביותר של ספרי רש"י, יודעת: „כי בספרי הפסקים שיצאו מבית מדרשו של רש"י נמצאים בהם גם הרבה פסקים ותשובות מגאונים קדמונים ואחרונים ומכלל זה לא יצא גם הפרדס" 23.

A Magyar Társadalom Története az Őskortól az Árpád Korig Budapest 1949 22
על מקור זה אני מודה לד"ר אלחנן יהודה מרטון ירושלים.
23 ספר הפרדס לרש"י ז"ל הוצאת הרב עהרנרייך במבוא פרק ח', „יחס הפרדס לרש"י ז"ל" ע' י"ד.

הופיע ספר

שו"ת שארית שמחה

תשובות בארבעה חלקי שולחן ערוך

מ א ת

הרה"ג ר' שמחה הלוי במברגר זצ"ל

מלפנים אבד"ק שטוטגרט (גרמניה)

ונלוו אליהן כמה תשובות מאת אביו

הגאון ר' יצחק הלוי במברגר זצ"ל

אבד"ק קיסינגן (גרמניה)

ערוך השלחן העתיד, דיני קדשים

ערוך השלחן העתיד, דיני קדשים, חלק ראשון: הלכות בית המקדש, כלי מקדש, ביאת המקדש ואיסורי מזבח מאת הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין זצ"ל, בעל ערוך השלחן על שו"ע, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ט.

„וזאת תורת האדם, להתחנן לפני ד' להאיר עינים בתורתו הקדושה להבין ולהשכיל ולהיות מצדיקי הרבים בחבורים מועילים“. במלים אלו סיים הגאון רבי יחיאל מיכל עפשטיין זצ"ל את הקדמתו לחבורו הגדול „ערוך השלחן“ (חושן משפט, חלק א). אמנם לא אלמן ישראל ובודאי לא בזמנו של הרב יחיאל מיכל עפשטיין זצ"ל, אבל מעטים שזכו כמוהו להיות מצדיקי הרבים בחבורים מועילים. לא רק חבור על חלק מסוים משולחן ערוך, אלא על כולו, ולא רק על שולחן ערוך, אלא על כל תרי"ג מצוות, הן הדינים החלים בזמן הזה בגולה, הן הדינים החלים רק בארץ ישראל והן הדינים המוגדרים בדרך כלל כ„הלכתא למשיחא“, דיני סנהדרין, קידוש החודש, הלכות בית המקדש, הלכות טומאה וטהרה וכו'.

זכינו כעת להופעתו של חלק חדש של „ערוך השולחן העתיד“ מאת הגאון בעל „ערוך השלחן“. המחבר זצ"ל זכה לראות שה„ערוך השלחן“ נתקבל בכל תפוצות ישראל, כמו שהוא כותב בהקדמתו לארבעה חלקי ערוך השלחן העתיד: „אמר המחבר, תהלת ד' ידבר פי, להיות שכבר נפוצו חיבורי ערוך השלחן על ד' חלקי שו"ע, ותודות לד' נתקבלו בכל תפוצות ישראל, ואם כי עדיין לא יצאו כולם בשלימות לאור הדפוס, תקוותי לד' שלא יטשיני ולא יעזיבני וישיעיני להוציאם בשלמות ולד' התשועה“. שורות אלו נכתבו באלול תרס"ז, כעשרים וארבע שנים אחרי הופעת החלק הראשון של „ערוך השלחן“.

המחבר לא זכה שגם חבורו „ארבעה חלקי ערוך השלחן לעתיד“ יופיע בדפוס בחייו. גם בנו, הרב ברוך עפשטיין זצ"ל בעל „תורה תמימה“ לא הדפיסו, אף שזה ידע על כתב היד ועל החשיבות שאביו ראה בספרים אלה. הרב מאיר ברליו ז"ל (נכדו של בעל ערוך השלחן) הוציא בשנת תרצ"ח שני חלקים מ„ערוך השלחן העתיד“ הן במצוות התלויות בארץ (מתנות עניים, שמיטה ויובל ותרומות), ואילו מוסד הרב קוק המשיך והוציא בשנת תש"ו כרך נוסף על מעשרות ובכורים. הופעתם של חלקים אלה היתה המשך יפה לספרי „ערוך השלחן“, הן בצורה החיצונית — עמודים בעלי שני טורים — והן בצורה הפנימית — הדפסת המקורות וההוספות העיוניות באותיות רש"י כדי להבדילן מן העיקר וכדברי המחבר „ומי שלא ירצה לעיין בזה אין בזה מניעה בעקרי הדברים“ (הקדמה ל„ערוך השלחן“).

חו"מ סעיף ז—ח). בצורה זו הוציא המחבר זצ"ל את כל חלקי ערוך השלחן על ד' חלקי שלחן ערוך וכך הופיעו גם החלקים החדשים של ערוך השלחן העתידי שהופיעו בשנת תרצ"ח ותש"ו.

אחרי הפסקה של שש עשרה שנה (!) הופיע בשנת תשכ"ב כרך נוסף של ערוך השלחן העתידי על הלכות סנהדרין, ממרים, מלכים, שקלים, קדוש החדש בהוצאת מוסד הרב קוק. חלק זה הופיע בלי שום הקדמה מהמו"ל ומתחיל בהלכות סנהדרין ואילו מספור הפרקים: נא עד קא. בהוצאה זו לא נשמר הסדר המקובל שבספרי ערוך השלחן, אין עמודים בעלי שני טורים ואילו כל המקורות וההוספות העיוניות נדפסו באותיות רגילות. קשה להבין מדוע שינה המו"ל מהצורה המקובלת. במאמר בקורת ספרים על הכרך הזה (שערים ח' אלול תשכ"ב) העיר כותב הטורים על פגם זה וגם התרעם על האטיות שבהוצאת ספרי בעל ערוך השלחן.

עכשיו הופיע חלק נוסף, דיני קדשים, חלק ראשון. חלק זה נדפס שוב כמו החלק שהופיע בשנת תשכ"ב, עמודים בעלי טור אחד ארוך ובלי הבחנה חיצונית בין עיקר דברי המחבר זצ"ל ובין מקורותיו והוספותיו העיוניות. שוב אנו רואים כאן ירידה בצורת ההדפסה לעומת ההדפסה של החלקים הראשונים, הן ספרי ערוך השלחן שהמחבר זצ"ל הוציא, הן החלקים שהוציא הרב מאיר ברלין ז"ל. אגב, בזכרונותיו על סבו, מציין הרב ברלין שבכתיבת ספר ערוך השלחן השתמש סבו „בסוג מסוים של גיר, מקופל כפלים“.

בהקדמתו לחלק הראשון של ערוך השלחן העתידי (דיני זרעים, חלק ראשון) ציין הרב מאיר ברלין ז"ל את תוכן ארבעה החלקים של ערוך השלחן העתידי, דהיינו דיני זרעים, דיני גדרים, דיני טומאה וטהרה, ודיני נזירות, ערכין וחרמין, סנהדרין, ממרים, מלכים, שקלים וקדוש החדש. משום מה לא הוזכרו שם החלקים על דיני קדשים, אשר החלק הראשון ממנו הופיע כעת. מאידך נמצאים רמזים בספרי המחבר זצ"ל שאמנם חיבר חיבור זה על דיני קדשים. בהלכות תרומות סימן נג, סעיף ו' כתוב: [ובהל' בהמ"ק סי' י"ג סעיף ט"ז בארנו זה בס"ד]. וכעין זה בהלכות מלכים סי' עא, סעיף ב: „אמנם אנחנו בארנו בס"א מהלכות בית המקדש סעי' ח... ועוד בארנו שם באריכות בסעי' ט“.

ועוד תמיהה על המוציא לאור. גם אם נגזרה עלינו הוצאה איטית של ערוך השלחן העתידי, מן הראוי היה לציין בהקדמת המו"ל את התוכן המדויק של כל חלקי ערוך השלחן העתידי הנמצאים בידי המו"ל. כעת הופיע החלק הראשון מדיני קדשים. אך הקורא לא יודע מה תוכן החלק השני, האם זה על הלכות מעשי הקרבנות, תמידים ומוספים, הלכות פסולי המוקדשין, הלכות עבודת יום הכפורים וקרבת פסח, או גם על הלכות שגגות ומחוסרי כפרה ותמורה? ומה בחלקים הדנים בטומאה וטהרה, האם על טומאת אוכלים וטומאת מת וכו' או גם על נגעים, זבים וכו'. אין לנו אלא לקוות שהמו"ל יקיים את הבטחתו הכתובה בהקדמת המו"ל לספר שהופיע כעת: „המוסד ידאג להוציא לאור גם את כל שאר כתביו בהקדם“. אגב, המו"ל מציין: „כתבי היד של הספרים שטרם נדפסו נמסרו

2 מלוחין עד ירושלים חלק א עמ' רכו, מובא בספר ר' ברוך הלוי עפשטיין (ירושלים תשכ"ז) עמ' 68.

לאחרונה לידי מוסד הרב קוק¹ מעתה לתלמידי הספרים שטרם נדפסו? האם מדובר רק בחלקים השונים של ערוך השלחן העתידי או אולי קיימים עוד כתבי יד מספרים אחרים? בערוך השלחן או"ח חלק ג' סי' תעג סעיף כה מזכיר המחבר זצ"ל, כמו שבארנו בביאור ההגדה בס"ד". האם קיים כתב היד של הספר הזה?

ב, ערוך השלחן העתידי" אפשר לראות המשך טבעי ל, ערוך השלחן". ב, ערוך השלחן" מופיעות כבר הוספות לדיני השלחן ערוך, כדי לברר גם אותם הדינים השייכים לעתיד לבוא. מרן רבינו יוסף קרו לא הביא בהלכות עבדים, יורה דעה סי' רסו את דיני עבד עברי, אבל הרב יחיאל מיכל עפשטיין השלים את החסר והוסיף כארבעים סעיפים (סי' קלו עד סי' קעז). גם הוסיף בהלכות סוטה (אבן העזר סי' קעח) דיני השקאת הסוטה וקרבנה, ואילו בחושן משפט הוסיף דיני קנסות, דיני נפשות ודיני עגלה ערופה. אין פלא, איפוא, שהמחבר המשיך את עבודתו וחיבר ספרים נוספים אשר כולם מוקדשים למצוות התלויות בארץ ולאותן מצוות אשר כרגע נבצר מבני ישראל לקיימן, וכדברי המחבר זצ"ל: „המה הלכתא למשיחא אשר לבות כל ישראל מליאים תקוה שלא ירחק חוק אי"ה".

כעת הופיע דיני קדשים, חלק ראשון, על הלכות בית המקדש, כלי המקדש ביאת המקדש ואיסורי מזבח. סדר הנושאים השונים ע"פ סדר הרמב"ם בחבורו וגם שמות ההלכות לפי השמות בספר העבודה שבמשנה תורה דהיינו הלכות כלי מקדש, ביאת המקדש וכו'. יש כאן רק שנוי אחד שהמחבר מדגיש: במקום הלכות בית הבחירה קורא לפרקים אלה הלכות בית המקדש.

דרכו של הרב המחבר זצ"ל להביא את דברי הרמב"ם תוך בירור מקורם עם עיונים בדברי המפרשים, הכסף משנה, לחם משנה ומשנה למלך ועוד, וכמובן ההשגות של הראב"ד. הסבר הדינים מלווים הסברים בסוגיות רבות בש"ס ופעמים רבות בירורים מקיפים בהלכות קדשים. מקום נכבד מוקדש לדיני כלי המקדש ועשייתם כגון המזבח, המנורה, השלחן, הארון, שמן המשחה, הקטורת, בגדי כהונה וכו'.

אחת מהבעיות של חידוש העבודה בזמן הזה היא בעית החלזון לצביעת התכלת שבבגדי כהונה. המחבר זצ"ל מחדש שלפי הרמב"ם אין צורך בצביעת החלזון רק בציצית בלבד (הלכות כלי המקדש, סי' כח, סעיף ט—יא). כעין זה כתבו הרב צבי הירש קלישר ב, דרישת ציון" ובעל תפארת ישראל ב, כללי בגדי קדש של כהונה", אבל זה האחרון הרחיק לכת לומר שלפי הרמב"ם גם בציצית אין צורך בחלזון דוקא³.

בין מנורה לנר חנוכה

בהלכות ביאת מקדש, סי' מח סעיף יב—ג מקשה המחבר על הרמב"ם שמיקל בעבודה בבית המקדש בניגוד לדין מקביל חוץ למקדש. בדיני הדלקת המנורה

3 ראה על זה בספר מקדש מלך לגרצ"פ פרנק זצ"ל עמ' קג והלאה, ושם עמ' קיא בסוף מלכה והרר"י בשד"ה, וראה הרב יהודה דוד בלייך ב, המעיין" ניסן תשכ"ט עמ' 12.

בבית המקדש פוסק הרמב"ם, "וכן הדלקת הנרות כשירה בזרים לפיכך אם הטיב
 כהן את הנרות והוציאן לחוץ מותר לזר להדליקן" (הל' ביאת המקדש פרק ט
 הלכה ו). בעיקר הדין גם הראב"ד מסכים, אבל לפי דעתו הדין נאמר רק בדיעבד.
 על זה מקשה המחבר שבנר חנוכה יש הלכה מפורשת, "הדליקה בפנים והוציאה
 לא עשה כלום" (שבת כב, ב) וכן פסק הרמב"ם בהלכות חנוכה פרק ד הלכה ט.
 ולכן מעיר המחבר, "ותימא רבה, וכי גריעא מנורה מנר חנוכה". אמנם הגמרא
 ביומא כד, א אומרת שהדלקה לאו עבודה היא, אך, "מכל מקום שנאמר דמותר
 להדליק חוץ להיכל הוא תימא רבה, ועל הגמ' לא קשה דנוכל לומר שעבר ונכנס
 או שהיה שוגג על הכניסה, אבל דברי הרמב"ם צ"ע".

כעין קושיא זו מקשה גם המנחת חינוך מצוה צח, ואף מקשה מדברי תורת
 כהנים פרשת אמור כד, ד, "יערוך אותם לפני ד' — שלא יתקן בחוץ ויכניס בפנים".
 הרב מאיר דן פלאצקי זצ"ל תירץ את הקושיא האחרונה של המנחת חינוך,
 שהרי יש לומר שהפסוק מדבר על עריכת המנורה, דהיינו הטבת הנרות שבודאי
 נעשית בפנים ורק ע"י כהן (כלי חמדה, פרשת תצוה ס"ו ב) 4. ובעיקר קושית
 המנחת חינוך והערוך השלחן העתיד על פסק הרמב"ם, שבמנורה מותר להדליק
 בחוץ ולהכניס לפנים, יש לציין להמשך דברי בעל כלי חמדה: "שנראה מהש"ס
 דהדלקה לאו עבודה היא, עיקר מצותה במנורה הוא הטבתה והנחתה שהמצוה
 היא שיהי' דולק לפני ד' מערב ועד בוקר, אבל הדלקה הוי רק הכשר מצוה ודחה
 שבת כמו כל המכשירין שא"א לעשותן מאתמול שדוחה שבת ובאמת ההטבה והנחה
 צריך שיהי' לפני ד' הדלקה כשרה בחוץ, אמנם בנר חנוכה אם אמרינן הדלקה
 עושה מצוה הוי כמו הטבה במנורה דצריך שיהי' במקומה".

ואפשר לתרץ את קושית ערוך השלחן העתיד גם באופן אחר. אין מחנכים את
 המנורה אלא בנרות של בין הערבים (מנחות מט, א) חנוכה המנורה בודאי רק
 אפשרית ע"י כהן בהיכל דוקא. גם בחנוכה המשכן נצטווה אהרן לערוך את הנרות
 ולהדליק אותם, וכך בחנוכה המנורה ע"י החשמונאים היתה הדלקת המנורה ע"י
 כהן ודוקא לפני ה' בהיכל, שהרי גם אז לא היתה זאת הדלקה רגילה אלא חנוכה
 המנורה. לכן נפסק בדיני חנוכה הקשורים לחנוכה המנורה ע"י החשמונאים, שאסור
 להדליק שלא במקום המיועד להדלקה, בהתאם לדיני הדלקת המנורה בזמן חנוך
 המנורה 5.

4 וכן באור שמח, הלכות ביאת מקדש פרק ט, הלכה ז, "ומה דאיתא בת"כ שלא יתקן
 מבחוץ הוא על ההטבה ונתינת שמן ופתילה דבעי כהונה ואינה כשרה רק בפנים",
 וכך ב, "אכן האזול" (שם), וב, "חזון איש" מנחות ס"ו ל ס"ק ת, וכן ב, "העמק דבר", אך
 ראה הרב ש"ר הירש בפירושו לויקרא כד, ד שמפרש כמו המנחת חינוך, ע"ש.
 5 ראה משך חכמה ריש פרשת בהעלותך, ויותר מפורש בכלי חמדה פרשת בהעלותך
 (עמ' 80), וע"י צפנת פענח הלכות מתנות עניים פרק ב הלכה ה. תירוץ נוסף על
 הקושיא הנ"ל מביא הרב חש"פ פרנק שליט"א ב, "תולדות זאב" מסכת שבת, חלק א'
 עמ' קיב—ג בשם דודו הגרצ"פ פרנק זצ"ל.

הרב המחבר זצ"ל לא דן בשאלה אם גם בזמן הזה ישנה אפשרות מעשית — מצד הספקות הרבים שבהלכה — לבנות בית המקדש או להשתדל לבנות מזבח. שאלה זו התעוררה כידוע לפני כמאה וחמישים שנה בעקבות הספר „דרישת ציון“ מהרב צבי הירש קלישר זצ"ל. אמנם מוקדש פרק שלם לנושא „במה בנוי המקדש ומתי בנוי“ (סימן ג עם כ סעיפים) אבל אין כאן דיונים בצד המעשי בזמננו-אנו. הדבר הזה מפתיע קצת, שהרי הרב יחיאל מיכל עפשטיין זצ"ל בודאי הכיר היטב את הפולמוס שהתעורר בעקבות „דרישת ציון“, את תשובותיו של רבי עקיבא איגר וחתנו החתם סופר וכן את דברי רבי יעקב אטלינגר בשו"ת בנין ציון. אולי אפשר להסיק משתיקתו של המחבר זצ"ל בויכוח הלכתי זה שהוא צידד בדעתם של הגדולים הנ"ל שטרם הגיע הזמן לחדש את הקרבת קרבנות. סמוכין לכך בסעיף יז בפרק זה בהסתמכו על דברי המדרש המובאים ברש"י ותוספות בגמרא ראש השנה ל, א שהבנין לעתיד לבוא יהא עשוי בידי שמים. אך מאידך כותב המחבר זצ"ל חידוש גדול בסוגיה זו. רבים דנים בדברי הירושלמי מעשר שני, פרק ה, הלכה ב שבנין בית המקדש יהיה קודם למלכות בית דוד, וזה עומד, לכאורה, בסתירה לדעה הנ"ל שהבנין דלעתיד לבוא ירד מן השמים. המחבר זצ"ל דן על האבנים הטובות שמהן יבנו בית המקדש ושערי ירושלים. המחבר זצ"ל מעיר: „ואע"ג דלפי מה שאמרו בירושלמי פ"ה דמע"ש, דבניין בהמ"ק קודם למלכות בית דוד, נראה שבניין זה לא יגיע עדיין למדרגה זו, וברוך היוודע נסתרות. והרי רש"י ז"ל פי"ב בסוכה (מא, א) דבניין העתיד יתגלה משמים דכתיב: מקדש ד' כוננו ידך, מ"מ נבואת יחזקאל רמזה עליהם, ולכן אין זכר בו ממה יבנה“. מדבריו משמע שאכן יתכן שיהיה בנין בית המקדש לפני מלכות בית דוד, אבל בנין זה לא יגיע לשלמותו והדרו הסופי. לפי הסבר זה אין סתירה בין דברי רש"י ותוספות לבין דברי הירושלמי, שהרי הבנין לעתיד לבוא יבנה בשלבים אחדים, והבניה בשלב הראשון אפשרית בידי אדם.

בהקשר זה יש להזכיר את דברי המחבר זצ"ל בענין קדושת הר הבית והמקדש בזמן הזה. הוא מוכיח שרוב הראשונים סבורים כהרמב"ם שקדושת ירושלים והמקדש לא בטלה ולכן המסקנה ברורה: „ולפי"ו הנכנס למקדש בזמננו חייב כרת והלכה כרבי"ם“ (הלכות בית המקדש, סי' יג, סעיף יח).

יראת המקדש וכבוד הר הבית

בסי' יד בהלכות בית המקדש מובאים דיני יראת המקדש וכבודו ודין עשר הקדושות של ארץ ישראל. הרב המחבר זצ"ל מעורר שם שאלת מנעל של מצוה ורקיקה של מצוה, כגון לעשות חליצה בלשכת הגזית או במקום אחר בהר הבית (שם סעיף ו). הספק הוא „מי אמרינו כיון דהתורה צותה כן אין זה בזיון או דלמא דמ"מ אסור“. המחבר תולה שאלה זו במחלוקת בירושלמי יבמות סוף פרק י"ב: „אית תנא תני חליצה גנאי, אית תנא תני חליצה שבח“ ולכן יש לומר „למאן דס"ל גנאי אסור, ולמ"ד שבח מותר“. יש מקום לדון בדבר. השבח והגנאי שם בירושלמי אינם מתייחסים לעצם המעשה של חליצת הנעל והרקיקה אלא

למעשה של נתינת חליצה — האם זה דבר מגונה שהרי לא בנה בית לאחיו או האם זה בכל זאת דבר חיובי שקיים מצות חליצה, ההחלץ יתברך, עיי"ש בירושלמי. גם יש להעיר שחכמינו ז"ל תקנו לשרוף קרבן טמא — דוקא בהר הבית לפני בית המקדש כדי לבייש מי שלא נזהר בקיום המצוה, כמו שמבואר בפסחים פא, ב במשנה: „נטמא שלם או רובו שורפין אותו לפני הבירה“, ושם בגמרא: „מאי טמא א"ר יוסי בר חנינא כדי לביישן“. הטעם הזה הובא להלכה ברמב"ם: „שורפים אותו לפני הבירה בפני הכל כדי לביישן עד שיזהרו בו“ (הל' קרבן פסח, פרק ד הלכה ג).

יש לדון גם בדברי המחבר שנראה שאסור לגרש בהר הבית שהרי עיקר הגרושין הוא רשות. הרב המחבר זצ"ל בעצמו כתב בערוך השלחן, אבן העזר סי' קיט סעיף ו שיש מצוה מן התורה לגרש את מי שראויה להתגרש, אך גם אם אין זו מצוה מן התורה (עיי"ש בדברי המחבר בדעת הרמב"ם), הרי אם רוצים לגרש, בודאי יש מצוה מן התורה לגרש בשטר וכדין תורה, ולמה יהא אסור לסדר את הגרושין כדת וכדין לפני בית הדין שבהר הבית ושבלשכת הגזית? אם נאמר שכל דבר שהוא ביסודו איננו מצוה אלא רשות, אסור לעשותו בהר הבית, יוצא שאסור לומר בהר הבית „ערכי עלי“.

מוסכם הדבר שבעל הערוך השלחן מצדד בספריו פעמים רבות ב„כח דהיתרא עדיף“, אבל בדינים הנ"ל על קדושת הר הבית והמקדש אנו רואים לאו דוקא כח דהיתרא⁶. המחבר זצ"ל הולך כאן לשיטתו, שהרי גם בדיני קדושת בית הכנסת

6 במקומות רבים בערוך השלחן מנסה המחבר זצ"ל למצוא מקור הלכתי להליכות הצבור העומדות לכאורה בסתירה להלכה פסוקה בשו"ע, ומגן על מנהג ישראל. ראה, לדוגמא, ערוך השלחן יו"ד סי' רצג בענין איסור חדש בחוץ לארץ שפוסקים רבים פסקו שזה איסור תורה, אבל המחבר מצא בספר אור זרוע שאיסור חדש בחו"ל דרבנן ולא חוששין לספיא, ומסיים המחבר, „ועתה ישמה לבבינו ותגל נפשינו ללמוד זכות על כלל ישראל“ (שם ס"ק 1), וכעין זה במקומות רבים.

אך מאידך אין להסכים עם אלה הטוענים שבעל ערוך השלחן מיקל תמיד. בערוך השלחן אר"ח סי' תמח ס"ק יג דוחה המחבר את דעתו של רב גדול להאכיל ע"י גוי חמץ בפסח לבהמות שנמכרו לגוי ונשארו אצל היהודי ו„ברור דאיסור גמור הוא“ שהרי זה הערמה באיסור תורה, עיי"ש; וראה שם סי' תקמב ס"ק ב שגלוח בחולו של מועד אין להתיר אפילו ע"י פועל שאין לו מה יאכל; וראה ערוך השלחן יו"ד סי' פד אזהרות רבות באיסור תולעים והנהגת האישית של המחבר לבל יכשל באיסור שרצים, ועי' שם ס"ק גז, „ורבים אומרים שזהו חומרא בעלמא... ולפי מה שבררנו הוה איסור לכל הדעות ויש לזהר בזה מאד“, ובענין מציצה שלא בפה „ודע שיש בזמנינו שאומרים שיותר טוב לעשות המציצה לא בפה אלא באיזה ספוג שמספג את הדם ולא נאבה ולא נשמע להם“ (יו"ד סי' רסד ס"ק יח), וראה דבריו באר"ח סי' שו ס"ק כב על איסור כתיבה בכל כתב בשבת ואילו הדעה שזה רק מדרבנן „מצוה רבה למחוק מן הספרים... וח"ו לומר כן“.

הרב י"ל מימון מספר ב„שרי המאה“ חלק ו' עמ' 115 ששאלו פעם את בעל ערוך

אשר קדושתו מעין קדושת המקדש מחמיר המחבר בדינים רבים. בערוך השלחן או"ח סי' קנא אוסר המחבר את העישון בבית הכנסת — אם לא ללומדים שם בקביעות — ואילו „שאר כל אדם איסור גמור הוא... ולכן ראוי לגעור בהעושים כן“ (שם סעיף ה). המחבר אוסר גם עריכת סעודת מצוה כגון לברית מילה, פדיון הבן או חתונה בבית הכנסת, ורק סעודה של למוד תורה (סיום) אפשר להתיר „ואין לעשות כן רק בדחוק גדול“ (שם סעיף ו). ועל דיבור של דברי רשות כותב „ויש לתמוה על מה שעכשיו מקילים לדבר בבהכ"נ ובבה"מ אחר התפילה כמה דברים של חול ונעשה כהיתר“ (שם סעיף ה, וראה שם מקור להיתר בבתי כנסיות הבנויות על תנאי). וכעין זה בערוך השלחן העתיד על הדיבור בהר הבית „והנה הדבר פשוט שאסור לדבר בהר הבית דברי רשות“ (הלכ' בית המקדש סי' יד סעיף ה).

מצוות עשה ומצוות לא-תעשה רבות נאמרו בדיני קדשים ובעבודת בית המקדש. בחלק המצוות קיימת מחלוקת בין גדולי הראשונים: הרמב"ם, הראב"ד והרמב"ן בעיקרי המצוות ובהגדרתן. כך, למשל, קיימת מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם יש איסור תורה לכהן בעל מום להכנס למקדש (רמב"ם) או אם האיסור חל רק על העבודה במקדש (רמב"ן). כעין מחלוקת זו גם באיסור שתויי יין ופרועי ראש. הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות וכן הראב"ד בהשגותיו למשנה תורה חולקים על הרמב"ם בהגדרותיו של מצוות לא-תעשה אלו וכן נמשך הדיון בדברי המפרשים. בעל ערוך השלחן העתיד דן בהרחבה ב„הלכות ביאת מקדש“ במחלוקת אלו הסבריו עוזרים בהבנת סוגיות אלו הקשורות ליסודות של איסורי דאורייתא.

משוח מלהמה ובחירת הכהן הגדול

המחבר זצ"ל עמד על דין מיוחד אצל משוח מלחמה: אין אצלו דין ירושה (הל' כלי מקדש סי' כג סעיף יז—יח) וכן פסק הרמב"ם: „משוח מלחמה אין בנו מתמנה תחתיו לעולם אלא הרי הוא כשאר הכהנים, אם נמשח מלחמה נמשח ואם לא נמשח לא נמשח“ (הל' כלי מקדש פרק ד הלכה כא). מקור דין זה ביומא עב ב והסברים שונים נתנו לכך. המחבר זצ"ל גותן הסבר חדש, אשר יש בו אקטואליות מסוימת בזמננו. רגילים אנו לראות ככהן משוח מלחמה כעין קצין דת ומשגיח, אשר תפקידו לדאוג לקיום המצוות והחדרת האמונה בין הלוחמים, המדבר אל הלוחמים לפני יציאתם לקרב, בלי שנדרש ממנו להתמסר לניהול המלחמה והשגת הנצחון. כך משמע גם מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים ריש פרק ז'. דעתו של בעל ערוך השולחן אינה כך: „ויש להבין, דבאמת מה נשתנה משוח מלחמה מכל ההתמנות. ונ"ל דהטעם דכל ההתמנות דעיקרה הכבוד וכמעט שכל אדם ראוי לכך אלא שהפרש בפחות ויתר, ולכן אם רק הבן ממלא מקום אביו ביראה ראוי לכך, אבל

השלחן, איך תיתכן שמירת שבת במדינה יהודית בארץ ישראל, — והשיב שאם מצאנו בגלות תקנות לחמץ בפסח ולאיסור ריבית, נמצא גם בארצנו תקנות ע"פ התורה לשמירת שבת. מסופקני אם ספור זה נכון, והתנגדותו של בעל ערוך השלחן להיתר מכירה בשנת השמיטה תוכיח, עי' ערוך השלחן העתיד הל' שמיטה ויובל סי' טו ס"ק י.

משוח מלחמה דעיקרו הוא הידיעה בטכפסי המלחמה ובוה צריך חכמה גדולה ואם ישמש בזה מי שאינו ראוי לזה יאבד המלחמה ולכן אינה בירושה וממנין הראוי לכך ואם הבן באמת ראוי לכך ממנין אותו ולא בשביל הירושה".

הרב המחבר הולך כאן בשיטתו שבערוך השלחן העתיד הלכות מלכים סי' עו ס"ק א: ,,כתב הרמב"ם ריש פ"ו 'אחד מלחמת מצוה ואחד מלחמת הרשות ממנין כהן לדבר אל העם בשעת מלחמה ומושחין אותו בשמן המשחה וזהו הנקרא משוח מלחמה' עכ"ל, משמע מלשונו דעיקר ההתמנות הוא כדי שידבר אל העם בשעת המלחמה, ודבר תימא הוא דכפי הנראה עיקר משיחותו להנהגת המלחמה והכי משמע להדיא בספ"ז דיומא וברש"י שם, ואולי כוונתו ג"כ כעין זה שמושחין אותו לדבר אל העם ואח"כ ילך וינהג המלחמה". בציון לסוף פרק ז דיומא כוונת המחבר כנראה ליומא עג, ב, ,,וכל ישראל אתו, זה משוח מלחמה", ומפרש רש"י ,,וכל בני ישראל אתו — מי שכל בני ישראל אתו לצאת למלחמה אחריו", ומוזה משמע שעיקר תפקידו של המשוח מלחמה בניהול המלחמה. אך יש לדון בדיוק זה, שהרי אולי כוונת רש"י שאחרי שמשוח המלחמה נשאל ע"י המלך באורים ותומים יוצאים למלחמה, כמבואר בגמרא (שם עמוד א וברש"י ד"ה כי אתא רבין אמר), ומוזה משמע שהמלך מנהל את המלחמה ולא משוח המלחמה, וכן משמע גם מרש"י בתחלת הסוגיה (שם עב, ב ד"ה משוח מלחמה), ,,כהן שמשחוהו למלחמה לדבר דברי מערכי המלחמה שנאמר ונגש הכהן לדבר אל העם". כעין דברי המחבר וצ"ל על תפקידו של משוח המלחמה, אגו מוצאים ב,הר אפרים" להרא"ז גרבו וצ"ל (ירושלים ת"ש) סי' יח. והעירני מו"ר הרב יוסף כהן שליט"א שקיימת מחלוקת הראשונים על תפקידו של כהן משוח מלחמה. בגמרא הוריות יג, א מבואר שמשוח מלחמה קודם לסגן לענין להחיותו, ומפרש בתוס' הרא"ש שם ,,לענין החיותו משוח מלחמה קודם לפי שהוא ראש ערבי מלחמה וחיי ישראל תלוין בו", וזה בתאם לדברי הערוך השלחן, אך מדברי המרדכי גטין, סוף פרק מי שאחזו משמע שלא הכרחי שמשוח מלחמה משתתף במלחמה, וז"ל ,,דגם כהן משוח מלחמה היה במלחמה אלא ודאי לא קאי עליה דשמא היה חוזר לביתו ולא היה נכנס בעורכי המלחמה", עיי"ש.

ויש עוד לציין לגמרא סוטה מג, א שפנחס היה משוח מלחמה במלחמת מדיו, וכך מבואר בירושלמי הוריות פרק ג הלכה ג, ואילו בסנהדרין קו, ב מפרש רש"י (ד"ה כד קטיל יתיה) שפנחס היה ,,שר צבא", אך אין להביא מכאן הוכחה שמשוח מלחמה מכהן גם כשר צבא, שהרי בסוטה מג, א מובאות ברייתות שונות למה פנחס השתתף במלחמת מדיו, אם ללחום אם מטעם משוח מלחמה, ומשמע שישגן כאן דעות מחולקות, וכך כתב המהרש"א שם בחידושי אגדות, והוסיף שכך משמע גם מפירש"י במדבר לא, ו.

על פי הסברו בתפקידו של משוח מלחמה, הסביר הרב המחבר למה אין דין ירושה במשוח מלחמה. המחבר מסיק מזה מסקנה מעשית לימינו-אנו: ,,ולכן ג"ל ברור גם לענין ירושת הרבנות דלא שייך ירושה אם אין הבן ממלא מקום אביו בתורה וביראה, מפני דעיקר הרבנות הוי גדלו בתורה והוי דינו כמשוח מלחמה ואין בזה שום ירושה, והנהגים בזה דין ירושה מכבים נרה של תורה ועתידיים ליתן את הדין". על דין זה חזר המחבר וצ"ל במקום אחר, בהלכות מלכים (סי' עא

סעיף יב) : „... אבל דבר שעיקרו הוא התורה כמו רב הקהלה או ראש ישיבה אין בזה דין קדימה לבן שאין התורה בירושה... אבל כל שהעיקר הוא עסק התורה פשיטא שאין ממנין בנו אחרי אא"כ ממלא מקומו בשני הדברים ביחד בחכמת התורה וביראת שמים”.

המחבר דן שם בשאלה נוספת: מי בוחר את הכהן הגדול? הרמב"ם פוסק ע"פ התוספתא: „אין מעמידין כהן גדול אלא ב"ד של אחד ושבעים" (הל' כלי מקדש פרק ד, הלכה טו). מאידך כתבו בעלי התוספות: „ומסתברא שהדבר תלוי במלך ובאחיו הכהנים" (יומא יב ב סד"ה כה"ג) ואילו בתורת כהנים בפרשת אמור משמע שממנים ע"י גורל. מסקנתו של המחבר זצ"ל היא: „ונלענ"ד דהענין כן הוא, דוודאי בלעדי המלך א"א למנות כ"ג... אמנם המלך לא עשה בלא דעת הסנהדרין... וגם בלא דעת אחיו הכהנים אי אפשר כדי שיקבלו אותו ברצון, וכן נראה דהתמנות כה"ג צריך להיות ע"פ המלך וסנהדרין הכהנים. ואם יש שנים או יותר הראויין לכך מגרילין ביניהם" (הל' כלי מקדש סי' כג סעיף ג). מדבריו משמע שעיקר המנוי ע"י המלך, אבל דרושה הסכמתה של הסנהדרין וכן התייעצות עם הכהנים.

שחיטת התמיד בשבת ע"י זר

המחבר זצ"ל מביא חקירה מענינת בהלכות ביאת המקדש סימן מח סעיף יא : „ונסתפקתי בכל הני עבודות שהזר מותר בהם וי"ש בהם אבות מלאכה, כמו שחיטה והפשט העור, אם מותר לו לזר לשחוט את קרבן התמיד בשבת במקדש או להפשיטו, מי אמרינן דדווקא לכהנים שעליהם הוטלה עבודת המקדש התירה תורה להקריב בשבת ולא לזרים, או דילמא כיון דהתורה התירה המלאכות במקדש והזרים כשרים בעבודות אלו מותרים גם הם ככהנים. ונלע"ד שהזר אסור וחייב

7 וראה ערוך השלח או"ח סי' נג, ס"ק ל : „ובהתמנות רבנות לבד הטעם שנתבאר לא שייך ירושה בתורה ולכן מצינו בחז"ל שמי שהיה ראש גולה לא היה בנו יורשו... וזה שמהלל ואילך ירשו הנשיאות עשו כן תקנה להעמדת התורה מפני הורדוס וסייעתו (עמג"א ס"ק לג), מיהו אם באמת הבן ממלא מקום אביו ראוי לאנשי העיר להקימו על מקום אביו וכן ראוי לזרעו של אברהם". כנראה שהרב המחבר מודה שבאופן עקרוני יש דין ירושה ברבנות, וגם בכהן משוח מלחמה, אבל זה חיוב בתנאים מסוימים, המוטל על הציבור, אבל זה אינו זכות שהבן יכול לתבוע.

בענין ירושה ברבנות ישנן שו"ת רבות, ראה שו"ת חתם סופר או"ח סי' יב—יג (ושם הסבר למה אין דין ירושה במשוח מלחמה וברבנות) ועוד מ"מ ב„פרשנים ופוסקים אחרונים בפירושו של הרב ש"ר הירש על התורה" עמ' יג—יד וראה שו"ת משנת יעב"ץ חלק יו"ד סי' לו. בענין ירושה במשוח מלחמה ראה גם „לאור ההלכה" להגרש"י זיון שליט"א, פרק „מלחמה" סי' ד, ושם גם הסבר מפי הרב קוק זצ"ל. אגב, הגרש"י זיון שליט"א דוחה שם את דעתו של הרא"ז גרבוז ז"ל ב„הר אפרים" על הוריות סי' יח שלמשוח מלחמה יש גם תפקיד בניהול המלחמה. בדברי הערוך השלח הנ"ל יש חינוך לדברי בעל הר אפרים.

סקילה, וראיה לזה מהא דאמר ר' חייא ביבמות (לב, ב) שבת לכל נאסרה כשהותרה במקדש לכהנים הותרה ולא לזרים, ע"ש, הרי מפורש אומר דלזרים לא הותרה שבת במקדש".

אך נראה לי שהדבר לא כל כך ברור. אמנם פשטות דברי רבי חייא מוכיחה שרק לכהנים מותר לעבוד בשבת במקדש ולעשות את המלאכות ההכרחיות בקרבנות היום, אבל בסוף הסוגיה הנ"ל (שם לג, ב) שואלת הגמרא, "זר ששימש בשבת במאי, אי בשחיטה — שחיטה בור כשרה" ומוזה משמע שדברי רבי חייא, כשהותרה במקדש אצל כהנים הותרה" אינם מוסכים על אותן המלאכות במקדש שהור מותר לעשותן. הסוגיה הזאת מובאה גם בירושלמי, שבת, פרק ב, הלכה ה וגם שם נשאלת השאלה, "משום שחיטה — והרי שחיטה בור כשרה" ומפרש ה, "קרנן העדה": "נמצא שעבודתו כשרה הרי הוא בשחיטה ככהן ומותר לשחוט". זה ועוד: מקור הלימוד שמביאים קרבנות צבור בשבת בפסוק, "צו את בני ישראל ואמרת אליהם... תשמרו להקריב לי במועדו" (במדבר כה, ב) ועל זה אומרת הגמרא, "במועדו ואפילו בשבת" (פסחים עז א), כלומר יש גלוי מיוחד שבני ישראל מחויבים לשמור על הקרבת הקרבנות בשבת. אמנם לזרים נאסרו עבודות רבות בהקרבת הקרבנות, אבל חלק מעבודות אלו מתרות בזרים, ואיך יתכן שעבודות אלו אסורות לזרים בשבת⁸. בגמרא פסחים סו, א משמע שבקרנן פסח בשבת השחיטה כשרה בור, שהרי בני ישראל הביאו בשבת את סכיני השחיטה לעזרה, תחובים בצמר הטלא ובקרני הגדי, כמו שמובא שם במעשה בני בתירא. כוונת הבאת הסכינים היתה בודאי לאפשר לכל בעל קרבן לשחוט את קרבנו; גם על הפשט הקרבן מבואר במשנה (שם סד, א"ב) שבשבת מפשיטים בעלי הקרבן את הפסח. קשה לחלק בין היתר שחיטת הפסח ע"י זרים ושחיטת קרבנות צבור בשבת, שהרי הלל הזקן למד מדיני תמיד על דיני פסח: "נאמר מועדו בפסח ונאמר מועדו בתמיד, מה מועדו האמור בתמיד דוחה שבת אף מועדו האמור בפסח דוחה את השבת"⁹.

ולעצם ההקירה הנ"ל, יש לציין שזאת שאלה שדנו בה אחרונים רבים, ה, שער המלך¹⁰, החתם סופר¹¹, ה, ערוך לנר¹², הרש"ש, כלי חמדה¹³, פרדס יוסף¹⁴

8 כעין זה בערוך לנר יבמות לג ב.

9 אבל יש מפרשים שמחלקים בין שחיטת התמיד בשבת ובין שחיטת הפסח בשבת, ראה כלי חמדה ספר ויקרא קונטרס אחרון ס"י ח"י שלפי דעתו גם רש"י (ראה הערה הבאה) מזהה ששחיטת פסח מותרת לזר בשבת, אבל לא שחיטת התמיד בשבת.

10 על דברי הגמרא, "זר ששימש בשבת במאי אי בשחיטה, שחיטה בור כשרה", מפרש רש"י, "שחיטה בור כשרה — ואין כאן זרות", ומוזה מדייק השער המלך, הלכות ביאת מקדש פרק ו הלכה י, "גראה מדבריו דמשום שבת מחייב אע"ג דשחיטה בור כשרה דוק". וכן ר"ב ב, "יש סדר למשנה" יומא פרק ג משנה ד, ע"ש.

11 החתם סופר כותב שלא יתכן שדברי רבי חייא, "שבת לכל נאסרה, כשהותרה במקדש אצל כהנים הותרה" שייכים בשחיטה. ומסביר החתם סופר, "דהרי באמת שבת לכל הותרה במקדש אפילו לזר לשחוט ולמלוה", ע"ש (חידושי החתם סופר על הרמב"ם, הלכות ביאת מקדש פרק ט הלכה יב, ירושלים תשכ"ד).

ועוד. הרש"ש מביא הוכחה משו"ת „חכם צבי" סי' מד, „דפשיטא ליה שיוכל זר לשחוט לכתחלה אפילו בשבת¹⁵, אך מאידך מביאים אחרים דיוק מלשון רש"י שממנו משמע קצת שיש איסור שבת בשחיטת זר בשבת¹⁶.

ותמהני טובא שכל הגדולים הנ"ל לא העירו משו"ת רבינו הרמ"א סי' עו, בתשובתו אם שני מוהלים מותרים למול תנוק אחד בשבת, וז"ל בהמשך התשובה: „ועוד אני אומר דשרי, וראייה מקרבן תמיד ומוספין של שבת דלא משתמיט שום תנא דלא היה מעשהו בשבת כמו מעשהו בחול וכן לענין פסח אמרינן פרק תמיד נשחט (דף נח ע"א) כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת שהיה נשחט ונפשט כמו בחול והיו הרבה כהנים וישראלים מתעסקין בו ומחללין שבת אף על פי שהיה אפשרי בכהן אחד ואין לחלק בין מילה לעבודה..."¹⁷.

וקצת פליאה על הרב המחבר וצ"ל שלא ציין את דברי הרמ"א אלה, שהרי בערוך השלחן יורה דעה סי' רסו סעיף כד בדיון על שני מוהלים בשבת, המסתמך על התשובה הזאת: „ובתשובתו סי' ע"ו האריך ראיות להיתר". במקום אחר, בהלכות ביאת מקדש סי' מג סעיף ה—ו מעלה המחבר שאלה

12 הערוך לנר דוחה דברי השער המלך, וזה תימה כיון דזר מותר לכתחלה לשחוט איך ס"ד שיתחייב משום שבת כיון שהתורה צותה קרבן זה של צבור להקריב בשבת" וראה שם הסבר אחר בדברי רש"י. וראה שו"ת ישועת משה סי' מג.

13 כלי חמדה פרשת ויקרא סי' ה (עמ' ז) ושם בסוף הספר בקונטרס אחרון סי' ח"י, וכן כלי חמדה פרשת בהעלותך, פרק „עניני פסח שני" ס"ק ב (עמ' 86), פרשת קרח פרק „דיני שנים שעשו" ס"ק ב (עמ' 153), קונטרס המלואים פרשת כי תשא עמ' 67—71, ובהגהות מבן המחבר. בכל הדיונים סובר בעל כלי חמדה ששחיטת התמיד אסורה לזר בשבת ומביא לזה הסברים. וראה גם כלי חמדה, פרשת בהר עמ' 228.

14 פרדס יוסף, שמות לא, יג (עמ' שיח—ט), לה, ב (עמ' שנד), ויקרא א, ה (עמ' טז), וראה במקומות האלה מראי מקומות נוספים בנידון, וראה שם שמות עמ' שיט „אך באמת לא ידעתי כל הרעש שמרש"י לא מוכח כלל כנ"ל, רק הפירוש פשוט בכונתו כיון דאין חיוב משום זרות הוי שחיטה כשרה וממילא גם משום שבת ליכא".

15 הרא"ש בתשובותיו סי' פב דן על ביאת כהן קודם חופה שאינה פוסלת ולכן „אם הוא זכר מקריב ע"ג מזבח ושחט ומבעיר בשבת", ועל זה מעיר החכם צבי בסי' מד „האי 'ושחט' דנקיט הרא"ש לאו דוקא דהא משנתינו היא שהשחיטה כשרה בזרים בנשים ועבדים וכו' אלא ר"ל מקטיר ומבעיר", ע"כ הערת החכם צבי. מהערה זו משמע שלחכם צבי היה כל כך ברור שזר שחט בשבת, שלא העלה על הדעת כלל שאולי כיון הרא"ש לומר שרק כהן שחט בשבת.

16 ראה למעלה הערה 10 דעת שער המלך, וראה חידושי בית מאיר יבמות לג ב, שמסביר שישראל אסור לשחוט בשבת כיון שאי אפשר לו לגמור את העבודה.

17 בחידושי בית מאיר יבמות לג, ב מובאה הוכחה מדברי הרמ"א יר"ד סי' רסו שרק במצות מילה כאשר גם המוהל הראשון יכול לגמור את המילה מותר למוהל השני לגמור, אבל לא בשחיטה, אך מדברי הרמ"א הנ"ל בתשובתו לא משמע כך, שהרי שם מפורש שזר מותר לשחוט בשבת.

אחרת בשחיטת קדשים: האם חציצה ועבודה ביד שמאלית פוסלות גם בשחיטה?
 המחבר מסביר שהשחיטה עבודת קדשים היא, אף שזו כשרה בור ואין לומר
 שתציצה ושמאל אינן פוסלות בשחיטה מפני שאם שוחט בסכין של חולין כשר ולכן
 גם חציצה ושמאל כשרות. דברי הסיכום של המחבר זצ"ל הם אופייניים לחקירה
 כזו בדני קדשים: „ומ"מ צ"ע לדינא עד יבוא מורה צדק" 18.

שחיטת התמיד לפני נץ החמה

כל מצות שמצותה ביום מותר לעשותה בדיעבד מעלות השחר, אלא לכתחלה יש
 לעשותה אחר נץ החמה. מאידך שחטו את התמיד קודם הנץ כמבואר בריש פרק
 שלישי דיומא. המחבר זצ"ל עמד על כך בערוך השלחן, חושן משפט סי' תכה
 סעיף עט ומצדד „אפשר לומר הטעם שמא יטעה בין יום ללילה ובמצות המסורות
 לב"ד לא חיישינו". הנפקא מיניה של המחבר זצ"ל לענין עריפת עגלה ערופה
 אם גם לכתחלה אפשר לעשותה מעלות השחר.

על השאלה למה מקדימים שחיטת התמיד לפני נץ החמה עמדו גם ב„שיח
 יצחק" יומא כח, ב וב„הר המריה" הל' תו"מ פ"א הל' ב וב„מנחת חנוך" מצוה תא
 ומתמצים דכהנים בקיאים וזריזים הם, ולכן לא קים חשש אצלם שמתוך אי-זהירות
 יקדימו את השחיטה עוד לפני עלות השחר. תרוצם דומה לדברי בעל ערוך השלחן
 הנ"ל. אבל תרוצם קצת קשה שהרי במשנה ביומא (שם) מבואר שפעם טעו הכהנים
 ושחטו את התמיד עוד לפני שהאיר המזרח והוציאוהו לבית השריפה.

על חקירה זו עמד גם הרש"ש מגילה כ, א, אך הוא דוחה את התירוץ שמותר
 לשחוט את התמיד לפני נץ החמה משום דכהנים זריזין הם, שהרי גם הבאת
 המוספים מותרת רק לדיעבד מעלות השחר, וכן מבואר שם בטורי אבן שבכל
 עבודות הכהנים המוזכרים במגילה כ, ב צריכים לחכות עד נץ החמה. לכן מסופק
 הרש"ש שאולי נץ החמה המוזכר שם במשנה אינו נץ החמה דבכולא ש"ס, עיי"ש.
 הסבר יפה על השאלה הנ"ל מביא כבר הרמב"ן במלחמות ה', ברכות פרק א
 (דפוסי ראם דף ב, ע"ב), וז"ל: „ודאי משעלה עמוד השחר יום הוא שהוא ברור
 לכל שאם הקדים באלו פסל והמאחר אינו מפסיד כלום שאין הקדמתן מצוה וזמנן
 כל היום ולענין תמיד במקדש דכתיב ב פ ק ר קבעו האיר המזרח שקדמתן מצוה".
 לפי דברי הרמב"ן אין המאחר מפסיד בכל אותן המצוות שזמנן כל היום 19, אבל

18 וראה כלי חמדה, קונטרס המלוואים, פרשת אחרי (עמ' 97), ודגם במקדש דוקא מה דצריך
 כהונה צריך ימין אבל מה שא"צ כהונה לא צריך ימין דוקא", וראה מקדש דוד, קדשים סי' ז.
 19 כנראה שכונת הרמב"ן בכתבו „והמאחר אינו מפסיד" שהמאחר אחרי נץ החמה אינו
 מפסיד שהרי מצותו כל היום, אבל לכתחילה לא רצוי להמתין בלי סיבה אחרי נץ
 החמה, שהרי זריזין מקדימים, במיוחד במצות מילה. השהו ערוך השלחן יר"ד סי' רסב
 ס"ק ח, ויש לנו לצוות על מנהג זמנינו שמאחרין המילה כמה שעות ביום מפני שטותים
 שלא באו כל הקראים וכדומה שטותים כאלה, ויש מקומות שמאחרין עד חצות היום
 והוא עון פלילי".

אתר דעת - מצולת הקדים לכתחילה מעלות השחר. לפי בקרבן התמיד שכתוב בו „בקר“, רצו להקדים לכתחילה מעלות השחר. לפי הרמב"ן בודאי אין להקדים עריפת עגלה ערופה לפני נץ החמה, שהרי אין כאן מצוה של „בקר“. מאידך צריך עיון למה אין מקדימים הקטרת הקטרת עד לעלות השחר או קרוב לזה, שהרי שם כתוב „בבקר בבקר“ (שמות ל. ז), וכן הדלקת המנורה, והרי לפי הרמב"ן זה מחייב להקדים את עשיית המצוה.²⁰

בנין המקדש לשמו

חקירה חשובה בענין בניית בית המקדש מובאת בהלכות בית המקדש סי' ד סעיף כא—כב. ברמב"ם מבואר שאין עושים כל הכלים מתחלתן אלא לשם הקדש. דין זה חל גם על חציבת האבנים, אפילו באבנים עבור הר הבית. מה ההגדרה של „לשם הקדש“? לכאורה יש לומר שיש כאן דין של „לשמה“, כמו בציצית, תפילין וגט, וכך משמע מפרש"י, שמות כה, ח: „ועשו לי מקדש — ועשו לשמי בית קדושה“. הרב המחבר זצ"ל מקשה שתי קושיות: א. הרמב"ם כתב „אבנים וקורות שחצבן מתחלה לבית הכנסת אין בונין אותן להר הבית“ (הלכות בית הבחירה, סוף פרק א) ומזה משמע שדוקא כשנעשו להדיוט אסור, אבל סתמא מותר אע"פ שלא נעשו מפורש לשם הקדש, ו"א אין הקפדה על „לשמה“ ממש. ב. גם גוים השתתפו בחציבת האבנים בזמן שלמה המלך, ואצלם אין חציבה „לשמה“, כמו שכתוב במלכים א, ה לב: „ויפסלו בוני שלמה ובוני חירום והגבלים ויכינו העצים והאבנים לבנות הבית“. לכן סובר המחבר זצ"ל שאין צורך ב„לשמה“ של המצוה אלא העיקר שהבניה לא נעשית לשם הדיוט, „והרמב"ם סתמא דמילתא אמר דכיון דלשם הדיוט פסולים ממילא דעושים אותם לשם גבוה, דאין דרך לעשות סתם בלי כוונה, אבל לדינא כשר בסתם“.

בדברי המחבר יש הוכחה לדברי מו"ר הרב יוסף כהן שליט"א ב„הרר"י בשדה" על ספר „מקדש מלך“ להגרצ"פ פרנק זצ"ל עמ' ח בהגדרה של „לשמה“ בבנין בית המקדש. וז"ל: „ואולי י"ל דאף אם בעינינו שבנית בית המקדש תהא לשמה, מ"מ אמרינו בעינינו זה סתמא כלשמה“. אבל הדבר טעון עדיין בירור, שהרי קשה לומר שהגדרת „לשמה“ בבנית בית המקדש שונה מההגדרה המקובלת. כך משמע גם מדברי המבי"ט ב„קריית ספר“. בעל „מקדש דוד“ הי"ד כתב מפורש: „...ונראה מזה דאבני מחצב לבד שהן הקדש שבאין מקדשי ב"ה הם ג"כ דבר שבקדושה כמו ס"ת וצריכין חציבה לשמן כמו ס"ת עיבוד לשמה“ (מקדש דוד, בית הבחירה סימן א ס"ק ו). וכן מבואר ב„הר המריה“ הלכ' בית הבחירה פרק א' ס"ק נח וב„תורת הקדש“ סי' י. ונראה שכוונת דברי הרמב"ם „אבנים וקורות שחצבן מתחלה לבית הכנסת אין בונין אותן להר הבית“, כלומר סתמא אסור

20 ראה תמיד פרק ה שהפייס לקטורת ולמנורה מתחיל אחרי קריאת שמע ותפילת השחר וברכת כהנים, וראה יומא לג—לד שמקדימים מצוה שנאמרה בה „בקר“ למצוה שלא נאמרה בה „בקר“, אבל לא מוזכר שם להקדימה לפני נץ החמה, וראה פירש"י שמות יב, י שהבקר משמעו משעת הנץ החמה. וראה מקדש דוד, קדשים סי' ט ס"ק ג.

ואפילו אם חצבן לבית הכנסת אסור וכן דעתו של הרב יעקב עמדין בחידושי על הלכות בית הבחירה.

גם על ההוכחה מהפסוק במלכים יש לדון, שהרי נאמר שם במפורש (מלכים א, ה, כט) שהיו לשלמה המלך שמונים אלף חוצבי אבנים בהרים (ע"פ דברי הימים ב, ב, טז היו אלו גרים ולפי פירש"י התגיירו מחמת גדולת שלמה). אחרי סקירת מספר העובדים ממשך הפסוק (שם לב): „ויפסלו בוני שלמה ובוני חירום והגבלים ויכינו העצים והאבנים לבנות הבית“. אין לזהות את בוני שלמה וחירום כחלק משמונים אלף חוצבי אבן המוזכרים לפני כן. כנראה היו בונים אלה מומחים וכך משמע מדברי התרגום „ופסלו אדריכלי שלמה ואדריכלי חירום“. מומחים אלו לא עסקו בחציבת אבנים, וכנראה אין מניעה מצד הדרישה של „לשמה“ שאחרי חציבתן של האבנים לשם בנין הבית, ימשיכו מומחים יהודים ולא־יהודים בסיתות האבנים לפני קביעתן הסופית בבנין, ולכן מסיים הפסוק ומדגיש: „ויכינו העצים והאבנים לבנות הבית“ ופירש"י „ויכינו — לשון הזמנה“, כלומר לא היתה כאן עבודת החציבה וגם לא עבודת בניה ממש. גם יש לומר שעבודה משותפת של יהודי וגוי בבנין הבית מותרת ואינה בסתירה לדרישה של „לשמה“ וזה גם יותר טוב מ„ישראל עומד על גביו“²¹.

גם קשה לאמר שהצווי „ועשו לי מקדש — לי לשמי“ רק מדרבנן ולכן שונה הדרישה של „לשמה“ מהדרישה „לשמה“ במצוות אחרות, שהרי דוקא בבנין בית המקדש יש מקור ל„לשמה“ בדברי השם אל הנביא. על זה מעיר בנו של בעל ערוך השלחן, הרב ברוך עפשטיין ז"ל ב„תורה תמימה“ שמות כה, ט. בדבר ה' אל נתן הנביא כתוב: „לך ואמרת אל עבדי אל דוד כה אמר ה' האתה תבנה לי בית לשבתי“ (שמואל ב ז, ה) ובהמשך דבר ה' אל הנביא: „והקימתי את זרעך אחריך אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו, הוא יבנה בית לשמי“ (שם יב—יג), ומסביר בעל תורה תמימה: „תחת שרצה הוא [דוד] לבנות הבית יבנה שלמה, ואחרי שמקודם אמר תבנה לי ושוב אמר הוא יבנה בית לשמי, ש"מ דהלשון לי בענין בהמ"ק ענינו ופירושו לשמי“²². יש להניח שבעל ערוך השלחן העתיד טרם ראה את

21 ראה מקדש מלך עמ' קמו—קמו ושם ב„טור מלכה“ ו„הר"י בשדה“. ובעיקר הדין של „לשמה“ בבנין הבית ראה מגן אברהם א"ח סי' קמו ס"ק ה שמביא את מקור הדין בתוספתא מגילה פרק ב ואת פסק הרמב"ם, ומסביר „משמע דאפי' הם חדשים, כל שנעשו להדיוט אסור“, ומזה משמע קצת כדברי הערוך השלחן העתיד שכל שנעשה סתם מותר.

ואולי יש לחלק בין עשית כלי שרת, בגדי כהונה ואבני המזבח לבין אבני המקדש ואבני הר הבית, ראה הר"י בשד"ה למור"ר הרב יוסף כהן שליט"א בספר מקדש מלך עמ' ו—ז, וראה שם שכך משמע מדברי הרמב"ן במלחמות סוכה, פרק א ומדברי הפני משה יומא פרק ג הלכה ו (דף יז א), וראה עוד שו"ת חתם סופר א"ח סי' מ וכלי חמדה פרשת ויקהל עמ' 315.

22 פירוש יפה זה הוא אופיני לפירושי בעל תורה תמימה, המאחדים את תורה שבכתב עם תורה שבעל פה. בשנים האחרונות הופיעו מאמרי ביקורת אחדים על פירושי הרב

אתר דעת - מכללת הרצוג
 דברי בנו הנ"ל ב"תורה תמימה" כאשר הביא הוכחה לשטתו הוא מדברי הפסוק במלכים, על אף העובדה שהחיבור תורה תמימה הופיע שנים אחדות לפני גמר כתיבת ערוך השלחן העתידי, שהרי חומשי תורה תמימה הופיעו בשנות תרס"ב-ד, ואילו ההקדמה לערוך השלחן העתידי נכתבה באלול תרס"ו. הרב יחיאל מיכל עפשטיין כתב כנראה חלק מערוך השלחן העתידי עוד לפני הדפסתם של חומשי תורה תמימה, וכן מאשר הרב ברוך עפשטיין שאביו עבד, "הרבה שנים" על ספרו החדש על זרעים, קדשים וטהרות.²³

*

הופעתו של ספר ערוך השלחן העתידי על דיני קדשים תעודד בודאי את הגברת הלימוד בחלק זה של התורה. המאורעות הגדולים בימינו מוסיפים חשק להתכונן לקראת עבודת בית המקדש ע"י לימוד הלכות קדשים.²⁴ אך יחד עם לימוד

ברוך עפשטיין ב"תורה תמימה", על אידיוקים ועל פירושים המובאים שלא בשם אומרם. אמנם חלק מהבקורת מוצדקת, אבל לא יפה עושים המבקרים המחפשים רק מומים ומתעלמים מהנחיצות של פירוש תורה תמימה והחלוציות שברעיון — חיבור תורה שבעל פה לתורה שבכתב. הרב ברוך עפשטיין הגה את הרעיון בגיל צעיר וביצע אותו בלי עזרה כל שהיא. המעיין בדבריו ימצא הסברים ופירושים רבים המקילים בהבנת סוגיות רבות בש"ס, אף שאין להתעלם מהשגיאות שבפירושו והבאות שלא בשם אומרם, וגם הבאות מכלי שני עם כל השבושים הכרוכים בו.

23 מקור ברוך חלק ג עמ' 1674.

מאידך יש להתפלא על כך שבעל תורה תמימה אינו מתיחס בפירושו לפירושי אביו בערוך השלחן. מצד אחד מתאר הרב ברוך עפשטיין בהרחבה ב"מקור ברוך" (חלק שלישי פרק טז והלאה) את תולדות אביו, את שקידתו בתורה ואת ספריו החשובים ואף מכתיר אותו בשם "המופלא בגאוני הזמן" (שם עמ' 1136), אך מאידך לא מצאתי שר' ברוך עפשטיין מזכיר בספריו את פירושי אביו. ויותר מזה: יש מקומות רבים שהוא כותב בפטוּת בניגוד לפירושי אביו ופסקיו, עד שמתקבל הרושם שלא ידע אותם. השוה דברי התו"ת שמות יב, טו סי' קכח שאין מועיל בטול בחמץ ידוע ואילו ערוך השלחן אר"ח סי' תלא סעיף טז—יו דוחה שיטה זו לגמרי ואף כותב, "יש מן הגדולים שרצו לקיים דברים אלו ע"י דחוקים רבים ולא ידעתי מי המריצם לזה". והשוה דברי התו"ת דברים כב, ז סי' סח בטעם מצות שלוח הקן, ודחית דברי החות יאיר סי' סז, ואילו בעל ערוך השלחן, יו"ד סי' רצב סעיף א ד' מסכים עם החרי' דוחה כל מסקנה הלכתית מטעם המצוה. גם בספרים שכתב הרב ברוך עפשטיין בסוף ימיו לא מצאתי שמזכיר את דברי אביו. כך, למשל, דן ר' ברוך עפשטיין בפירושו לסידור "ברוך שאמר" עמ' כ במצות פריה ורביה ופטור האשה ומסביר הכתובים בספר בראשית המראים לכאורה חיוב האשה במצוה זו, אך כל זה בלי להזכיר את הסברי אביו באותם הפסוקים בערוך השלחן אבן העזר, סי' א סעיף ב.

24 בכמה מאמרים הדגישו חז"ל את החשיבות של לימוד דיני הקרבנות, עד שאמרו שלימד התורה בכלל ולימוד פרשת הקרבנות בפרט נחשב כאילו מקריבים קרבנות: "אמר ריש לקיש מאי דכתיב זאת התורה לעולה ולמנחה ולחטאת ולאשם — כל העוסק בתורה

סדר קדשים, מצוותיו, הלכותיו ופרטי דיניו, אין להתעלם מהצורך להתעניין — עד גבול מסוים — ברעיונות כלי המקדש והקרבנות. על זה כתב הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל, וגם רבים לפניו הדגישו את החשיבות של העיון הרעיוני בדיני קדשים. מי לנו גדול יותר מרבינו הרמ"א אשר כתב תוכחה גלויה בהקדמתו לספרו „תורת העולה“ על החיוב למצוא טעם ורעיון בדיני המשכן והקרבנות, בכלליהם ובפרטיהם²⁵.

וכאן ברצוני להציב מצבת זכרון לזכר תלמיד חכם צעיר, הרב אלכסנדר צימר, ה' יקום דמו, אשר לימד אותי במחנה ריכוז ברגן בלזן דיני קדשים — עם רעיונותיו של הרב הירש. בחוסר ספרים ובחוסר כל למד אתנו פרק איזה מקום של זבחים. על כל משפט שבמשנה לימד תילי הלכות ויחד עם לימוד הדינים הוסיף הרב אלכסנדר צימר הי"ד רעיונות של הרב הירש מתוך פירושו על ספר ויקרא, הכל בעל פה בלי שום ספר. כיחיד בין שומעי דבריו שנשאר בחיים, מרגיש אני חובה להודות לו על שעוריו הנפלאים בהלכות קדשים, שנתן לנו מתוך סכנת גפשות. עוזה היתה תשוקתו של הרב צימר הי"ד לעלות לארץ האבות, אבל הוא מת בחורף תש"ה במחנה הריכוז מתוך יסורים רבים. יהיה מאמר זה מוקדש לזכרו כמצבת זכרון צנועה — לו ולחבריו מקשיבים.

מה קרבנות מכפרים אף מיתת צדיקים מכפרת.

כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם... אמר רבי יצחק מאי דכתיב זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם — כל העוסק בתורת החטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם" (מנחות קי א). אך כמו שבכל מצוות התורה אין הלימוד יכול להיות תחליף לקיום המצוה בפועל, כך גם בלימוד הלכות קדשים אי אפשר לומר שהלימוד הוא כעשייה ממש. השהו דברי מרן הגרצ"פ פרנק זצ"ל בשו"ת הר צבי אורח חיים חלק א סי' א : „...דאי אפשר לומר דע"י לימוד חשיב ממש כאילו הקריב בפועל, דא"כ בטלה הקרבת הקרבנות דכל אחד יאמר פרשת חטאת ויפטר ותורת הקרבנות מה תהא עלי, אלא מסתברא דאמירת הפרשה מגינה לפי שעה עד שבמהרה יבנה המקדש ואז מחויב להקריב קרבן לכפרתו, עי"ש.

25 חז"ל הרמ"א בהקדמתו ל„תורת העולה“ : „...ומעתה מבואר נגלה שצריך ומחויב כל אדם לתור ולבקש כדי שישג שמץ דבר מסוד הקרבנות ועניני המקדש וטעם כדי שידע במה יתכפר ולא לבד קריאת פרשת התמיד או שאר דיני הקרבן כוונת חז"ל שאמרו שהעוסק בתורת הקרבנות כאילו הקריב קרבן אלא הצופה ומביט בטעמן“.

על השיטות העקריות בטעמי הקרבנות ראה פרק מיוחד בהקדמתו של הרב דוד צבי הופמן זצ"ל לפירושו לספר ויקרא, חלק א ; וראה המאמר „למחשבת הקרבנות“ מאת הרב קלמן כהנא שליט"א ב„חקר ועיון“, חלק ב עמ' סו.

על גזירת החודש בימי החשמונאים

בקשר לויכוח „על גזירת החודש בימי החשמונאים“ שנתעורר ב„המעין“ בגליונות האחרונים, הריני להציע בפני הקוראים מה שהיה ברור לי מאז ומתמיד: גזירת החודש בימי אבותינו, היתה למעשה גזירה על כל מועדי ה' מקראי קודש, שנקבעו עפ"י הראי' כידוע, מיום מולד החודש, דבר שהיה ידוע היטב ליונים. זה נראה לי פשוט וברור.

הרב חיים דוד הלוי
ראשון לציון

הנסיונות לחידוש הקרבנות אחרי החרב

קראתי בהנאה רבה את המאמר „בעית חידוש הקרבנות“ מאת הרב יהודה דוד בלייך. אולם אני מרשה לעצמי להעיר הערות הסטוריות אחדות.

א. האם בזמן ממשלת יוסטיניאן עדיין הקריבו קרבן פסח? (שם עמ' 3 הערה 6).

השם פרקופיוס אינו מדויק, צריכים לקרוא פרקופיוס (Procopios). ההיסטוריון הביזאנטי הזה לא אמר שהיהודים הקריבו קרבן פסח. הוא מספר שהקיסר בביוזאנטיון צווה לבדוק אם חג הפסח של היהודים היה צריך לחול לפני הפסחא של הנוצרים; במקרה כזה הוא אסר על היהודים לקיים את הטקסים הקשורים לחגם. כמובן התכחשו יהודים מצו זה, והם ערכו את הסדר במחותרת. ואמנם נתפסו רבים מהם, ונענשו על ידי השלטונות „על שטעמו מבשר השח“ (Procopios. Anecdota XXVIII 18, Volume 6, p. 334 in Loeb class. Library).

בדרך כלל נמנעים היהודים מאכילת בשר שה בליל פסח. בכל זאת, בין „טעימה“ כזאת ובין חידוש הקרבן, רב הוא ההבדל!

ב. על יזמתו של הקיסר יוליאן לבנות בית המקדש (שם עמ' 3 הערה 7). ברצוני לציין, שיש לנו בעברית מחקר מצויין על נסיונו של יוליאן קיסר לבנות מחדש את בית המקדש. המאמר מזה, מפרי עטו של יחנן לוי ז"ל, פורסם בספר „עולמות נפגשים, מחקרים על מעמדה של היהדות בעולם היווני-הרומאי“, ירושלים, מוסד ביאליק, תש"ך, עמודים 221—255.

נסיונו של יוליאן קיסר אירע 294 שנה אחרי חורבן הבית. המעשה מתועד יפה מתוך כתבי יוליאן עצמו, ומתוך כתבי הפלסתר שפרסמו נגדו שונאיו הנוצרים. לעומת זאת, אין זכר למאורע כה מרשים בכתבי חז"ל.

יש להניח שחכמינו נמנעו מפירסום המעשה כדי להשתיק את הנוצרים, אשר שמחו כל-כך מכשלונו של הקיסר. כידוע מכונה יוליאן „כופר“, כי הוא נולד

במשפחתו של קונסטנטינוס הנוצרי, חשב להחזיר על כנה את האלילות היוונית. הוא הכיר היטב את המסורת התנכית והנוצרית, וידע שמייסד הנצרות ניבא, שלא תשאר אבן על אבן בבית המקדש. כדי להכחיש מיסודה נבואה ודונית זו, החליט יוליאן לבנות מחדש את המשכן כמו שהיה. אבל החלטה זו נבעה משנאת המון ולא מאהבת מרדכי!

גימזק אחר לנסיון שיחזורו של בית המקדש היה רצונו של הקיסר, שיחודשו הקרבנות לשלום המלכות. מן הסיפורים המפורסמים על קמצה ובר קמצה (גיטין ג"ה—גז) ידוע לנו שהקרבן הזה היה כרוך בענין מדיני עדין ורגיש. כוון שהיהודים סרבו להקריב קרבן כזה אחרי החורבן, רצה כנראה יוליאן לסלק מכשול זה מדרכו, ולרדוף אך ורק את הנוצרים.

עברו הימים, ברוך ה', שהשתיקה שלנו היתה יפה בנוגע לכל הפרשה הזאת. אמנם יכלו הנוצרים לשימוח אחרי רעידת האדמה (או השרפה) שהרסה את פיגומי השיחזור, ועוד יותר אחרי מותו הטראגי של יוליאן בפרס, באותה שנה ממש. אבל ברור לנו עכשו, אחרי כלי-כך הרבה שנים של עמידה איתנה מול התעמולה הנוצרית, שבית בחירתנו לא נהרס בגלל כינון ברית חדשה כיביכול, אלא בגלל עוונותינו הרבים; ולקח הפרשה המוזרה הזאת, שבנין בית המקדש לא יתכן מתוך כוונות מפוקפקות, אלא מצריך אמונה צרופה בלבב שלם מטעם עם הסגולה, הנאמן לברית קדומים במלוא טוהרתה.

ד"ר יוחנן כהן—ישר
ירושלים

על קריאת התורה בראש חודש

ב„עיונים בעניני קריאת התורה“ של ד"ר שלמה אדלר נ"י אני מתקשה להבין סעיף א'.

לפי המקורות, שהביא המחבר, התחלת קריאה לגבר או גמר קריאה לגבר במקום, שהוא מרוחק בפחות משלושה פסוקים אחרי פרשה חדשה או לפני פרשה חדשה¹, אסור, כפי שהוא מדגיש בהערותיו. אבל המחבר מדבר גם על סטייה אחרת מן הדין, שאמנם אינה איסור חמור, אבל שראוי להימנע ממנה: חזרה על פסוקים, שכבר נאמרו לגבר הקודם. ואיני יודע, מאין לו. אמנם אסור — ואינו עולה מן המניין — אם לא הוסיף לפחות שני פסוקים כדבריו. ומכלל לאו אתה שומע הן: אם הוסיף פסוקים, — הכל כשורה. המחבר מפרש כפי הנראה, שההיתר הנ"ל הוא רק בדיעבד (דעת המ"א), אך אין כל הכרח לפרש כך.

1 ראוי להעיר, שהאיסור, לפי תוספות מגילה כ"ב. ד"ה „אין מתחילין...“, אינו הל על הפסקה במקום של פרשה פתוחה או סתומה, אלא רק באמצע הפרשה, ומותר להתחיל ב„וביום שבת“ או לגמרו ב„על עולת התמיד ונסכה“, אף-על-פי שיש רק שני פסוקים בפרשה, אם נוספו עליהם שלשה פסוקים מן הפרשה שלפניה או שלאחריה.

לפיכך המנהג לקריאה בראש-חודש של חו"ל נוגד את הדין². והמנהג של תלמידי הגר"א בא"י הולם אותו בשלמות, אלא אם כן חוששים לדברי המ"א. לפנינו סתירה בין מנהג עתיק ובין דין ברור³. ותלמידי הגר"א העזו לבטל מנהג מקובל בכל תפוצות ישראל, כדי לחזור לשורת הדין.

גם נראה לי, שנפלה פליטת קולמוס או טעות דפוס, כשנאמר בשורה 22 שבע' 61: „והשלישי מתחיל פחות משלושה פסוקים אחרי הפרשה“. צריך להיות: „לפני הפרשה“, כי לפי השיטה הנדונה השלישי מתחיל במקום שהלוי גומר.

ד"ר משה קפן
ירושלים

- 2 וכן קריאת רביעי בחול-המועד פסח ומפטיר בשביעי (בחו"ל בשני הימים האחרונים) של פסח.
3 ועל זה כבר השיגו התוספות (כנ"ל) ותירצו מה שתירצו.

נתקבל במערכת

הר צבי תשובות, פסקים וחקרי הלכה מאת הרב צבי פסח פראנק זצ"ל, רבה של ירושלים, אורח חיים, חלק א, עם הרר"י בשד"ה, הערות ומילואים מאת הרב יוסף כהן שליט"א. בסוף הספר קונטרס ט"ל הרים על ל"ט מלאכות מאת הרב המחבר זצ"ל עם הערות טללי שדה מאת הרב יוסף כהן. כינס והביא לדפוס הרב שבתאי דוב רוזנטל. ירושלים תשכ"ט.

רביד הזהב לחבר ולצרף שתי התורות שבכתב ושבעל פה מאת הרב דוב בער טרייוויש זצ"ל, ראש בית דין דק"ק ווילנא בימי הגר"א, חלק ב, ספר שמות עם ויוסף אברהם, באורים וחדושים מאת הרב אברהם לבקוביץ זצ"ל. עורך וממשיך בביאורים הרב יעקב ק. רייניץ. הוצאת בית המדרש אגודת רעים. בני ברק תשכ"ט.

שיר חדש על ספר שיר השירים מאת הרב דוב בער טרייוויש זצ"ל, ראש בית דין דק"ק ווילנא בימי הגר"א. מראי מקומות והערות מאת הרב יעקב ק. רייניץ. בני ברק תשכ"ט.

דת ומדינה כולל שלושה חלקים. א) בדרך לגאולה שלימה, ב) בעיות יסוד של דת ומדינה, ג) ה' וכ"ח אייר ומשמעותם הרוחנית, מאת הרב חיים דוד הלוי, רב העיר ראשון לציון. תל-אביב תשכ"ט.

תגים קובץ ביבליוגרפי תורני-מדעי בעריכת מאיר וונדר, כרך א, הוצאת המרכז לספריות תורניות. בני ברק חורף תשכ"ט.

פאר הדור פרקים ממסכת חיייו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ זצ"ל, בעל חזון איש, חלק ב', בעריכת חבר סופרים חרדיים, יו"ר המערכת הרב שלמה כהן. הוצאת נצח, בני ברק תשכ"ט.

מה בין שאל לדוד

(פרקי השלמה)

ה. עלוב בן עלובה

וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיִּרְא אֶת־בְּנֵי־מִיָּן אָחִיו בְּן־אָמוּ
וַיֹּאמֶר הֲזֶה אָחִיכֶם הַקָּטָן אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם אֵלַי
וַיֹּאמֶר אֲלֵכֶם יְחִנֵּף בְּנֵי:

(מקץ מג. כט)

מאי בן אמו, דדיוקניה דאמיה הוה ביה,

(זהר מקץ רב:)

והוה דמי דדיוקניה לדיוקנא דרחל.

המקופח ביותר בין בניו של יעקב, היה בני מין.

יתום היה, באין לו אם מיום היולדו. ובאין לו אח קרוב ואוהב. כי יוסף אחיו
בן אמו גלה ממנו, ונמכר לישמעאלים. ואו בנימין עדיין צעיר רודם.

את כל סבל יוסף מקנאת האחים ומשנאתם נשא גם הוא בין כתפיו, וסבלו, הלא הוא
בא לשניהם כירושה מאמם, אשר סבלה בגלל האהבה היתרה, שאהב יעקב את
רחל מלאה.

יוסף בכל זאת זכה באהבה גלויה ונקרא בן זקונים — וישראל אהב את יוסף
מכל בניו. והוא זכה לכתובת פסים, ולחלומות של מלכות.

ויוסף הוא השליט על כל אותו סיפור גדול ונפלא המוסיף ארבע פרשיות בתורה.
ואילו הוא בנימין, עבר את כל אותו המאורע בשתיקות. ישפה — ישפה ושותק.

קשה היתה שתיקה זו, וארוכה כעשרים ושנים שנה.

עם אחיו לא יכול היה לדבר בעניין זה דבר ולא חצי דבר. עם אביו אסור היה לו
לשוחח על יוסף ולנחמו. כי היה מושבע שלא לגלות, מושבע לשתוק.

יודע היה במכירתו של יוסף — ושותק.

אך את כל כאבו על המעשה, ואת כל געגועיו על יוסף הבליע בשמות שקרא
לבניו העשרה:

בלע — שנבלע ממני ולא ידעתי היכן הלך. בכר — שהיה בכור לאמו.

אשבל — שנשבה מאביו וכי. וארד — שמיום שגלה לא חפתי ולא

סרקתי ונעשיתי עליו כארד.

אמנם גם בנימין היה במרכזו של אותה פרשה סוערת שבין יוסף ואחיו,
הן רק בגללו היה כל אותו הטורח והדיונים שבין האיש אדוני הארץ ובין
האחים, ובניהם ובין יעקב אביהם:

וְהִנֵּה הַקָּטָן אֶת אָבִינו הַיּוֹם —

(שם מב. יג)

כָּזֹאת הִבְחֵנּוּ חַי פְּרַעַה אֶסְמְצָאוּ מִזֶּה קִי אִם כָּבֵא אָחֵיכֶם

(טו)

הַקָּטָן הִנֵּה:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָהָם לֵאמֹר

אֶת-שְׁנֵי בְנֵי תְּמִית אִם לֹא אֲבִי אָנֹכִי אֵלַיךְ
תָּגֵה אֹתוֹ עַל-יְדֵי וְאֲנִי אֲשִׁיכְנֶנּוּ אֵלַיךְ:

(שם לז)

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-שְׂרָאֵל אַבְרָהָם שְׁלַח הַנְּעָר אִתִּי -

(מג ח"ט)

אֲנֹכִי אֶעְרָךְ בְּנֵי מִדְיָן בְּבִקְשׁוֹ וְכוּ'

כולם עוסקים בו, כולם דואגים לו ומדברים אודותיו, אך הוא עצמו שותק.

בדוק ולא תמצא בכל הפרשה הארוכה שמסביבו, אף לא פסוק אחד יוצא מפיו, אף לא מלה אחת — מלמד שתפסתיקה בעצמו.

*

מותר היה לו לבנימין להאמין לדבריהם הטובים של האחים אודותיו, כאשר ערבו לאביהם והבטיחו לשומרו ולהחזירו אליו.

אבל מותר היה לו גם שלא להאמין ולחשדם שמא עדיין לא כתתה הנקמה מלבם, או שמא תתעורר עתה מחדש, בראותם את חרדתו של אביו עליו:

וְאֶת-בְּנֵימִן אַחִי יוֹסֵף לֹא שְׁלַח יַעֲקֹב אֶת אָחָיו

כִּי אָמַר מִן-יִקְרָאנוּ אֶסֶן:

(מב. ד)

ביחוד מותר היה לו לראותם כואבים, כאשר כלו לאכול את היבב אשר הביאו ממצרים, ואביהם עמד בסרובו, ולא נתנו לרדת עמהם:

וַיֹּאמֶר לֹא יֵרֵד בְּנֵי עִמְקֵם וְכוּ'

(מב. לח)

הנה כי כה ענה יהודה במרירות ובעצער:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-שְׂרָאֵל אַבְרָהָם שְׁלַח הַנְּעָר אִתִּי וְנִקְוָה וְנִלְכָה

וְנִחָה וְלֹא נִמּוֹת גַּם-אֲנַחְנוּ גַם-אַתָּה גַם-טַפְּנוּ.

(מג. ח.)

גם לטפו של בנימין הם היו צריכים לדאוג, לשבור רעבונם של עשרת פיותיהם — ואביהם חרש מהם לשוב מצרימה, לשבור אוכל, אך בנימין לא ירד עמהם.

*

לא טוב היות האדם מובדל משאר אחיו לטובה ולאהבה מיותרת.

כי עד שהוא נהנה מיתר האהבה מזה, הוא נפגע מיתר שנאה מזה. ועל ידי כך מתערער שווי המשקל בנפשו, וכף המאוננים מטלטלת אותו בתמידות, בין רוממות ובין שפלות. בין שביעת-רצון ובין יאוש.

את כל זה יש להרגיש בשתיקותו של בנימין, בשעה שהלך עם אחיו מצרימה, ובשעה שעמד לפני יוסף, כי שם קבל את ברכת החנינה מאת האיש השליט על כל ארץ מצרים:

וּיְשָׂא עֵינָיו וַיִּרְא אֶת בְּנֵי מֶן.

אמר ר' שמואל בר נחמני: לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים, דכתיב: הילדים אשר חנן אלקים את עבדך (וישלח לג. ה.), בא יוסף ושנאה לבנימין: אלקים יחנך בני — כדי שתהיה חנינה בכולם. (בר"ר עח. י. מדרש הגדול שם)

וַיִּשְׁבוּ לַפְּנֵי הַבְּכוֹר כַּבְּכוֹרָתוֹ.

אמר ר' שמואל בר נחמני: נטל את הגביע והיה עושה עצמו מריח בו, ואומר: יהודה שהוא מלך ישב בראש. ראובן שהוא בכור ישב שני לו וכן בכולן הושיב כל אחד ואחד לפי כבודו ולפי מעלתו. נשתייר בנימין, אמר: אנא לית לי אימא, והדין טליא לית ליה אימא, כד ילידת ליה אמיה מיתת, בגין כן ייתי ויתן רישיה גביה דידי. מיד ויתמהו האנשים. (שם)

וַיֵּשֶׂא מִשְׁאֵת מֵאֵת פָּנָיו אֵלֵיהֶם. וְתָרַב מִשְׁאֵת בְּנֵי מֶן מִמִּשְׁאֵת כּוֹלֵם חֲמֵשׁ יָדוֹת.

נתן לו יוסף חלקו, נתנה לו אסנת חלקה, נתן לו מנשה חלקו, נתן לו אפרים חלקו, וחלקו עם אחיו. הה"ד ותרב משאת בנימין ממשאת כולם. (שם)

וַיִּתְמָהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ.

וכיצד הרגיש בנימין עצמו בכל אותה תמיהה? וכיצד קיבל את ברכת החן ואת המשאות שנתנו לו יתר על אחיו, האם בהפתעה של יוקרה או בחשד ובפחד? את כל זה לא סיפרה לנו התורה. אולי משום שבנימין בלם את כל זה בלבן, ושתק, כדרכו.

גם כאשר נמצא הגביע באמתחתו עמד שם בנימין ושתק.

אמנם כאן פתחה לפנינו התורה את התמונה הרוגשת, כיצד צווה יוסף את אשר על ביתו לשים כסף איש בפי אמתחתו ואת גביעו גביע הכסף לשים בפי אמתחת הקטן.

וכיצד שלחו אחרי כן לרדוף אחריהם ולהשיגם: ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה וכו'.

וַיִּשְׁגֹּם וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

(מד. א"י)

והמה נדהמים: הם בטוחים שאיש מהם לא לקח את הגביע.

וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה יְדַבֵּר אֲדֹנָי דְּבָרִים הָאֵלֶּה

הַלֵּילָה לְעַבְדֶּיךָ מַעֲשׂוֹת דְּבָרֶיךָ הַזֶּה. וְכוּ'

אֲשֶׁר יִמְצָא אֹתוֹ מִעַבְדֶּיךָ וְנָתַתְּ אֹתוֹ וְנִגְמֵ-אֲנַחְנוּ נְהִיָּה לְאֲדֹנָי לְעַבְדִּים:

דומה למה שאמר יעקב ללבן: עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (ויצא לא. לב).

וַיַּחַשׁ בְּגִדוֹ אֶחָד וּבִקְטוֹן מְלֵא הָרִצּוּץ

וַיִּמָּצֵא הַגְּבִיעַ בְּאֶמְתַּחַת בְּנִימִין:

וַיִּקְרְעוּ שְׂמֹלוֹתָם, וַיַּעֲמֹס אִישׁ עַל-תְּמָרוֹ, וַיָּשְׁבוּ הָעֵירָה: (מד. יב"ג)

אף מלה אחת לא הוציאו מפהים!

בכל זאת נדמה לנו, כי כאן קימצה התורה ולא גילתה, כיצד הביטו האחים על בנימין, וכיצד הוא הביט עליהם.

אמנם השכיל יוסף והקדים לשים כסף איש בפי אמתחתו בפעם הראשונה, וגם בפעם הזאת, כדי להסיר מלבם החשד על בנימין. אבל מי יודע, אולי בכל זאת? —

לא קשה לנחש מה התרחש בלבו של בנימין עד שבאו ביתה יוסף, ויפלו לפניו ארצה. ועד שהציעו עצמם להיות לו עבדים, גם אנחנו גם אשׁר נמצא הגביע בידו.

ועד שנגש אליו יהודה ודבר דבר באזניו. והדבר מלא חינונים על בנימין ועל אהבת אביו אליו.

וַיֹּאמֶר אֶל-אֲדָנָי יִשְׁ-לָנוּ אָב וְאָנֹכִי וְאֶת-בְּנֵי אִשְׁתִּי וְאֶת-בְּנֵי אִשְׁתִּי וְאֶת-בְּנֵי אִשְׁתִּי וְאֶת-בְּנֵי אִשְׁתִּי:

וַיִּפְשׁוּ קְשׁוּרָה בְּנִפְשׁוֹ — —

ויהודה מספר לו על ערבותו אשר ערב את הנער מעם אביו: לאמר אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים.

וַעֲתָה יִשְׁבֶּנָּא עֲבָדְךָ פַּתַּח הַנְּעָר עֲבָד לֹאדָנִי וְהַנְּעָר יַעֲלֵם אֶתְיוֹ:
כִּי אִיךָ אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהַנְּעָר אֵינְנוּ אִתִּי — —

והנער עמד שם כל אותה שעה עלוב ונכלם, אך היה כמחריש. כל אותם הדברים היפים עליו אשר שמע, דקרו כמחטים בבשרו ובלבו, כשם שדקרו אותו עיני אחיו, אשר מקצתם בדאי גוללו עליו את האשמה, ויוסיפו עוד שנוא אותו על אשר גרם להם לקרוע שמלותם. (אסתר רבה ה. א).

כיון שנמצא הגביע באמתחת בנימין, מיד חרה להם, ואמרו לו:

גַּנְבָא בְּרַגְבָתָא, אִמְךָ בֵּישָׁה אֶת אֲבִינוּ, וְאַתָּה בֵּישְׁתָּנוּ —

(מדרש הגדול מה יב.)

עלוב בן עלובה!

ו. בנימין זאב יטרף

בְּנֵימִן זָאב יִטְרֹף בַּבֶּקֶר יֵאָכֵל עַד וְלַעֲרֵב יִחַלֵּק שָׁלָל:

(בראשית מט. כז)

נמשל בנימין לזאב, על שהוא טורף ובורח, וכן לא נמשכה מלכות בית שאל.

ויהודה נמשל לאריה, לפי שנמשכה מלכות בית דוד. (מדרש)

העלוב שבכל שבטי ישראל, היה שבטו של בנימין. ועל כן הוא היה גם העז שבשבטים, ונקרא טורף.

תכונות אלה הוריש להם אביהם בנימין, מאשר הוריישה לו אמו רחל.

קטנה היתה רחל אמם: ושם הקטנה רחל.

וכן נקרא בנימין קטן, תשע פעמים בתורה: והנה הקטן את אבינו היום. — וילד זקונים קטן וכו'.

ועל כן אמר שאל לשמואל: הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל —

*

תניא: היה ראוי יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים — אלא —

ואף על פי כן יצאו מבנימין אחיו. (רש"י: אותן העשרה, שפיתחו מיוסף).

(סוטה ל:)

עשרה בנים היו לבנימין, עשרה שבטים — אך גם בזה אתה שומע לעג לרש. כי אף על פי שהיו לו עשרה בנים, בכל זאת התמעט באוכלוסין, במספר בני ישראל. לראובן היו ארבעה בנים ומספר שבטו במפקד האחרון בפרשת פנחס היה שלושה וארבעים אלף ושבע מאות ושלושים.

ליהודה שני בנים שהולידו, ומספרם ששה ושבעים אלף וחמש מאות. וכן יחסית השבטים האחרים.

לדן היה בן אחד ומספר שבטו: ארבעה ושישים אלף ושש מאות.

ואילו לבנימין, היו חמשה וארבעים אלף ושש מאות, מכל עשרת בניו.

[על זה העיר לנו יפה ה, חפץ חיים" וצ"ל: כי כאן גילתה לנו התורה כי אין חכמה ואין עצה לנגד ד'. כי לדן היה רק בן אחד, חרשים בן דן, והוא היה חרש (סוטה יג.) ואעפ"כ עלתה לו שהיה מרובה באוכלוסין יותר מבנימין שהיו לו עשרה בנים (חפץ חיים על התורה פ' פנחס)].

*

לְבִנְיָמִן אָמַר יְדִיד ד': שָׁפֵן לְבָטַח עָלָיו

חָפָף עָלָיו כָּל הַיּוֹם וּבֵין כְּתָפוֹ שָׁבַן.

(דברים לג. יב)

תניא: רצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה מזבח בנוי. ובנימין הצדיק היה מצטער עליה בכל יום לבלעה.

שנאמר: חופף עליו כל היום. ולפיכך זכה ונעשה אושפיזיכון

לשכינה, שנאמר: וביזכתפיו שכן.

או שפיזכון אתש כעת-תמפלתשהיצוגהארון נתון בחלקו.
חופף עליו כל היום — מלשון, נזיר חופף ומפספס (נזיר מב.), כאדם
המתחכך מחמת דאגה, שאינו משיג תאוותו (הפצו) (יומא כב. — רש"י).

מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו?
שכל השבטים היו במכירתו של יוסף, ובנימין לא היה. (ויסף גם הוא
היה שם, והוא הגורם).

ד"א: שכל השבטים נולדו בחוץ לארץ ובנימין נולד בארץ ישראל.
חביב בנימין שנקרא ידד למקום, שהרבה אוהבים הם, וחביב מכולם
ידיד. בית המקדש נקרא ידיד, שנאמר (תהלים פד) מה ידידות
משכנותיך — (ספרי וזאת הברכה יב)

ידידות זו שנתנה לשבט בנימין בברכות משה, וההבטחה שתשרה שכינה בחלקו,
גם את אלה לא בקלות השיגם, כי אם אחרי מאבק קשה עם כל שבטי ישראל.
ביחוד נאבק עם שבט יהודה, שהיה יריבו הגדול על המקדש ועל המלוכות.

שֵׁם בְּנֵימִין צָעִיר רַדִּים, שְׂרֵי יְהוּדָה רַגְמָתִים.

(תהלים סח. כח)

היה רבי מאיר אומר: כשעמדו ישראל על הים, היו שבטים מנצחים זה
עם זה. זה אומר: אני יורד תחילה לים, וזה אומר: אני יורד תחילה לים.
קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחילה. שנאמר שם בנימין צעיר
רדם. אל תקרי רדם, אלא רד—ים.

והיו שרי יהודה רוגמים אותם, שנאמר: שרי יהודה רגמתם.
לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיוזכו לגבורה. שנאמר וביין
כתפיו שכן. (סוטה לז.)

זכותו למקום המקדש, רמוזה גם בברכת יעקב: בנימין זאב יטרף, ותרגמו אונקלוס:
בְּאֶרְצָה תְּשֵׁרֵי שְׂכִינְתָא וּבְאֶרְצָנְתָה יְתַבְנֵי מְקַדְשָׁא —

ובגמרא (זבחים נד.) נחלקו רב ולוי, רב מתרגם: יתבני מדבחה — כלומר:
המזבח. ולוי מתרגם: מקדשא, מקום המקודש לדמים.

לא כל המקדש היה בחלקו של בנימין ולא כל המזבח, כי יהודה לקח ממנו את הר
הבית, את הלשכות ואת העזרות (יומא יב) וגם מן המזבח הבליע יהודה קרן אחת
מארבע קרנותיו לתוך חלקו — ועל כן הקרן הזאת נשארה בלי יסוד —

וקרן מזרחית דרומית לא היה לה יסוד.

מאי טעמא? — לפי שלא היתה בחלקו של טורף (בנימין).

(זבחים נג: רמב"ם הלכות בית הבחירה ב.)

ועל זה היה בנימין הצדיק מצטער, בכל יום —

ולל בן שתי בנות (בראשית ויצא כט. טז).
 שם הגדולה לאה — גדולה במתנותיה; כהונה לעולם ומלכות
 לעולם. דכתיב (יואל ד) ויהודה לעולם תשב.
 ושם הקטנה רחל — קטנה במתנותיה; יוסף לשעה, ושאל
 לשעה, ושילה לשעה, שנאמר (תהלים עח) וימאס באהל יוסף ובשבט
 אפרים לא בחר. (ב"ר ע יד—טו)

שבטי יוסף ובנימין עמדו אף הם כאבותיהם, במאבק תמידי ומר עם אחיהם,
 על המתנות הקטנות, שהנחילה להם רחל אמם.
 שבט יוסף ואפרים היו תובעים בפה: וידברו בני יוסף את יהושע לאמר, מדוע
 נתת לי נחלה גורל אחד ורחל אחד ויחבר אחד וכו' (יהושע יז. יד).
 ואחרי כן באו איש אפרים אל גדעון בטענה, על אשר הלך להלחם במדין, ולהם
 לא קרא ויריבון אתו בחזקה (שופטים ח. א).
 ובדומה לזה נצעק איש אפרים על יפתח בשובו ממלחמת בני עמון ואמרו
 אליו: ביתך בשרוף עליך באש. (שם יב. א.).

לעומתם סבלו בני בנימין את מאבקם בשתיקות. יש פה ושותק.

רבי אומר: בכל התחומים הוא אומר וירד הגבול, ותאר הגבול.
 וכאן (במטה בני יהודה) הוא אומר (יהושע טו) ועלה הגבול גיא
 בן הינום כתף היבوسی היא ירושלים, מלמד, שבית הבחירה היה בנוי
 בחלקו של בנימין וכראש תור יוצא מחלקו של בנימין לחלקו של יהודה,
 שנאמר: ובין כתפיו שכן. (ספרי ברכה)

מובלעות היו נחלותיהם של יהודה ובנימין זו בזו, וכל אחד מהם הצטער לבלוע
 את הקדש והמקדש.

כאשר חילק יהושע את ארץ ישראל לשבטים, עוד לא היה ידוע בבירור, בחלקו
 של מי בדיוק תשרה שכינה, על כן נתנו דושנה של יריחו לקיני, לבני בניו של
 יחרו, והיו אוכלים אותה ארבע מאות וארבעים שנה. וכשרתה שכינה
 בחלקו של בנימין עמדו ופינו אותו מלפניהם (ספרי ברכה יב).
 וכל אותן השנים המרובות עמדו כמחכים, זה מול זה יהודה ובנימין, ושמו
 גבולותיהם המובלעים ונוגעים זה בזה בגלל הבטחות שהובטחו גם שניהם, על בית
 הבחירה ועל ירושלים.

על כן נאמר גם על יהודה: ואת היבوسی יושבי ירושלים לא יוכלו (יכלו קרי) בני
 יהודה להורישם (יהושע טו. סג).

וגם על בנימין: ואת היבوسی יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין. (שופטים מ. כא).

*

מי ידע אם לא ההתנצחות האילמת הזאת שביניהם, היא אשר הגבירה המרירות
 בבני בנימין המקופחים תמיד, והרגומים על הים על ידי שרי יהודה. ואם לא זאת
 המרירות הכריחה אותם להיות נועזים וטורפים כזאבים, וללמד את בניהם קשת:
 נושקי קשת מימינים ומשמאילים באבנים ובחיצים בקשת מאחי שאל מבנימין
 (דה"א יב. ב).

ובימי הגבעה: מכל העם הוזה שבע מאות איש בחור אטר יד ימינו, כל זה קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. (שופטים כ. טז).
האם לא זאת המרירות, היא שהוליכה אל הפרק המכוער ביותר בדברי ימי שבטי ישראל, והיא שעשתה את המלחמה האומללה ביותר, מלחמת אחים, בה נהרגו שבעים אלף איש מישראל ומבנימין.
הלוא זה מעשה הפלגש בגבעה נכתב בעט ברזל, והיה לחרפות, לדראון עולם.

הַעֲמִיקוּ שַׁחְתוּ פִּימִי הַגִּבְעָה — —
פִּימִי נִגְבְּעָה חֲטָאתָ יִשְׂרָאֵל — —

(הושע ט. ט. ט. ט.)

לפי פשוטו של המקרה, המסופר בסוף ספר שופטים, מתעוררות שאלות רבות וקשות. ואלה מקצתן הנוגעות לענייננו: למה סגרו עליהם בני הגבעה אשר לבנימין, אשר נוכח יבוס היא ירושלים, ודימו מעשיהם למעשה סדום ועמורה לכלות רגל מגבולם? ולמה נתנו ללון ברחוב העיר, לאיש הלוי העובר אורח ולאשתו, ואין איש מאסף אותם הביתה?

ולמה חיפו כל שבט בנימין על אנשי הבליעל, אשר עשו זמה ונבלה בישראל, ולא אבו לשמוע בקול אחיהם בני ישראל, אשר בקשו להסגירם ולבער הרעה מישראל? וכיצד העיזו בני בנימין לצאת למלחמה עם כל שבטי ישראל, אשר נאספו בקהל עם האלקים, ארבע מאות אלף איש רגלי שולף חרב?

וְאֵב וְטָלָה יָרְעוּ כְּאֶחָד,

(ישעיהו סה. כה)

ז א ב — זה בנימין, שנאמר (ויחי): בנימין זאב יטרף

וטלה — אלו השבטים, שנאמר: (ירמיהו ג. יז): שה פזורה ישראל.
(ב"ר צה. א)

מדרש פליאה זה, על חזון השלום באחרית הימים, רוצה לקרב את בנימין אל כל בית ישראל, אחד אל אחד. ורוצה הוא לתקן את חטאת ישראל זו, אשר מראשית היותם על אדמתם. הן בימים ההם, בימי הגבעה, אין מלך בישראל ואין תפארת מקדש. כי היו אז השבטים מפוזרים ומפורדים, כל אחד בתחומו, כל אחד בכרמו: מאותה שעה שנתחלקה ארץ ישראל, היתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, (ילק"ש יהושע לה.) — שה פזורה ישראל.

והנה זה המאורע בגבעה הקהיל את כל העדה כאיש אחד, למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד — כאיש אחד חברים, לגשת למלחמה עם בני בנימין. ובני בנימין תחרישו ולא ענו אותם דבר. כי למודי שתיקה היו ממכורותיהם — כאבן החושן, אבנם ישפה — ישפה ואינו מדבר.

אך בזאת הפעם, גם הם שלפו חרב.

וַיָּצְאוּ בְנֵי־בְנִימִין מִן־הַגִּבְעָה וַיִּשְׁחִיתוּ בְּיִשְׂרָאֵל בַּיּוֹם הַהוּא

שָׁנַיִם וָעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ אָרְצָה.

(שופטים כ. כא)

בנימין זאב יטרף!

בתמונה ראשונה אפשר לקבל את הדמיון הזה, שבנימין הוא הזאב, והשבטים כולם הם הטלה, שהרי בצדק באו השבטים לתבוע מבנימין, להוקיע את הנבלה, אשר נעשתה בישראל. ואילו שבט בנימין היקשה עצמו, ויצא למלחמה עמיהם. אבל התמונה השנייה הופכת את פני הדברים, כי בה נראה את בנימין, שהוא הטלה הנרדף והמעונה על ידי כל יתר שבטי ישראל אשר סבבוהו כתרודהו, כזאבים.

פָּתְרוּ אֶת בְּנֵימִין הַרְדִּיפוּהוּ מְנוּחָה הַרְדִּיכוּהוּ
עַד נִכַח הַגְּבֵעָה קָרַח שָׁמַשׁ :

(כ. מג)

וַיְהִי כָּל הַנְּפִלִים בְּבָנֵימִין עֶשְׂרִים וְחַמְשָׁה אָלֶף אִישׁ — — (מו)

וַאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בְּמַצָּפָה לֵאמֹר

(כא. א)

אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא-יָתֵן בְּתוֹ קְבֹנֵימִין לְאִשָּׁה.

הנדוי המר הזה, הרדיפה שלאחר הרדיפה, להכותם לפי חרב מעיר מתים עד בהמה, עד כל הנמצא, ולשלח באש את כל עריהם, כל זה מוכיח על האיבה הקודמת שהיתה בלכם על בנימין, והמעשה הזה בגבעה, הוא אך נתן להם ההודמנות ללבות את האש. על כן לא נתפלא על התייצבות פינות כל העם, כל שבטי ישראל — בקהל עם האלקים, ארבע מאות אלף איש רגלי שולף חרב, לעלות למלחמה על מספר אנשי בליעל, אשר בגבעת בנימין. [השוה עם המקרה הדומה לזה, בימי יהושע (פרק כב), ששם היתה התקהלות העדה במתינות ושלחת השליחים בדרך כבוד, ודבריהם אל בני ראובן ואל בני גד היו דברי טעם ולא בחריפות איום שולפי חרב].

וכי למה ועל מה כה נזעקו, לתבוע עלבוננו של האיש הלוי ופלגשו? וכי מי היה זה האיש הלוי, אשר העמידוהו בקהל עם האלקים, לספר ספור הנבלה בישראל? הלא הוא בעצמו בעל הנבלה, שנבל את פלגשו המתה!

וַיִּקְרָה עַל-הַמָּוֶר —

וַיָּבֹא אֶל-בֵּיתוֹ, וַיִּקַּח אֶת-הַפְּאֲקֶלֶת, וַיִּחַזַק בְּסִלְנָשׁוֹ,

וַיַּנְתֵּהָ לְעַצְמִיהָ לְשָׁנָיִם עֶשְׂרִים וְנָתַתִּים

וַיִּשְׁלַחֶהָ בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל,

(יט. כח—כט)

ומדוע לא נתחללו בכל גבול ישראל למראה הנבלה הזאת? —

ולפי שספרו לנו חז"ל (בגיטין ו:): הוא היה האשם מבתחילה בסטיית פלגשו ובבריחתה, כי היה מטיל אימה יתירה בתוך ביתו. ושלא כדין עשה גם לפי פשוטו של מקרא, שהלך להשיבה ולקחתה מבית אביה, אחרי אשר הוטמאה. והוא גם אשם אשם באשר הוסיף להתמהמה בבית חותנו, לאכול עמו ולשתות עמו תמשה ימים, ודחה יציאתו מערב עד בוקר, ומבוקר עד נטות היום, ולבסוף לא נהג בדרך ארץ ולא יצא בכי טוב, אלא, כאשר רפה היום לערוב —

ולמי כל הנבלה הזאת אשר נעשתה בישראל, הלא לזה האיש הלוי, אשר בחר לעשות כמעשה אנשי סדום, שכן הוא עצמו החזיק בפלגשו והוציאה להם לאנשי הבליעל שבגבעה, להתעולל בה כל הלילה עד הבוקר. ומה גורא מחזה אותו בוקר.

וַיִּקָּם אֲדֹנֶיהָ בַּבֹּקֶר,
וַיִּפְתַּח אֶת דְּלֹתוֹת הַבַּיִת, וַיֵּצֵא לְלֶכֶת לְדָרְכוֹ
וַהֲזִיחַ הָאֱשֶׁה, שִׁינָּשׂוּ זַפְלֹת פֶּתַח הַבַּיִת וַיִּדְיָה עַל-הַסָּף:
וַיֹּאמֶר אֲלֵיהָ קוּמִי וְנִלְכְּהוּ — וְאִין עוֹנָה — (יט. כו"כח)

גם ללוט אשר כמעשהו אמר לעשות בבנותיו, הכאיב הקב"ה בעונש קשה לדורות.

מנין שלוט בחר לעשות כמעשה סדום, שכן אומר להם לאנשי סדום, הנה נא לי שתי בנות וגו'. בנוהג שבעולם, אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו, והורג או נהרג. וזה מוסר בנותיו להתעלל בהן.
אמר לו הקב"ה: חידד, לעצמך אתה משמרן, ולבסוף תיגוקות של בית רבן משחקין וקורין: ותהריגנה שתי בנות לוט מאביהן. (תנחומא וירא יב)

והאיש הזה גרוע היה מלוט, שכן לוט אך אמר זאת להציל את אורחיו. והוא עשה זאת להציל את עצמו.

הנהגה האיש הבוזה הזה, העיז מצחו והתייצב בתוך קהל עם האלקים, לתבוע את עלבון אשתו הנרצחת, מאת כל פנות העם, אשר הזעיק אותם, מדן ועד באר שבע. [בפרק הזה הוא נקרא איש האשה הנרצחה (כ. ד) בעוד שבפרק הקודם הוא נקרא אדוניה והיא נקראת פלגשו].

ומכל שבטי ישראל אשר נקהלו כאיש אחד, לא קם איש אחד להוקיע את חטאת הנבל הזה, אשר ביזה את אשתו בחייה ובמותה, וגם הוא היה ברצוניה. והנה קמו כל שבטי ישראל שולפי חרב, להלחם בשבט בנימין, להרדיפו מנחה, ולהטיל אך עליו את כל כתם חטאת סדום.

על כן לא ענו להם בני בנימין, ועל כן העיזו ויצאו להשיב מלחמה שיערה, וישאבו את כוחם ממרירות עלבונם הנצחי, אשר שם חלקם להיות מקטני שבטי ישראל. ועל כן, לא בכה שבט בנימין בשעה ששלחו באש את כל עריהם, לבלתי השאיר להם ירושת פליטה לבנימין (כא. יז). ולא פתח את פיו בשעה שנשבע איש ישראל לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לא שת.

כי כימי הגבעה, כן היו ימי הגביע, אשר נמצא באמתחת בנימין אביהם. כאשר עמד שם בין אחיו, נגש והוא נענה ולא יפתח פיו. (ישעיהו נג. ז). וכמוהו עמדה גם אמו רחל שותקת בעלבונה, בשעה שראתה סבלונותיה ביד אחותה — — וכרחל על גוזזיה נאלמה (שם).

*

אך אלקים, הרואה בעלבון של עלובים חנן את שבטו של בנימין וזיכהו בידדות

בְּנִימִין אָמַר יָדִיד ד', יִשְׁעֵן לְבַטַח עָלָיו
חֹפֶף עָלָיו כְּלֵי-הַיּוֹם וּבֵין כְּתָפָיו שָׁכַן:

בנימין שהוא ידיד ד', ישכון בארצו לבטח על השם, והשם יהיה חופף עליו
כל הימים ומשרה שכינתו בארצו (דברים ברכה — ראב"ע רמב"ן)

מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו ?

משל למלך שבא אצל בניו לפרקים. כל אחד ואחד אמר : אצלי הוא שורה.
קטן שבכולם אמר : אפשר שמניח אבא אחי הגדולים ושורה עמי ?

הלך ועמד ופניו כבושות ונפשו עגומה.

ראה אותו אביו שעמד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו, אמר : מאכל
ומשתה יהיה משלכם ולינתי תהיה אצלו.

כך אמר הקב"ה בית הבחירה יהיה בחלקו של בנימין וקרבתו מכל
השבטים. (ספרי, דברים ברכה יב)

משל למלך שהיו לו בנים הרבה. משהגדילו הלך כל אחד ואחד ותפס את
מקומו. קטן שבכולם, היה אביו אוהבו, אוכל עמו ושוחה עמו. נשען עליו
ויוצא, נשען עליו ונכנס. כך בנימין הצדיק, קטן שבשבטים היה, והיה
יעקב אבינו אוכל עמו ושוחה עמו. נשען עליו ויוצא, נשען עליו ונכנס.
אמר הקב"ה : מקום שסמך צדיק זה ידיו, שם אני משרה שכינתי — לכך
נאמר : וּבֵין כְּתָפָיו שָׁכַן.

אולי בחנינה זו ברכו יוסף כאשר ראהו בין אחיו :

וַיֵּשֶׂא עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן אָמוֹ — וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים יִתְּנֶךָ בְּנִי.

*

ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן אמר :

מסורת אגדה היא, שביד בניה של רחל עשו נופל. שנאמר (ירמיהו מט.)
אם לא יסתבום צעירי הצאן. ולמה קורא אותם צעירי הצאן, לפי שהם
קטנים של שבטים. שבוה כתיב נער, ובוה כתיב קטן.
בוה כתיב נער : (וישב לו ב.) והוא נער את בני בלהה. ובוה כתיב קטן
(והנה הקטן את אבינו היום).

הזהרו במקופחים, שהם שומרים במרי נפשם את עלבונם, לפרוע מעולביהם,
בעת פקודתם.

אולי משום כך נמסרה מלכות הרשעה בידי בניה של רחל ; ויוסף היה לטטנו של עשו,
ואחרי בנימין. אחר כך בנימין בעממ"ך (שופטים ה). כיון שהם היו
הירודים שבאחיהם והמקופחים, על כן הרגישו הם מאד מאד את קיפוחו הראשון
של יעקב אביהם, אשר בבטן אמו רוצצו עשו אחיו וקפחו ועכבו מלצאת ראשונה.
ויצא הוא הראשון, אדמוני — שופך דמים.

לָכֵן שָׁמְעוּ עֲצַת־ד' אֲשֶׁר יָצַח אֵל אֲדֹנָי —
אִם לֹא יִסָּחֲבוּם צָעִירֵי הַצֹּאן אִם לֹא יֵשִׁים עֲלֵיהֶם גְּנָהִים.

(ירמיהו מט. כ.)

*

במדרש „פנים אחרות“ מצאנו טעם נוסף, למה זכה בנימין שיבנה בית המקדש בחלקו. והטעם הזה ישלים את מראה הפנים האחרות של בנימין השותק, אשר כמוהו כאמו רחל הוא יודע שתקה בהכירו כי קטן הוא, אבל מכאן הוא גם מתרומם לעת כזאת אשר הוא נדרש, לקוממיות ולמלכות.

ויהי באמרם אליו יום ויום ולא שמע אליהם, ויגידו להמן לראות היעמדו דברי מרדכי, כי הגיד להם אשר הוא יהודי. (אסתר ג. ד.)

אמר לו המן הרשע וכל עבדיו, מדוע אתה עובר את מצוות המלך? אמר: יהודי אני. אמר לו המן והלא אביך השתחוה לעשו אבא? אמר לו: בשעה שהשתחוה, היה בנימין במעי אמו, ולא השתחוה. ואני בן בנו של בנימין, שנאמר (ב. ה) איש ימיני וכשם שלא השתחוה אבי, כך אני איני משתחוה לך, לכן נאמר: ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה.

(מדרש פנים אחרות, ילק"ש)

על זאת צור עולמים, שמר אותו במעי אמו עד אשר יעלו לארץ ישראל ולכן יבנה בית המקדש בחלקו, וישכן שכינתו בגבולו. (תרגום שני)

ומזה הטעם אמר שמואל הנביא על שבט בנימין, הלא אם קטן אתה בעיניך, ראש שבטי ישראל אתה, כי הוא מיוחס יותר מכל שבטי ישראל. ואמר לשון שבטי ישראל, ולא אמר יעקב, משום שנולד משעה שנקרא שמו ישראל. (ראה בראשית, וישלח לה. י.)

ועל זה רמז בתהלים כ"ב. יראי ד' הללוהו, כל זרע יעקב כבדוהו, וגורו ממנו כל זרע ישראל. ופירש בויקרא רבה (ג. ב) יראי ד' הללוהו — אלו גרי הצדק, וכל זרע יעקב כבדוהו — אלו כל השבטים. וגורו ממנו כל זרע ישראל — זה שבט בנימין.

(העמק דבר — הרחב דבר על הכתוב אחר נגש יוסף ורחל וישתחור)

ראוי לשים לב, כי זה הפרק בתהלים כ"ב, למנצח על אילת השחר, מיוחס לאסתר.

לפדת המאמרים על „מה בין שאול לדוד“, יופיע כס"ד בגליון הבא פרק סיום בשם: „יסוד ומלכות“.

הערות לספר "שם הגדולים"

בבחרתי — זה עשרים שנה ויותר — רשמתי כמה הערות על גליונות הספר „שם הגדולים” להחיד"א זצ"ל.
הגני מפרסם בזה הערות אלו, כפי שכתבתי אן. לא עמדתי מחדש על הדברים ולא בדקתי בספרים; ייתכן שיש דברים שאפשר להרחיב עליהם את הדבור, כתוצאה מהספרים הרבים שהופיעו מאז.

מערכת גדולים

אות א

[ט] הראב"ד, בקצרה אני אומר דרש"י קודם לרמב"ם דאי. כן כתב גם בספר היוחסין, בריש מאמר חמישי.

[י] הראב"ד השני, והוא תלמיד רבינו משה הדרשן. כן היא דעת בעל היוחסין שם ועיין במבוא לס' האשכול להרה"ג ר' צבי בנימין אריעברג ז"ל עמוד IX שהוכיח שאינו כן, עיי"ש.

[שם] הראב"ד הנזכר חבר חידושים על התלמוד... וגם אני ראיתי חידושי על קצת מס'. הרב המגיד הלי' שכנים פ"ח ה"ה כ' וז"ל: „וכן פסק הר"א ז"ל בפירושו", עכ"ל, ונראה שהכוונה לפירושו על מס' בבא בתרא.

[עט] רבינו אברהם ממונפלייר... ובס' שתי ידות באור תורה פ' לך לך מזכיר חידושי לחולין. מביאו כבר המאירי בפתחתו למס' אבות, עיין מבוא האשכול הנ"ל עמוד VII.

[קלב] רבינו אהרן הלוי, נכדו של הרו"ה בעל המאור. ז"ל הריטב"א בחי' למס' שבועות מח. ב סוף ד"ה ולענין: „אבל מורי הרא"ה ז"ל היה סובר כדברי זקנו הרו"ה ז"ל, עכ"ל.

[קעט] מהר"ר אליה קאפפאלי.

למד בפדואה שבאיטליה עיין בס' Gli Ebrei in Venezia עמוד 46.

[רלח] רבינו אשר בן הרב ר' משולם.

הוא אחד מגדולי בידר"ש הקדמונים. חיבר קונטרס החילוקים שבין יו"ט ראשון ליו"ט שני, כמש"כ המאירי בספרו מגן אבות ענין הששי עמוד לו.

אות ב

[לו] רבינו ברוך מארין יון... בפסקי מהר"ם ריקאנטי מביא... וכן במרדכי ושאר גדולים. וכן באור זרוע.

[ד] גאוני הראשונים. כתוב קודם פסקי סוטה שנדפסו להרב המאירי... שהוא על רבינו האי. המאירי בבא בתרא ו. א (ד"ה מקצת) קורא לרבינו האי „מקצת גאונים”.

[ו] גדולי הדורות שלפנינו... משם הרב מרדכי בן מהר"ש שירלייב שכוונתו על הרשב"א. אאמו"ר הרה"ג ר' אברהם סופר שליט"א בהקדמתו למאירי על מס' קידושין ומס' כתובות כתב שהכוונה על הרמב"ן.

[שם] זה אינו אך... כוונתו על הראב"ד וכן הוא בס' הליכות אלי. ולא נראה שהרי הרב המאירי כשמביא את דברי הראב"ד בחידושי קורא „גדולי המפרשים”, וכשמביא את דבריו בהשגותיו קורא „גדולי המגיהים”.

[יג] דרנמ"ה רבה דרביה של רש"י. עמ"ש רבינו המחבר ז"ל לקמן אות י סי' רכה.

אות ד

[לה] מהר"ר דוד ניטו.

הוא היה מוויניציאה, ע' בס' Gli Ebrei in Venezia עמוד 79.

אות ה

[ט] רבינו הלל בר' אליקים פי' ספרא וספרי. נראה שחיבר פירוש גם על תורת כהנים, ז"ל הראב"ד בפירושו על תורת כהנים פ' בהר כב, כד: „כבר פי' ר' הלל בת"כ”, עכ"ל.

אות ו

[ד] רבינו וידאל די טולוצא. דהרב המגיד כוון לרמוז דעת הריטב"א... וכבר נודע שהרב המגיד חיברו של הר"ן.

ואני מצאתי שהריטב"א בחי' למס' כתובות ז, א ד"ה במאי כ' וז"ל: „וכן פסק הרמב"ם ז"ל והמגיד” עכ"ל, וצ"ב למי כוונתו.

אות ח

[נא] רבינו חננאל — רבינו חננאל בן רבינו חושיאל פירש תלמוד סדרי בגימ' ישרה אלא שקיצר בפירושו מאד... ס' כ"י ישן נושן.

כ"כ מלה במלה בדיוק המאירי בפתיחתו למס' אבות, וע' בס' שערי ציון (הוצ' בובר), עמוד 35.

אות י

[ח] רב יהודאי גאון, וראיתי בספר כ"י ישן נושן שכתב כמה סוגיות ופרקים [וברור ל' שהיא ט"ס וצ"ל: „פסקים”] בגמרא והיה בשנת ד אלפים תצט.

כן הוא אות באות בפתיחתו של המאירי למס' אבות.

[כט] רבינו יהודה החסיד, שאפשר דרבינו יהודה החסיד הוא רבינו יהודה מפאריש. רבינו אלעזר בעל הרוקח מחבר ספר החכמה הוא תלמידו של ר"י החסיד, ובמרדכי פרק יש נוחלין (סי' תקעח) כ' וז"ל: „ספר החכמה קבלתי ממורי ה"ר יהודה ממגנצא, עכ"ל. ועי' ב, מערכת ספרים" אות ר רקח.

[צח] רבינו יונה החסיד מגירונדא תלמיד הרמב"ן. בדברי רבינו יונה שבשיטה מקובצת בבא בתרא ו, א (ד"ה אמר רב נחמן) כתב וז"ל: „ויש מרבתי ז"ל שהם אומרים...“, עכ"ל, וכוונתו להרמב"ן, עיי"ש.

[שם] ובס' היראה הזכיר לרבו רבינו שמואל בר' שניאור. ובנמוקי יוסף על הל' ציצית (סוף ד"ה אמר רב) כתב וז"ל: „וכן פי' ה"ר יונה בשם רבו ה"ר משה בר' שניאור ז"ל עכ"ל. ר' משה הוא אחיו של ר' שמואל הנ"ל, ושניהם ז"ל הם מחכמי איברא, ע' ארחות חיים ח"א הל' תלמוד תורה סי' כא, (וברור שט"ס ישנה שם וצ"ל: והר' משה).

[שם] וחיבר ביאור להלכות הרי"ף ונדפס מס' ברכות. עמ"ש לקמן באות ת.

[שם] רבינו יונה... שם יוחסין כ' שהוא תלמיד מובהק להרמב"ן. המאירי בפתחתו למס' אבות מזכירם יחד ולא כ' שר' יונה היה תלמיד הרמב"ן.

[שם] ובספר הפרדס כ"י לרבינו אשר בר' חיים כ' דהקדוש רבינו שלמה בן אברהם ממונפלייר היה רבו של רבינו יונה.

כן יוצא ברור מדברי הרשב"א בחי' למס' נדרים מו, ב (ד"ה ואמר) שכתב וז"ל: „וכמ"ש מורי הרב ז"ל [עיי"ש סד"ה וכן] מפי רבו ר' שלמה בר' אברהם ז"ל, עכ"ל.

[קטו] רבינו יוסף בעל שמועות.

אולי הוא ר' יוסף בן גרשום שמביאו המאירי בספרו מגן אבות ענין ששי עמוד לו. ר' יוסף היה מחכמי פרובינציא וגם ר' ירוחם היה מהם.

[קמו] רבינו יהוסף הלוי ז' מינאש... ורבו של הרמב"ם.

בס' יוחסין ריש מאמר חמישי מסופק בזה.

[שם] ובאו לידי חידושים לשבועות לרבינו ז"ל הנזכר כ"י וראיתי שיש בהם תוספות על הגנדפס.

וכן גם ספר חידושו לרבא בתרא הגנדפס אינו חלק מספרו למס' זו, שהרי בשיטה מקובצת לב"ב מביא הרבה דברים בשמו שאינו בגנדפס.

[רצא] שר"י הלבן הוא ר"י הפחור [והוא ריב"א].

בטור או"ח סס"י תקכו נזכר ה"ר יעקב בן ה"ר יצחק הלבן.

[שכט] מהר"ר יצחק לוי ואלי מרבני מדינא.

עבר ריב בינו ובין רבני וויניציאה ולא רצו לסמכו ע' ס' Gli Ebrei in Venezia

עמוד 166.

[שנח] מהר"ר יצחק פארדו. אתר דעת - מכללת הרצוג
היה מוויניציאה ומשם יצא לאמסטרדם ע' בס' הנ"ל עמוד 79.

[שעט] הריב"ש תלמיד... ורבינו חסדאי.
ב"ר יהודה כמש"כ בשו"ת הריב"ש ססי שכב.

אות מ

[מו] רבינו מנחם, ובס' קורא הדורות כתב ששם הספר ס' מנחה.
בספר שערי ציון (עמוד 46) כתב ששם הספר הוא ס' מנח.

[עג] הרב המעילי, ובתשובת הרדב"ז... מזכיר ר' שמעון המעילי.
הוא אביו של ר' מאיר, ע' כסף משנה הל' גדרים פ"ז הי"א.

[קסב] הרמב"ן, ובחי' שבועות להרמב"ן כ"י פ' שבועת הפקדון כתב דרבו רבינו נתן
בכה"ר מאיר.

נראה שר' מאיר זה הוא ר' מאיר ב"ר יצחק מחבר ס' העזר תלמיד חבר
של הראב"ד. כמש"כ המאירי בפתחתו למס' אבות, ושם מזכיר גם את בנו ר' נתן
שהיה רב גדול, עיי"ש.

[שם] והרמב"ן כתב קבלתי מפי מורי רבינו יהודה.

נראה שהוא ר' יהודה ב"ר יקר שהרי המאירי בס' מגן אבות עמוד יח כ'
זו"ל: „ואף הרב ר' יהודה ב"ר יקר שהיה רבו של הרב הנוכח [ר"ל הרמב"ן], עכ"ל.

[קצה] רבינו משולם, וק"ק על מרן... שכ' ובספר ארחות חיים כתב משם בעל ההשלמה
כדברי רבינו משולם ע"ש, והרי רבינו משולם מר ניהו בעל ההשלמה.
פלא הוא בעיני שנעלם מרבינו המחבר זצ"ל שר' משולם ב"ר יעקב היה לפני
ר' משולם בעל ההשלמה, ע' בס' שערי ציון עמוד 40.

אות ש

[ג] מהר"ר שאול הלוי מורטירא.

היה מוויניציאה ע' בס' Gli Ebrei in Venezia עמוד 79.

[לה] רש"י, מצאתי בס' כ"י נושן ראש...

כ"כ מלה במלה המאירי בפתחה למס' אבות.

לא הזכיר רבינו המחבר זצ"ל את ר' שמואל מאוטרנטו, המובא בספר העיטור
דפוס למברג דף יד עמוד ג, שהשיב לר' שילה בנו של ר' יצחק מסימפונטי.

אות ת

[א] תלמידי רבינו יונה... והרי בפירוש ברכות להר"ף... וא"כ הרי מבואר דודאי אין
הרמב"ן מכלל תלמידי רבינו יונה.

המאירי בסוף פתיחתו למס' אבות כ' זו"ל: „שמענו שמע הרב הגדול ר' יונה
ושמע הרב הגדול ר' משה ב"ר נחמן... ומתלמידיהם שמענו הרב יצחק ב"ר אברהם
נרבוני אשר חבר ספר פירוש הלכות הרי"ף, עכ"ל.

מערכת ספרים

אות א

לא הזכיר רבינו המחבר זצ"ל את ספר האסופות שחברו ר' אליה ב"ר יצחק מקרקסונא, מביאו הארחות חיים ח"ב, הל' אסורי מאכלות סי' ק"ב, ונוכר גם בס' שערי ציון עמוד 41, עיי"ש בהערה תקא.

אות מ

[י] ספר המאורות, חיבר החכם רבינו מאיר כ"כ בספר הכלבו בדיני כיסוי. וכן הוא בארחות חיים ח"ב הל' כיסוי הדם סי' א, ובעוד מקומות, ראה שם במפתח שבסוף הספר.

[לה] ועלה הרב מגדל עז לארץ ישראל כמ"ש פ"ז מלולב. וגם בהל' שכנים פ"ח ה"ה.

[קיט] מכתב... ניכר דהיה קדמון.

דמאירי בספרו מגן אבות עמוד לו מזכירו.

[קלד] ובספר ארחות חיים וס' הכלבו כותבים בעל המלמד. וכן כתב המאירי בס' הנ"ל עמוד ד.

אות ש

לא הזכיר רבינו המחבר זצ"ל את ספר שער הפנים שחיבר ר' אליעזר מבורגוניא, מביאו הארחות חיים ח"ב הל' אסורי מאכלות סי' קב.

תקונים והערות ל"הערות ביבליוגרפיות לספרי חתם סופר ולתשובותיו"

הערותי על אי אלה בעיות ביבליוגרפיות זכו לתמהוני להערות ותגובות מצד כמה ידידי הי"ו — ולכל אחד אני מודה על כך. ארשה לרשום אי אלה תקונים והערות שקיבלתי ושנתעוררתי עליהם.

המעין שנה ט' גליון א' תשרי תשכ"ט :

עמ' 50. העירני הרה"צ הג' רבי יוסף נפתלי שטרן שליט"א על תעודה מענינת שהדפיסה בהקדמת ספרו מכתב סופר חלק א' (ירושת"ו תשי"ב, דף י"א ע"א) ; קול קורא שיצא על ידי הרה"ג ר' שמעון סופר זצ"ל מסדר שו"ת ח"ס חלק יו"ד וגיסור-חורגו המוציא לאור את הספר, שגם בזה נזכר בפירושו שבעזבונו מרן נמצאו „אלף ושע"ז" תשובות.

עמ' 53 הערה 6. אני מודה לר' שלמה סופר במה שמחזק דברי (המעין, שנה ט' חוב' ניסן, עמ' 75 מס. 1) מתוך דברי הגהות ח"ס על הש"ס שהוציא לאור אביו הרה"ג ר' אברהם סופר שליט"א.

הרה"ג ר' יששכר דוב גולדשטיין שליט"א, הבקי בכל מכמני ספרי מרן זי"ע, העירני שבתשובה או"ח ס"י ק"א מיום י"א טבת תקצ"ט נזכרת בהגהות ח"ס לשו"ע או"ח ס"י תכ"ג עם מספר אלף של"ג. ולפי"ז העתיק מרן עד סוף אותו השנה עוד 33 תשובות לפנקס התשובות.

אולם הערתי צריכה תיקון, היא צריכה להיות ככה: בחידושי מרן למסכתות השאירו המהדירים, על פי הרוב, את מספרי התשובות כמו שהזכיר מרן אותן בתוך דבריו הוא (למשל בחידושי חת"ס לנדרים מזכיר מרן תשובות מס' תפ"ב, תפ"ד, ש"כ, תרס"ה, תשצ"א, תתכ"ו ועוד. החידושים הם משנת תקפ"ו, ויצאו לאור על ידי הרה"צ ר"ש סופר הי"ד אבדק"ק ערלוי). אכן בהגהות לשו"ע שהעתיקו כקד"ז בסוף ספרו חתן סופר על או"ח [לפני הוצ' ב' ירו' תשכ"ג] נשמטו מספרים אלו — וחסרונו נרגש. בעל לקוטי חבר בן חיים העתיק גם הוא את ההגהות של מרן אבל גם הוא השמיט... (אף על אי בהירות בהערה זו העירני הרה"ג ר' יששכר דוב גולדשטיין שליט"א).

עמ' 53. (להוסיף על האמור שם) כנראה שש"ר התורה הר"ש סופר זי"ע היה מצטער על שלא זכה לסדר התשובות בסדר השו"ע ושגמר סידורו של חלק יו"ד בראשונה. ראה מכתבו של גאמן בית מרן החת"ס, הצדיק ר' פישל סופר זצ"ל שכתב ביום ב' אלול ת"ר (מבארען ביא וויען) :

אהובי נא להתחזק ולהיות איש, ולא יצטער בעבור שמקודם יוציא לאור החלק יו"ד באשר שגם בתורתנו הקדושה, כמו כן בתורת משה רבינו זצ"ל אין שום נפק"מ ואין מוקדם ומאוחר ואצפה שבבטח יבוא הכל על מכוננו ועל מקומו בשלום."

המכתב המענין הזה נדפס ע"י הרה"ג ר' יוסף צבי סופר זצ"ל אבדק"ק שאמשון בספרו „תולדות סופרים", שיל"ע ע"י הרבני ר' יצחק יעקב סופר מדעברעצען, ונגמר

אחרי מותו ע"י בנו מו"ה עמרם אסנפה תגובות לתשובת אג"ת עמו' ע"א.

עמו' 53 הערה 8. במקום או"ח סי' נ"ח צריך להיות חושן משפט סי' ג"ה.
עמו' 54 הערה 11. הזכרתי שם את הרה"ג ר' חיים בער גראסס זצ"ל וכתבתי
אחרי שמו הי"ד. העיריני ידי"ן הרבני המו"מ ר' בעריש וויינבערגער ג"י מני"ר
יארק שר' חיים בער גראסס זצ"ל נפטר ביום כ"ט תמוז תרצ"ח ועוד זכה להקבר
בקבר ישראל במונקאטש.

עמו' 54 הערה 13. מן הנכון להעיר שבחלק חו"מ למעלה מסי' קפ"ח העיר
המו"ל ר' יוסף שלעזינגער זצ"ל: „השמטות. אלו השאלות ותשובות אשר נשמטו
מהחלקים הקודמים על ידי מהירות הדפוס, ולמען לא יהיה האמת נעדרת הצגגום פה
למזכרת". וכן גם בשער של חלק ו' כתב כך: „המה שארית התשובות אשר לא
באו בתוך חמשה החלקים חת"ם סופר הנדפסים על ארבעה חלקי השו"ע כי אלו
נאבדו מתוך ספר הזכרונות שהיו נזכרים שמה, ונשארו מפורזים אנה ואנה ביד
הרבנים השואלים ממנו הלכה למעשה, קבצתי אותם מהמקומות ההם להביאם אל
חדר הדפוס ולהוציאם לאור עולם”.

הנה מזה ג"כ יוצא ברור, „כי אלו נאבדו” ואף עם מה שהוסיף לקבץ לא הגיע
לסכום שהבטיח בשערים של חלקים הקודמים ז. א. 1377. ומן הנכון ג"כ להעיר
שמה שקיבץ לא היה הכל מהסוג שמרן היה מכניסו לאוסף תשובותיו.

עמו' 56 אות (1). במקום יו"ח צ"ל או"ח.

עמו' 58 שורה 8. למחוק המלים 'התשובה בחתם סופר חלק יו"ד סי' של"ח'
(שאינן לו מקום שם), וצריך לקרא במקומן: ...שנעתקו הדברים לתוך הפנקס כאשר
עבר עליהם מרן והוסיף הוספה בתוך הפנקס, והוספה זו היא הפסקה האחרונה
של סי' של"ח.

עמו' 61 הערה 6 שורה 1. למחוק שנים רבות, וצ"ל כארבעה שנים אחרי כן.
שם שורה 4. צ"ל וכמובן שהוא היה מתנגד לאיסור הלנת מתים...

המעיו שנה ט' גליון ב', טבת תשכ"ט.

עמו' 80 הערה 13. למחוק 'בהערה 11' וצ"ל כמצויין להלן פרק י"א 'מתי
נחרגמה ציוואת מרן החתם סופר לגרמנית וכו”.

שם עמו' 81. הערה 14. בחוברת האחרונה של 'המעין' (ניסן תשכ"ט עמו' 76
אות 3) מעיר ר' שלמה סופר הי"ו שלא הצבעתי על תשובתו של המהר"ם שיק נגד
האשמותיו של ר' עקיבא יוסף. ימחול נא לעין בהערה שאחרי זו, אות 15, ששם
הצעתי לעין בהוצאה השני' של ספר לב העיברי (לעמבערג, תרל"ג) בהוספות ששם
הדפיס רע"י קטעים מתוך תשובותיו של הרב המגיב — המהר"ם שיק. אולם כמו
שאינו מזכיר את מי שהתקיף בתוך הספר בשמו במפורש, כמו כן אינו מגלה שמו של
המשיב (ובגוף הספר נשארו הדברים על אף תגובתו של המהר"ם שיק ללא שינוי
כלל). חשבתי שדי בציון הזה להסיר החשד מעל גאון ישראל מרן המהר"ם שיק
זצ"ל, מבלי להאריך ביותר בדבר שאינו מוסיף כבוד לרבי עקיבא יוסף ש"ז ז"ל.

אשר לתמיהתו של ר' שלמה סופר עלי, שלא הבאתי הדברים מתוך כלי ראשון,
מכתבו של הגאון, אחרי אשר לפי דבריו „ר"א שישא השתתף בעריכת הספר לקוטי
תשובות חתם סופר — ראה בהקדמת המו"ל...” [המו"ס מר ישראל שטערן].

ארשה להשיב בקיצור — לא היה לי שום חלק, לא בסידור החומר, לא בעריכת הספר, ולא בהוצאתו לאור. יזמתי עבודת הליקוט, אספתי וקבצתי על יד רוב רובו של החומר, עבודה של עשרות שנים, אבל לצערי הדפיס אדם אחר את כל החומר בלי ידיעתי ובלי הסכמתי, ואין כאן המקום להאריך.

ואשר לשאלתו למה לא הבאתי הדברים, שתי תשובות בדבר. א — כשכתבתי הדברים עוד לא היה הספר בידי. ב — נכון הוא בידי העתק של המכתב, אבל בעליו זיכו אותי בהעתק זה רק בתנאי שלא אפרסם הדבר, ואני סוד רעי לא חפצתי לגלות, ודי בזה.

שם הערה 16. למחוק, וצריך להיות: ראה בן חנניא שנה 8 עמ' 72—76.

שם הערה 17. למחוק, וצריך להיות: כנ"ל הערה 13.

עמ' 83 שורה 3. צוואות של הרב צ"ל צוואתו של הרב.

שם אות י"וד. צדק מאד ר' שלמה סופר במאמרו הנ"ל מס' 4. וכן העמידוני על טעותי זה כמה מיקירי ירושלים במכתבים פרטיים. ובכן עלי לבקש סליחתם של הקוראים. אכן להצטדקותי ייאמר, מעשה שהיה כך היה: בשעה שעמד מכון חתם סופר להדפיס מחדש את ספר הזכרון של מרן ז"ע, ובהעת ראש המכון ש"ב הרה"ג ר"י סופר שליט"א היה להדפיס את הצוואה עם הספר, העמדתי את הצילום של כל הצוואה על שני עמודיו לרשותו של המכון, המדובר היה אז שבספר הזכרון יפורסמו שני העמודים — אכן בירושלים החלט שלא להדפיס רק את הצד השני, שעליו נמצאים החתימות של מרן ואלו של הדיינים מקיימי הצוואה. לצערי לא ידעתי מהחלטה זו — ואף לא עלה בלבי אפילו צל של ספק שלא תצולם ותפורסם הצוואה בשלמותה. ואפילו הכי, הייתי מחויב לבדוק טרם שאמסור הדברים לדפוס, ולצערי לא בדקתי.

שם עמ' 84 שורות 19—20. למחוק האימפרסום (רשיון המדפיס, וכמו כן חסר

שם שורה 2 מלמטה בטקסט. למחוק: האימפרסום וצ"ל מקום ושנת הדפוס.

שם עמ' 85 הערה 3. למחוק למשל וצ"ל וכן גם בסוף.

שם הערה 4. העירני ידידי ר"ב וויינבערגער נ"י מניו-יארק, שכיון שהזכרתי

עלון של יחידי פרעסבורג שהתקיפו את ר' עקיבא יוסף ע"ה מן הנכון היה שאזכיר

ג"כ התשובה שנדפסה על עלון זה. הרה"ג ר' יהושע ברוך רייניץ וצ"ל השיב עליך

„תשובה מאהבה“ שהיא „תשובה על המכתב המכונה כתב יושר דברי אמת אשר

כתבו לומדי תורה מפרעסבורג נגד ספר לב העיברי“. אונגוואר [תרכ"ה], 8° קטן,

10 עמודים עם השער.

שם עמ' 87 הערה 2. להוסיף דפוס מאיר ליב הירש, 12°, ט"ז עמ' (בעמ' האחרון מכתב הרמ"מ מקאסוב לאנשי שלומו בק"ק נדבורנה).

שם הערה 5 שורה 2. פיאנטרופין צ"ל פילאנטרופין.

שם עמ' 88 שורה 16. לצערי פסקה זו נפסקה באמצע הפסקה. וכך צריך להיות:

את דברי ההערכה הדפיס עוד פעם באנגלען, אבל הפעם בלי חתימתו

המלאה חתם את מאמרו בראשי תיבות של שמו ii. כנראה שבעוד

שלעתון הרשמי בווינא שלח רק את הנקרולוג, לעתון היהודי בפראנק-

פורט שלח נוסף על דברי ההערכה גם כן את העתק הצוואה עם

תרגומה לגרמנית.

כרך ט

רשימת המאמרים בכרך ט, גליונות א – ד

שם המחבר	שם המאמר	הגליון	העמוד
אדלר, יצחק	הערות על גבולות הר הבית	ד	33
אדלר, ד"ר שלמה	עיונים בעניני קריאת התורה	ג	61
בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (פרק יא המשך)	ב	35
בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (פרק יב)	ג	41
בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (פרק יג המשך)	ד	59
בלייך, הרב יהודה דוד	בעית חידוש הקרבנות	ג	1
ברויאר, מרדכי	שיטת תורה'עס'דרך'ארץ	א	1
ברויאר, מרדכי	שיטת תורה'עס'דרך'ארץ (סוף)	ב	10
גרוסברג, הרב ח"י	שיטה חדשה על מקומו של החיל?	א	48
דרבקיין, הרב דוד	תקונים ביבליוגרפיים	ג	78
ויינגרטן, שמואל	זהויה של משפחת גרים באונגריה	ד	35
כהן, הרב יוסף	סדר הברכות בתפלת י"ח וסדר הגאולה	ב	6
כהנא, הרב קלמן	הוספות הרמב"ן לפירושו לתורה	א	25
כהנא, הרב קלמן	בענין עשר קדושות	ג	34
כהנא, הרב קלמן	טלטול שיער בעל'חי בשבת	ד	32
לוי, ד"ר יעקב	קביעת המות ע"י הרופאים	א	24
לוינגר, ד"ר י"מ	שנויים בריאת העוף	ב	30
לנדוי, בצלאל	לתולדות ההתישבות החב"דית בחברון	ד	1
מרצבך, הרב יונה	על "עולה ויורד" שנשכח	ב	63
סופר, הרב אברהם	שני פסקי דין של החתם סופר	ב	1
סופר, שלמה	הערות ביבליוגרפיות על ספרי החתם סופר	ג	72
סופר, שמואל בנימין	הערות ל"שם הגדולים"	ד	71
עמנואל, יונה	ערוך השלחן העתידי, חלק קדשים	ד	40
קופרמן, הרב יהודה	מפירושי הרב מאיר שמחה בעניני פסח	ג	19
קימלמן, ד"ר אריה	דיני ירושלים וערים אחרות בארץ	ד	15
קראוס, הרב גבריאל	השתלת איברים בהלכה	א	17
שביב, יהודה	גזירת החודש בזמן החשמונאים	ב	66
שטיגליץ, הרב יעקב	ברכת אליהו על ביאורי הגר"א	ג	64
שישא, אברהם	הערות ביבליוגרפיות לספרי החת"ס	א	49
שישא, אברהם	הערות ביבליוגרפיות לספרי החת"ס (סוף)	ב	77
שישא, אברהם	תקונים ומלואים למאמרים הנ"ל	ד	77

רשימה זו אינה כוללת תגובות על מאורעות הימים ומכתבים למערכת

המשתתפים בחוברת זו :

בצלאל לנדוי, רח' שומר הכותל 9, ירושלים.
ד"ר אריה קימלמן, בית המעלות, רח' המעלות, ירושלים.
הרב קלמן כהנא, קבוץ חפץ חיים.
יצחק אדלר, רכסים 289, כפר חסידיים.
שמואל הכהן וינגרטן, רח' קרן קימת 13, ירושלים.
יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים.
הרב יהושע בכרך, רח' עובדיה 24, ירושלים.
סופר, שמואל בנימין, אביחיל, נתניה.
אברהם שיסא The Coppice, Pasture Road, Letchworth, England

המנויים במערב אירופה, ובפרט המנויים בשווצריה,
מתבקשים להעביר את דמי המנוי השנתי בסך \$3.—
לנציגנו הנכבד

Jac. Bollag, Sternstr. 21, Zürich 8002.

אתר דעת - מכללת הרצוג